

DOI: 10.15773/EKKE.HABIL.2026.003

„Uraim! Sursum corda! Fel a szívekkel!”

„Uraim! Sursum corda! Fel a szívekkel!”

**Sulyok István, akinek volt világképe
Királyhágómellékről – Kismonográfia.**

**Királyhágómelléki
egyház(kerület)történet,
a püspöki jelentések (1926–1941) tükrében.**

Írta és szerkesztette: Pálfi József

Partium Kiadó
Nagyvárad, 2021

©dr. Pálfi József, 2021

Szakmai lektor:
dr. Szabadi István

Korrektor:
Tóth Rozália

Borítóterv és tördelőszerkesztés:
Szomor Attila

A Partiumi Keresztény Egyetem (Partium Kiadó)
és a
Királyhágómelléki Református Egyházkerület
közös kiadása.

Partium Kiadó

Felelős kiadó:
dr. Debrenti Edit

ISBN 978-606-9673-20-1

Tartalomjegyzék

Csűry István: Gyógyítsd be sebeit _____	7
Sulyok István, akinek volt vilásképe Királyhágó- mellékről – Kismonográfia. _____	11
Elöljáró gondolatok _____	13
1. Az életút kezdetei _____	26
2. A lelkipásztor _____	31
2.1. Gyülekezeti lelkész és a lelkész-elnök _____	31
2.2. Közéleti szerepekben _____	55
2.2.1. A bankvilágban _____	55
2.2.2. Szabadkőműves páholybeli tagsága _____	61
2.2.3. A Szigligeti Társaság irodalmi egyesületében _____	65
3. Biharország esperese _____	66
4. Királyhágómellék első püspöke _____	85
4.1. A KRE létrejöttét megelőző református egyház- történeti helyzetkép _____	85
4.1.2. Nagyváradi kortörténeti helyzetkép _____	90
4.2. „az a még nyakasabb vén kuruc kell” – püspök először _____	94
4.2. „csak azért is: Sulyok István” – püspök másodszor _____	139
4.2.1. Érdemi munka nagy fordulatszámon _____	163
4.3. „agg Simeon, aki hitvalló bátorsággal pásztorolt, mentett, védelmezett” – püspök harmadszor is _____	186

Királyhágómelléki egyház(kerület)történet, a püspöki jelentések (1926–1941) tükrében.	195
Közgyűlések	197
1926	299
1927	208
1928	229
1929	251
1930	305
1931	343
1932	354
1933	381
1934	406
1935	435
1936	484
1937	503
1938	526
1939	539
1940	558
1941	575
Irodalomjegyzék	591

Gyógyítsd be sebeit

(száz év gyötrelmében elevenedő remény)

„Ó, Isten! Elvetettél, szétszórtál bennünket! Megharagudtál ránk, állíts helyre minket! Megrendítetted, megrepszettetted a földet. Gyógyítsd be sebeit... Segítsen jobbod, és hallgass meg minket, hogy megmenekülhessenek kedveltjeid!”

(Zsolt. 60,3–7)

Szeretett Testvéreim!

Száz év árvaságában hasonló a mi nemzetünk élő lelkiismeretének vallomása a Dávidéhoz, aki uralkodásának kezdetén imádkozik a következő időszak átkot felcserélő áldásaiért. Térdre ereszkedő imádsággal könyörög Istenhez népét egyelőre elkerülő boldogságért, amely Saul és saulkodó előjárók nemzetáruuló bűnei nyomán teljesen elérhetetlennek tűnt.

Elvetettél, szétszórtál bennünket! Dávid imádságának helyzetrajza bűnbánattal teli vallomás. A tagadhatatlan valóság diagnózisa, mások helyett is töredelemmel teljes számadás a megérdemelt bűnhődés fájdalmai között. A tehetetlen ember egyetlen, még őszintének megmaradt ösztönszerű mozdulatával odafordul Istenhez, és helyes tényfeltárással rögzíti a szomorú állapotot. Nemzetek cselédei lettünk. Saját kezünkkel bántottuk magunkat, és kedvet kaptak fattyú-népek szembeszállni velünk. Pulahatalmacskák darabolták Tiszántúlt, hogy osztozzanak, mint Krisztus ruháin, és roncsolják földünket, s tegyék kizsákmányolható tartományokká. Tépték Dunamelléket északon és délen, vagy Dunántúlt, hogy Felvidék és Délvidék idegen kezek között sínylődjön. Szétszórták országunkat, és

mi szóródtunk tovább, hogy ma már ne legyen egyetlen ország se a világon, ahová ne kergette volna valamely atyánkfiát az üldöztetett magyarok mérhetetlen titkon emésztő bánata.

Megharagudtál és haragudtunk magunkra. Kevés olyan népet lehet találni a földön, amely annyira lelkesen tud haragudni önmagára huzamosan és egyre fokozott lendülettel. Az önemésztő, önsanyargató és önfeladó személyiség előfordulása soraink között döbbenetesen visz a világélvonalba bennünket. Sorsrontásunk okait vizsgálva, illő immár biblikus elemekre is odafigyelnünk. Szeretjük-e egymást és önmagunkat, avagy féltjük-e önmagunkat és egymást, amint azt a dekalógus évezredes figyelmeztetése is tanítja. Egymás terhének hordozásában észleljük-e a másik terhének a nagyságát, avagy a magunk páratlanul óriásnak hitt terhével vagyunk elfoglalva elvakulásig. Hol van a második mérőföld vállalása, amikor az elsőn is elfáradtunk, és mert szégyelltük, azzal lepleztük, hogy iszapban birkózva sárral csaptuk arcul sorstársunkat, és könnyes szemünkbe homokot szórtak és tehetetlenekként szenvedtük el, ha elvakítottak. A száz év zajos magányban telt el. Mások győzelmüket ünneplik folyamatosan, hangosan és tartalmatlanul, mi egyedül gyászolva és közösségünk nyomokban megmaradt erőit alábecsülve. Mások zajosan hangolták át az igazságot, mi magányosan szenvedtük el, ha a szót kimondás előtt megfojtották. Élni hagytak mindent, ami ölte a magyart. Élt a halált osztó kéz csókolgatása, élt a halálos ítélet szerzőinek dicsőítése, éltek a hazugság mondatai Istennek dedikált kiadványok oldalain. Élt a halál.

Állíts helyre minket! Isten titokzatos csodája lehet egyedül az, ami a siralomvölgy százéves kóros korszakán áthozott minket. Elhallgattatott szenteket állítottak félre, álszenteket erőltettek reánk. Üldözők mellett mégsem halkult el a könyörgés szava: „állíts helyre minket!” Az imádság így hallatszott Királyhágón, Kárpátalján, Felvidéken, Örvidéken, Délvidéken és Erdélyben. Ezen fohász rengeteg tragédiának lett az alapja, mert nem volt megállása annak, aki cselekedeteibe forgatta az Úr elé vitt kérést. Így lettek a 20. század magyar vértanúi a komolyan

vett imádság áldozatai. Voltak vagyonesztők, földönfutók, kiutasítottak, mint ahogy a persona non grata manapság is létező állapot. Nem lehet, nem szabad pillanatnyi sikernek tekinthető élmény hatására, akár szekundumnyi időre is abbahagyni az alázatos könyörgést, amelyre ráfognak némelyek, hogy késedelmes. Mások hitetlenül belefáradva, némelyeket zavarba hozva, le is mondanak a Krisztust követő közösségi összetartásról, pedig egyetlen erőforrás ez maradt, és benne Isten, Aki helyreállíthat minket!

Hajlamosak vagyunk a teljes elkeseredésre. Száz esztendő történelme erre is ad bőven bizonyítékot. Veszteségeink és elmaradt nyereségeink minden panaszunkat igazolják. Ezek ellenére fel kell emelnünk fejünket, ki kell emelkednünk emésztőgödrünkől. Mégsem fattyú-népségek korcs fejedelmei fogják sorsunkat véglegesen meghatározni, akkor sem évszázada hóhérok hatalmával rendelkeztek. Ha Isten az, aki megrendítette és megrepesztette a földet, akkor nekünk Vele van mindenekelőtt elrendezni valónk. El kell ismernünk, hogy a magyar ember nem mindig tisztelte Teremtőjét, és ma is rengeteg a tartozásunk. Önsanyargatásunk mellett az önfejliségünk nagyobb, még annyit sem tudunk észrevenni, hogy Mindenhatónk nem elvette a földünket, hanem megrendítette és megrepesztette. Elvehette volna, de „csak” megrendítette az Istenét és eszét elveszített ember életterét, és megrepesztette a hazug fundamentumot.

A kegyelem és irgalom páratlan ajándéka, hogy súlyos vétkeink, tagadásaink, rágalmaink és mulasztásaink özöne ellenére, ma megint szívünkön és ajkunkon lehet az imádság: „Gyógyítsd be sebeit...” A magyar lélek sebeit visszük az áldott orvos elé. Az egészséges lelkű ember tud jövőképet kérni és létrehozni. Az ilyen ember megbékél önmagával és környezetével anélkül, hogy újabb sebeket osszon, és azzal, hogy hamis kompromisszumok nélkül boldoguljon és boldogítson. Ott, ahol a halál él, nincs szeretet, és nem lehet jövő. Pedig a jövő az, ahol szeretnek és szerethetnek. Mi ezt az igazságot nehezen fogjuk megértetni atyafiainkkal, más vérágon lévő testvéreinkkel. Viszont megtanít minket és mindenkit az, Aki „Jobbjával” támogatja megmenekülésünket!

Krisztus Jézus gondjaiba ajánljuk Magyarország sorsát, kérjük jövőjét. Imádkozunk az Anyaországtól elszakított egyháztestekért, magunkért és a velünk hasonlókért. Igazságért fohászkodunk és minden ember lehető legjobb életéért! Kérjük a következő száz évet – sátáni erők nélkül – Isten közelében való közösséggel, a jóakarató emberekkel békességben!

Nagyvárad, 2021. június 4.

A békesség kötelékében!

Csúry István

**Sulyok István – akinek volt világképe
Királyhágómellékről – Kismonográfia.**

Elöljáró gondolatok

Sulyok Istvánról – a Királyhágómelléki Református Egyházkerület (KRE) alapító, szervező és egymás után háromszor (1921, 1926, 1940) is megválasztott püspökéről kismonográfiát írni nem egyszerű vállalkozás. Nem, mert 84 esztendőn keresztül, önként és tudatosan vállalt delegációban járt és élt ott, ahová a mandátuma szólott. E munka során többször is, de a végéhez közeledve még egyértelműbb meggyőződésemmé vált az, hogy – egyházi/felekezeti és nemzeti történetírásunk ezután is adós marad majd, egy még alaposabb, átfogóbb és tárgyilagosabb monografikus munkával. Olyanra gondolok, amely a kerületszervező püspök életét és munkásságát, még több felkutatható és még fel nem dolgozott egyházi és nem egyházi primér és szekundér forrás figyelembevételével, még szélesebb körű és korba-ágyazott, szisztematikus rendezettséggel fogja át és összegezi.

Most azonban a KRE születése századik évfordulójának mérföldkövének, a 2021. esztendő nyarán nem tehetjük meg, hogy ne emlékezzünk és általa ne emlékeztessünk korszakos jelentőségű személyére, ahhoz szorosan és szervesen kötődő munkásságára. Kötelez erre az utókor és maga a mű, amelynek létrehívásában, megszervezésében és talpra állításában abszolút kulcsszerepet vállalt. Természetesen lehet ezt majd szubjektívnek tekinteni, de az kétségtelen, hogy a KRE történetének *első periódusát* (1920. december 14. – 1942. január 1.), lehetetlen személytől függetlenül, amolyan tudományos, a külső szemlélő objektivitásával tekinteni. Személy szerint hiszem és valom, hogy a történelmet általában, esetünkben pedig az egyháztörténetet, mindig azokon a személyeken keresztül lehet leginkább megragadni és bemutatni, akik konkrét sorsformáló aktorai voltak az eseményeknek. Természe-

tesen minden személynek vannak árny- és napos oldalai, amelyet az utókornak igen nehéz objektíven megragadni, de nem lehetetlen és az összképet árnyalni is lehetséges lesz. Így, ha mindent lelkiismeretesen egybevetünk, egyfelől kirajzolódhat egy viszonylag vállalható és valóságos kép, és mindeközben azt az alapvető igazságot és tényt sem tévesztjük szem elől, hogy *ő is a maga korának embere volt*.

Sulyok István az elhívott felelős sáfár hitével és készségével szolgálta a közösséget, amelyhez a történelem Ura küldte delegációba, adott időben és helyen. Tudatos ügyet azokkal vállalt és szolgált, akikkel gondolta és lehetett *megegyezni kezeiket a közös jóra* (Nehémiás). Vallom, hogy az ilyen sorsformálókra emlékeztetni kell, mert az emlékezés és emlékeztetés összekapcsol öntudatban, önbecsülésben, összefogásban és kitartásban. Az emléképolás pedig egyben megbecsülés és példaállítás is. Mindközben összekapcsolja az utókorok olvasóit az egykori hű sáfárokkal és őrállókkal, akik, ha talán nem is voltak Orth Imre szerint *„mindig egy véleményen, de mindnyájan egy célért, magyar református népünk megtartásáért küzdöttek kerületünk kebelében, elsősorban azokat, akiknek munkáját, hitét is imádságát vagy akár ellenkezését is, az Úr Isten a kerület megteremtésére és fenntartására felhasználta”*.

A munkát két részre osztottuk.

Az előbb írottak okán az *első részt* egy *kismonográfiának* szántuk. Ezt természetesen lehet és kell is majd tovább bővíteni, jobbítani, gazdagítani. Azért gondolom ezt, mert talán még mindig nincs a birtokunkban elegendő anyag vagy „szakirodalom” ahhoz, hogy a maga súlyának megfelelő munkával adózzunk Sulyok István személyének. Annak az embernek, aki sorsformáló szerepet játszott közel *kétszáz magyar református gyülekezet* (183) és több mint *negyedmillió magyar református ember életében*. Ebben a részben igyekszünk legtöbbször őt magát, hagyni szóhoz jutni, valamint a kortársakat.

Munkánk *második részében* egy olyan *egyház(kerület) történeti* anyagot szeretnénk közkinccsé tenni a maga teljességében, amelyet éppen személyesen a püspök jegyzett,

Sulyok István – akinek volt világképe...

adatolt, írt és mondott el esztendőről esztendőre. Sulyok István egyház(kerület)története azért is érdekes, mert nem az egyházkerület történetét írta meg, hanem az 1926–1942 közötti időszak püspöki jelentéseiben adatolta, jegyezte folyamatosan a történeteket, az eseményeket. Püspökként ugyanis rendszeresen és lelkiismeretesen látogatta az eklézsiákat, nem szakadva el azok életétől, a mindennapok valóságától. Így egy teljesen eleven, életízű anyagot hagyott az utókorra. A precíz korlenyomat olvasása közben nemegyszer úgy érzi az ember, hogy szinte résztvevőként lehetünk jelen a korabeli idők eseményeiben. Azt mondhatnánk, hogy szinte előttünk játszódik minden, mert szemünk előtt elevenedik meg a korabeli egyházközségek élete. Látjuk és halljuk azt, ami akkor és ott történt vagy éppen esett meg eleink életében.

Korábbi véleményünk, amelyet a személyhez kötődő *kismonográfia* kapcsán fogalmaztunk meg, úgy véljük, hogy az, egyfelől a KRE történetének első korszakára (1919–1942) és az abban szerepet játszókra is vonatkoztatható. Másfelől pedig áll ez az egyházkerület történetére vonatkozóan is, amelynek teljesebb megírása még várat magára. Természetesen még inkább igaz ez, és vonatkozik az egyházkerület százesztendős történetére is (és nemcsak az első huszonkét esztendősi periódusra), amelyet három, de végül is négy egymástól jól elválasztható korszakra lehet felosztani. Az *első az alapvetés, a megalakulás, a kiépítés korszaka* 1920–1942 között. A *második egy átmeneti időszak* 1942–1947 között. A *harmadik egy új alapvetés és szervezkedéssel kezdődő újrakezdés korszaka* 1947–1989 között. Végül a *negyedik korszak* tart 1990-től napjainkig. A száz esztendő során a KRE nagyon sok fordulatot, megszűnést, talpra állást vagy újrakezdést élt meg. A közel száz esztendőre vonatkozóan csak egy kisebb, de értékes történeti munka született ez idáig. Molnár János kétkötetes munkájának első kötete¹ is, elsősorban a megalakulás szempontjaira helyezi a hangsúlyt, amúgy természetes módon. A második pedig a második világháború utáni idő-

¹ Molnár János: *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület története 1920–1942*. Kiadja a KRE, Nagyvárad 1999.

szaktól az újrakezdéstől 1990-ig.² Ám az egyházkerület teljes történetét megíró nagy és átfogó munka még várat magára.

Úgy vélem tehát, hogy történetírásunk továbbra is adós marad egy olyan munkával, amely akár az első 22 esztendő, akár pedig az elmúlt száz évet írja meg majd, a leggazdagabb forrásanyagokra támaszkodva (Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltár legnagyobb mennyiségű, a Bukaresti és a Megyei Állami Levéltárakban, az ERE Igazgatótanácsának Levéltárában, a KRE egyházmegyéinek, egyházközsegeinek levéltáraiban találhatókra és természetesen más „elfekvő” dokumentumokra is). Célszerű lenne hát, ha miként a kis-monográfiát is egy nagyobb, teljesebb és átfogóbb egyházkerület-történet is követné majd. Írom ezt természetesen azzal az elismerő tisztelettel, amellyel azoknak adózom, akik valamely módon és formában megtették, amit megtehettek, hosszabb vagy rövidebb periódusokat átfogóan megírtak, amit megírhattak. Nem említeném és sorolnám azokat részterületeket érintő könyveket, tanulmányokat, publikációkat, amelyek egy-egy kisebb-nagyobb egységgel, periódussal vagy részterülettel foglalkoztak. Viszont annál nagyobb tisztelettel adózhatunk azoknak, akik munkájukban nagyobb idői egységben lépdelve írták meg, adatolták és adalékolták a KRE történetének egy-egy korszakát, vagy éppen magát a megalakulás történetét. Ezek közé sorolnám, az előbbieken említett Molnár mellett, Tibori János forrásközlő munkáját³ vagy éppen Straub (Rácz) Etelka legújabb keletű doktori tézisé,⁴ amely ugyan nem a KRE két világháború közötti történetét, hanem *csak* a megalakulás történetét foglalta tudományos köntösbe.

² Molnár János: *A Nagyvárad (Királyhágómelléki) Református Egyházkerület története 1944–1989*. Nagyvárad, Királyhágómelléki Református Egyházkerület, 2001.

³ Tibori János: *Levéltári források a Királyhágómelléki Református Egyházkerület történetéhez a két világháború közötti negyedszázadból*. Kiadja az Editiones Archivi Districtus Transilvanici X. Debrecen, 2001.

⁴ Straub (Rácz) Etelka: *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület megalakulása (1920–1939)*. In: *KRE 100. Tanulmányok a Királyhágómelléki Református Egyházkerület megalakulásának századik évfordulójára*. Nagyvárad, 2020.

Sulyok István – akinek volt világképe...

A kor- és közvetlen munkatársak közül három másik szellemi hagyatékot kell még kiemelnünk, amelyeket érdemlegesen és alapvetően felhasználunk majd a következőkben. Időrendben először az Orth Imréét,⁵ aki az első nyolc esztendő (1918-1926) történetének fontosabb mozzanatait adatolta és írta meg sorozatban, az akkortájt éppen általa szerkesztett *Reformátusok Lapjában*⁶. Munkánk első, monografikus részében sokszor fogunk rá hivatkozni vagy éppen bőséggel idézni, hiszen rendszeresen meggyőződhetünk arról, hogy mennyire precízen és lényeglátóan ismerte korát és közelmúltjának eseményeit, összefüggéseit. Hangsúlyozzuk, hogy Orthot aligha lehetne vádolni Sulyok püspök iránti szubjektív elfogultsággal. Ő ugyanis éppen egy olyan időszakban látott munkához, amikor a legnagyobb „lázadás” vezetőjévé vált Királyhágómelléken, a II. bécsi döntést követően. Vezető ellenzője és szervezője volt annak a „mozgalomnak”, amely igyekezett mindent elkövetni csak azért, hogy Sulyok Istvánék ne „vezessék vissza” a KRE-t a TRE-be.⁷ Ezzel együtt mégis teljes objektivitással vázolta az első nyolc esztendő megalakulásán történetét, amelyből természetesen kitetszik mindvégig Sulyok személye és szerepének történelemformáló jelentősége. Orth szívvel-lélekkel, teljes mértékben ellenezte és vele együtt még nagyon sokan a *restitutio in integrum* elvének alkalmazását a Királyhágómellék esetében ők bármit elkövettek volna, csak hogy a minden szempontból kiformálódott, megszerveződött és végre hivatalosan is akkreditált egyházkerület ne térhessen vissza a Tiszántúl kebelébe.

⁵ Orth Imre (Temesvár, 1908. dec. 14. – Biharpüspöki, 1993. jan. 30.) – segédlelkész Temesváron, lelkipásztor Végváron, Biharpüspökiben, egyházkerületi (*Reformátusok Lapja*) és egyházmegyei (*Bihari Reformátusok Lapja*) periodikák főszerkesztője, egyházi közíró, közéleti szereplő.

⁶ Orth Imre: Emlékezzünk! Adatok a Királyhágómelléki Egyházkerület történetéhez. In: *Reformátusok Lapja*, 15. évf. Nagyvárad, 1941. október 1/27. számtól – 1941. december 20/35. számig.

⁷ Pálfi József: Királyhágómellék-kérdés a II. Bécsi döntés után. In: *Mediárium*, 4, (2010/1-4.), 66–84.

Másodikként Csernák Béla⁸ szellemi hagyatékát és forrásait említjük meg, aki elsősorban a váradai református egyházban volt szolgatársa Sulyoknak. A Bihari Református Egyházmegye (BRE) esperesi tisztségében ő követte Sulyokot, de rövid ideig ő volt a KRE főjegyzője és megbízott, „ideiglenes püspöke” is. Sulyok mellett közvetlenül is részt vett a korabeli küzdelmekben és építkezésben, ám miként maga is leírta, ő ugyan az önálló kerületi szervezkedés mellett tört pálcát, de egyáltalán nem Sulyokot szerette volna a püspöki székben látni, hanem Soltész Elemér⁹ nagybányai lelkipásztort. Ez kissé pikánssá tette a bő két évtizedes egymás melletti munkát. Csernák Bélának az 50-es években, utólag lejegyzett önéletírása¹⁰ nagyon sok részadatot és információt tartalmaz a korabeli eseményeket, történéseket illetően.

Az utolsó KRE-közgyűlésen Csernák Béla kapta meg a felkérést az első 22 esztendő történetének a megírására, mivel egyháztörténeti szaktekintélye közismert volt már akkor is. Ám ennek a munkának a megírására nem került

⁸ Csernák Béla (Szőlősgyula, 1875. dec. 25. – Nagyvárad, 1967. feb. 16.) – lelkipásztor Furtán, Berettyóújfalun, Nagyvárad-Olasziban. A BRE esperese, a KRE megválasztott főjegyzője, majd rövid ideig megbízott püspöke. Több egyháztörténeti munka szerzője, a nagyváradai *Református Híradó* főszerkesztője.

⁹ Soltész Elemér (Ombód, 1874. április 18. – Debrecen, 1957. augusztus 7.) – Debrecenben tett magántanári vizsgát 1899. április 6-án. Lelkipásztor Nagybányán. A TRE lelkészi aljegyzője. 1906–1919 között Révész János evangélikus lelkipásztorral együtt szerkesztették az *Igehirdető* c. lapot. 1923-tól Magyarország első tábori püspöke. Az Erdélyi Szépművés Céh és az Erdélyi Helikon Magyarországi Baráti Körének aktív tagja. A Magyar Katonai Írók Körének rendes tagja. 1942-től a Magyar Bibliatársulat elnöke.

¹⁰ Csernák Béla: *Életemből*. In: *Itt viharzott át felettünk...!! II. kötet*. Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani XV, Debrecen, 2008.

sor, mert miként az *Adatok...*¹¹ Előszavában le is írta, hogy „az egyházkerület 1920–1941. évek között lefolyt életéről semmit sem írtam”. A nála maradt és összegyűjtött kéziratokból összeállított szerény munka is csak bő félszáz esztendő múlva jelenhetett meg, örököseinek gondozásában. A pontosság kedvéért azt is meg kell említenünk, hogy az általa lejegyzett *Adatok...* is, valójában csak az 1926. esztendőig közölnek rész-adatokat, dokumentumokat és rövid kommentárokat a korabeli történésekről. Csakúgy, mint az előbb említett munkájában, ebben is leírta, hogy „Kezdetől fogva a külön szervezkedés híve voltam, azonban az új kerület élére Soltészt hajtottam. Ezt tudta Sulyok is, és ezért mellőzött, ahol csak lehetett. Hogy Soltész minden tekintetben püspökségre termett, – annak szántuk már diákkorában is, – kitűnt már akkor, mikor elvitték Budapestre az újonnan szervezett protestáns tábori püspökségre.”¹² Csernák Béla és Soltész Elemér levelezése igen hű tükre annak, hogy miként gondoltak mindketten az események remélt alakítása felől. Csernák Nagyváradról szemlélve az események alakulását és szinte napirenden lévén a partiumi, az erdélyi és anyországi hírekkel, az előbb említett Soltész-féle (1921. július 22-ei) leveléhez fűzött magyarázatában azt is megjegyezte, hogy „én előre láttam, hogy az önálló kerületi szervezkedés elve nyeri el a többséget, azt azonban reméltem, hogy a felső vidékiek és a jó ízlésű emberek Soltész püspöksége mellé tömörülnek”. Az *Életemből* és az *Adatok* között sok átfedés van, amely azt feltételezi, hogy a másodikként említettnek sok köze lehet az elsőhöz.

¹¹ Csernák Béla: *Adatok a Királyhágómelléki (Nagyvárad) Református Egyházkerület történetéhez*. A D. Dr. Harsányi András Alapítvány Kiadványai – 11. DRHE, Debrecen, 2007.

¹² Csernák Béla: *Adatok a Királyhágómelléki (Nagyvárad) Református Egyházkerület történetéhez*. i.m. 53.

Harmadikként Debreczeni Istvánnak¹³, a talán legközelebbi egykori szolga- és munkatársnak, az *Adatok a Királyhágómelléki Református Egyházkerület megalakulásának történetéhez* c. rövid, de rendkívül megkapó és átfogó memoárját¹⁴ kell megemlítenünk, amelynek sorai ma is önmagukért beszélnek. Debreczeni közel húsz esztendőn keresztül, első-vonalbeli küzdőtársként állt Sulyok mellett, a Királyhágómelléki Anyaszentegyház szolgálatában. Nem egy kor- és sorstársával együtt a „mellényt megtanulta többször ki- és be gombolni” ő is, mert tudta és hitte, miként akkoriban jónéhányan tisztában voltak azzal, hogy elvégzendő feladatukkal egy felülről kapott küldetésben vannak. Szubjektív elfogultsággal nehéz lenne őt vádolnunk, hiszen amikor papírra vetette vallomását (Temesvár, 1963 májusa), Sulyok akkorra már közel húsz esztendeje, hogy hazatért Teremtő Urához. Az én „személyes kapcsolatom” Sulyokkal pedig valójában a Debreczeni-féle kézirat kapcsán jött létre, amelyről az említett munkában már részletesen írtam. A teljes memoárt már közzétettük, ezért témánk okán most csak a püspök személyére vonatkozó rövid jellemrajzot idézzük az alábbiakban.

„Sulyok István

Midőn őt jellemezni akarom, valósággal zavarban vagyok. Nem tudom, milyen sorrendben vonultassam fel különböző jellemvonásait, nagyszerű képességeit, mert sem értékben, sem jellemző erőben nem tudok különbséget tenni közöttük. Mind egyenlő értékűek és mind egyformán jellemzik őt. Sem elválasztani nem tudom az emberben, a lekipásztorban vagy a püspökben szemlélhető tulajdonságait, mert teljesen egybeolvadtak.

¹³ Debreczeni István (Nagyszalonta, 1887. máj. 18. – Berettyóújfalu, 1973. jan. 9.) – lekipásztor Nagyszalontán, Szatmárnémetiben, Temesvárott. A KRE belmisszói előadótanácsosa, a lelkesértekezlet elnöke. Az *Egyházi- és Iskolai Szemle*, valamint a *Reformátusok Lapja* és egyházkerületi periodikák főszerkesztője. Arany János-kutató és több irodalmi mű szerzője.

¹⁴ Pálfi József: *Debreczeni István, aki megtanulta a mellényt többször ki- és begombolni*. A D. Dr. Harsányi András Alapítvány kiadványai – 15, DRHE, Debrecen, 2011.

Mint kiváló teológus ifjú, alapos készültséggel indult a lelkesítő pályára. A debreceni kollégium és teológia után tovább képezte magát az edinburghi egyetemen. Ottani tanulmányainak eredménye a Mennyei jelenések könyvének angolból fordított kommentárja. Igehirdetői minőségében nem tartozott a külsőségekkel hatni akaró szónokok közé. Nem rendelkezett nagy, erős hanggal, mint maga mondotta egyszer, »soha sem volt erős bölgöm«. De beszédeit pontosan, lelkiismeretesen kidolgozta és természetesen, előkelő modorban, nemes temperamentummal adta elő. Pontos készülletére egy jellemző példának voltam tanúja. A szalontai belmissziói konferencia alkalmával ő prédikált. Előző estefelé – alighogy megérkezett, az ottani lap szerkesztőjének kérését tolmácsolva kértem, hogy mondjon valamit másnapi beszédéből. Erre ő lediktálta nekem szóról-szóra az egész prédikációt, melyre tehát az utolsó szóig elkészült.

Isten ígését nemcsak textusnak használta, a Bibliát nemcsak textus-gyűjteménynek, amellyel a mások lelkét, hanem a saját lelkét is táplálta életkenyérként. Hivatali szobájában ott volt az asztalán, s nem egyszer találtam annak olvasása közben. Egyik kissé cinikus humorú világi tisztviselőjétől is többször hallottam: »most bibliázik«. Az istentiszteletre akkor is magával vitte, mikor nem ő szolgált, s mindig kikereste az alapigét és vele olvasta az igehirdetővel.

Szervezőképességét az általa létesített intézmények bizonyítják. Felismerte azokat a szükségeket, melyek úgy az egyházi, mint a közéletben hiányt jelentettek. Így a hatalmas nagyváradi egyházban az iskolák hiányát. A jövőbe nézett és azt építette. Megszervezte és felépítette a református polgári leányiskolát és tanítóképzőt, hogy a református szülők leányainak ne kelljen a római katolikus zárdában tanulniuk, mely mindig veszéllyel és veszteséggel járt az egyház részére. Az emeletes lelkészi és kántori lakás, az egyház bérházai és a püspöki palota az ő szervezőképességét hirdetik. Törődött hívei anyagi helyzetével is, az egyházon kívül is. Takarékpénztárt alapított a kisemberek számára és támogatására, mely demokratikus gondolkozását bizonyítja éppen Nagyváradon, ebben a kifejezetten üzleti városban, hol a gazdagság és szegénység ellentéte jogosan fokozta az osztálykülönbséget. Egyik iparos híve, Béres Károly, nyomdatulajdonos

beszélte el nekem, hogy Sulyok István és – amint nevezték – az ő bankja nélkül sohase lett volna belőle önálló iparos. Egyházkormányzói munkásságát a helyzetet felismerő éles ítélőképesség, bölcs megfontolás is csakhamar kialakult, s egyre gyarapodó nagy gyakorlat jellemezte. De mindennek fölött az egyházi törvényekhez minden alkalommal szigorú ragaszkodása. Az Egyházi Törvények könyve állandóan ott volt, – mint a Biblia – az asztalán, bal felől. Határozott meggyőződéssel állította, hogy nála jobban senki se ismerte és tudta az egyházi törvényeket, de azért, ha valamiben ítéletet, vagy csak véleményt kellett nyilvánítania, mindig kezébe vette a törvénykönyvet ezekkel a szavakkal: »lássuk, hogy mit mond a törvény«, s kikereste a vonatkozó S-okat, hangosan felolvasva és csak azután mondta ki döntő véleményét.

Kormányzói, de általában minden irányú működésében feltűnő volt óriási munkabírása. Legjobban megnyilvánult ez abban az időben, mikor mint esperes és püspökhelyettes, később pedig megválasztott püspök, az esperességről lemondásig egyetlen segítséggel: Konrád Géza váradlesi lelkész-püspöki titkárral végezte – a lelkeszi munka mellett – e kettős tisztséggel járó minden teendőit. De így dolgozott akkor is, mikor már egész tisztviselői kar állott mellette. Számítalan ügyet saját kezű levelezésével intézett el. Így munkálkodott 80 éves korában is fáradhatatlanul. Mindenre volt ereje – mint az apostolnak – Krisztus által és mert szerette a munkát. Híven jellemezte fiatalabb világi munkatársa: dr. Thúry Kálmán: »a munkaszeretet második természetévé vált«. Mikor püspöki tisztségéről lemondani kényszerült, akkor is éppen úgy dolgozott – a kerületért is. Nemcsak az elnöksége alatt működő bizottságokban, hanem azon kívül, önként vállalt munkában is. Kidolgozta az egyházkerületi nyugdíj-intézet tervezetét, hatalmas anyaggyűjtéssel és rengeteg számítással. Püspöki tisztségében végzett generális vizitációit is megfeszített munkával végezte. Sokszor két egyházat is meglátogatott egy nap. Mindegyikben prédikált, presbiteri gyűlést tartott, küldöttségeket fogadott, üdvözlésekre válaszolt. Ezek mellett természetesen viselte az út fáradalmait, nappali pihenés nélkül mindennap más ágyban aludt, mindennap más konyháról étkezett és mindig bővebben volt kénytelen – a nagy szíves-látás miatt, mint otthon

tenni szokta. Megvallom, én az utóbbiakat méltányoltam és csudáltam legjobban.

A kötelességteljesítésben szinte túlzásba is ment. Előbbre valóvá tette mindennél, legelsősorban saját magánál, saját érdekeinél. Személyes esetemből adhatom meglepő példáját. Mikor második felesége meghalt, elutaztam a temetésére. Dél fele érkeztem, néhány órával a temetés előtt. Az irodában, hivatali szobájában találtam az íróasztal mellett munkában. Akkor volt folyamatban a temesvári lelkészi állás betöltése, az én megválasztásom. Amint beléptem, ki se fejezhettem, azaz be se fejezhettem részvétem nyilvánítását, s ezzel fogadott: »most voltak itt a temesváriak« és arról kezdett beszélni. Ezt nemcsak az irántam való jóindulata tétette vele és nemcsak az, hogy az ő kívánsága volt temesvári lelkésziségem, hanem ennek az egyháznak szeretete, melynek jövőjét szívén viselte annyira, hogy előbbre helyezte a saját gyászánál is. Az ügyek tárgyalásánál bámulatba ejtett azok aprólékosságig menő pontos ismerete. Mert minden ügyet alaposan áttanulmányozott, mielőtt az előadónak kiadta volna. Bírósági tárgyalásokon nem egyszer megtörtént, hogy az előadót kisegítette, vagy ki is javította.

Bár magas kort ért el 81. évében volt, mikor püspöki tiszte – kerületünknek a Tiszántúlihoz való visszacsatolásával – megszűnt. Bámulatosan tudott haladni a koral, az étellel. Megértette az idők szavát, azt a változást, melyen egyházi életünk a belmissziói munka igénylésével és megerősödésével átment. A fiatalabbak tanácsát készséggel elfogadta. E téren előterjesztett javaslataimat – melyek bővében voltak – kettő kivételével, mind elfogadta. Egyik az anyák napja megünneplésének elrendelése, másik Arany János halálának 40. évfordulójáról való megemlékezés. De ez utóbbiról kevéssel azután megvallotta: megbánta, hogy nem teljesítette, mert minden alkalmat meg kell ragadni – mondotta.

Mint emberre, érdekes világot vet, hogy esperes korában sokszor nemcsak keménykező, hanem keményszavú, nyers és indulatos férfi volt, és püspök korában csendes, szelíd szavú férfvá alakult át. De akkor volt igazi nagyság, amikor meg tudott bocsátani. Ezt tette dr. Gyenge Jánossal, aki Nagyváradon külön egyházat, ún. Szabad egyházat szervezett és

ellene személy szerint is nemcsak előszóval, hanem nyomtatványban is izgatott. Mégis később megbocsátott neki, visszafogadta a lelkészi karba és jó lelkészi álláshoz juttatta. Én ebben láttam legnagyobbnak az ő emberi nagyságát.

Az én látásom és ismeretem szerint ilyen ember és ilyen érték volt Sulyok István. Minden tekintetben méltó a püspöki székre. Sajnos, még mindig nem ülhetett nyugodtan benne. 1940-ben újra ki kellett gombolni a mellényt és újragombolni: megismételni a püspökválasztást. Ekkor már egyhangúlag történt. Azaz mégsem egészen, mert egy presbitérium (úgy emlékszem, a váradlesi) reám adta szavazatát, ami nekem nagyon kellemetlen volt, és ezt levélben ki is fejeztem neki, midőn őt üdvözöltem. Erre ő a következőkben válaszolt: »A püspökválasztással kapcsolatos sorait igaz köszönettel vettem. Az említett mellékkörülményt észrevételezni nem kívánom. Tisztelem az egyházközségek föltétlen szabadságát, bármilyen felfogás szabott is annak irányt. Sőt, a jövőt illetőleg annak az egy szavazatnak még értéket is tulajdonítok, amennyiben a közfigyelmet felhívja és megjelöli a keresés útját.« (1940. III. 28.). De erről a választásról, előzményeiről és következményeiről talán majd máskor. – Talán?»¹⁵ Ismereteink szerint erre a Talánra aztán sajnos nem került sor.

Mielőtt hozzáfognánk Sulyok István életrajzának adatalásához, előtte nyomatékossítani kívánjuk, hogy a következőkben csak annyiban érintjük az KRE első 22 esztendejének történetét, amennyiben és ahol az a Sulyok életéhez szervesen kötődik. Alapvetően igyekszünk azokra a kortársakra támaszkodni, akik résztvevői, munkatársai, támogatói vagy éppen az ellentáborba tartozók voltak. Felhasználok továbbá némely korábbi írásomat (könyvek, tanulmányok) is, amelyek a közelmúltban születtek témánk kapcsán. A hosszabb-rövidebb idézetekben, hivatkozásokban, Sulyok mellett, azokat hagyjuk beszélni, akik egykor látták-hallották, akikkel együtt munkálkodott, küzdött, épített korának és élethelyzetének valamely szakaszában. Természetesen kismonográfiát írni – miként a korábbiakban már megjegyeztük – sohasem „egyértelmű”, mert

¹⁵ Pálfi József: *Debreczeni István, aki megtanulta a mellényt többször ki- és begombolni.* i.m. 171-178.

Sulyok István – akinek volt világképe...

számtalan szubjektív szempont alakíthatja a megformálódó szöveget. Ezzel együtt igyekszünk korhű képet kialakítani, jegyezni.

Munkánk során Sulyok István életének és munkásságának fontosabb mérföldkövei lesznek a meghatározóak és utalunk mindazon jelentős eseményekre és személyekre, amelyek segítenek bennünket a KRE első püspöke személyének körülírásában és emlékének őrzésében. Természetesen életének és munkásságának jelentős hányada a KRE megalakulásának történetével esik egybe. Ezzel együtt mi nem a KRE történetét vagy a megalakulás történetét írjuk, hanem azokra az eseményekre csak annyiban fókuszálunk, amennyiben a személyhez kötődő monográfia azt megkívánja. Életét és munkásságát *négy* fejezetben követjük nyomon. Az *elsőben* születésétől a segédlelkészi időszakig, *a másodikban* mint a nagyvárad-újvárosi református gyülekezet lelkipásztorát, egyben a Nagyvárad Református Egyházközség (NRE) lelkész-elnökét, *harmadikban* mint a BRE esperesét és *negyedikben* mint a KRE, egymásután háromszor is megválasztott első püspökét. Ezzel együtt meg kell jegyeznünk azt is, hogy a különböző szolgálati területek esetében a legtöbbször nehéz külön választani egymástól, mert vannak időszakok, amikor egyik fedi a másikat vagy éppen párhuzamosan tölti be egyiket vagy a másikat is. Másfelől pedig a szolgálati területek és feladatok szervesen, kapocsszerűen kapcsolódnak egymásba. Bár a KRE püspöke, megelőzőleg a BRE esperese volt több mint húsz-húsz esztendőn keresztül, de közben a NRE dolgait vezető elnök-lelkészként és Nagyvárad-Újvárosi Református gyülekezet lelkipásztoraként végezte elkötelezetten, lelkiismeretes és nagy munkabírással, de ahol a metszéspontok találkoztak, ott ő a helyén volt, maradt mindvégig.

1. Az életút kezdetei

A 19. század második fele viszonylag csendes, békés időszak volt mind a magyarság, mind a református egyház életében. Sulyok közel egy évtizeddel az 1867-es magyarországi kiegyezés előtt, – 1859. december 15-én – látta meg a napvilágot, a (mai) Hajdú-Bihar megyei Komádiban. Egyszerű földműves, népes családba született, az öt leány mellett egyetlen fiúgyermekként. Még ebben az időben került jó barátságba Eröss Lajossal¹⁶, a TRE későbbi püspökével, aki földijeként a Komádi szomszédságában lévő Darvas községben született. Barátságuk életre szóló maradt. Később a püspök halálakor, Jeremiás Siralmait idézve emlékezett meg nagyon emberi, baráti szavakat mondva, hogy *„valóban fejünknek koronája, dísz volt ő, s ebben az állításban az objektív és minden frázis nélküli igazság nyilatkozik meg”*.¹⁷

Sulyok elemi és középiskolai tanulmányait követően Debrecenben folytatta felkészülését az életre. A Református Főgimnáziumban kitűnő eredménnyel érettségizett 1879-ben. Tanulmányait itt, az ősi alma materben folytatta, ott, amely a korabeli időben a református új-ortodoxia fellelegvára volt. A korszellem nem a teológiai képzésnek és a lelkészi pályára való túljelentkezésnek kedvezett ekkortájt, de miként a későbbiek is igazolták, ő azok közé tartozott, akiknek Isten küldetést szánt az Anyaszentegyház sorsformáló életében. A Teológia elvégzése után, 1884. április 26-

¹⁶ Eröss Lajos (Darvas, 1857. márc. 2. – Debrecen, 1911. márc. 25.) – helyettes-lelkész Dévaványán, rendes lelkész Kémeren, Püspökladányban, Debrecenben. A TRE püspöke 1908–1911 között, a Genfi Egyetem díszdoktora.

¹⁷ A Bihari Ref. Egyházmegye 1911. évi ápr. hó 20-ik napján Nagyváradon tartott tavaszi rendes Közgyűlésének Jegyzőkönyve, 5-7.

Sulyok István – akinek volt világképe...

án az első, majd egy esztendő múlva, 1885. április 23-án a második lelkészképesítő vizsgáit is letette, mindkettőt jeles minősítéssel.¹⁸

Időközben Révész Bálint¹⁹ püspöktől segédlelkészi ki-nevezést kapott Debrecenbe, amelyet 1883. szeptember 1. és 1885. szeptember 1. között töltött be. Segédlelkészi szolgálata közben a Főgimnáziumban segédtanári megbí-zást is kapott. Így az 1883-84-es iskolai esztendőben esküdt felügyelőként mint segédtanár tanította a Magyar nyelv és a Földrajz tantárgyakat, majd az 1884–1885-ös tanévben pedig a Latin és a Magyar nyelvet.²⁰

A következő iskolai esztendőben (1885–1886) peregrinációs útra ment Skóciába, ahol az Edinburgh-i Free Church College-ban tanult egy esztendeig. A 19. század vége felé nagyon sokan eljutottak az angol nyelvterületekre. Ceglédy Sándor írta, hogy *„Skócia főiskoláira is eljutottak diákjaink, habár aránylag kisebb számban, mint a cseh-morva alumnusok, akiknek egyházát a tiszáninnen kerületből, sőt szór-ványosan a tiszántúliból is a 19. század közepéig támogat-ták. Mint oda, úgy hozzánk is kezdtek megérkezni a külföldi protestáns egyházakban végbemenő ébredési mozgalmak ha-tásai, Debrecenbe különösen Balogh Ferenc professzor pesti, majd budapesti Skót Misszió közvetítésével.”*²¹ Sulyok útra

¹⁸ KRE LvT. – Sulyok István – Törzskönyvi Lap.

¹⁹ Révész Bálint (Debrecen, 1816. jan. 16. – Debrecen, 1891. okt. 8.) – a TRE képzett, tudós püspöke. Korábban tevékenyen részt vett a szabadságharcban is.

²⁰ A Debreczeni Református Főgymnázium Értesítője az 1883–1884. iskolai évről, közzéteszi Bihari Gyula igazgató, Debrecen, 1884; A Debreczeni Református Főgymnázium Értesítője az 1884–1885. iskolai évről, közzéteszi Tüdös János igazgató, Debrecen, 1885.

²¹ Ceglédy Sándor: A teológia tanítása a Kollégiumban. In: *A Debreceni Református Kollégium története* (Szerk. Barcza József). Kiadja a MREZS Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1998, 570.

indító tanára is Balogh Ferenc²² volt, aki egyben a debreceni új ortodoxia markáns, meghatározó személyisége volt. A skót ösztöndíj²³ kérdésében a hallgatók szervezett formában történő kiküldésében, első perctől kezdve meghatározó, és kulcsszerepet játszott. Magyarországról 1865-ben ment először teológushallgató Skóciába.²⁴ Ettől kezdve hosszú éveken keresztül rendszeresen jártak magyarországi hallgatók Skóciába. A magyar peregrináció történetében a skóciai kapcsolat külön fejezetet jelent, mivel az itt járt és tanult peregrinusok nagy hatást gyakoroltak az egész magyarországi teológiai, vallási és általában a közegyházi életre.²⁵

Súlyok az eltöltött egy esztendőnyi tanulmányútról többször is rendszeresen és nagy alaposággal számolt be Balogh Ferencnek. Nagy erudícióval írt arról, hogy mit tapasztalt és hogy milyen véleménye alakult ki a korabeli helyi egyházi és oktatási állapotokról. Figyelemre méltó az, hogy milyen alaposággal tanulmányozta, elemezte és hasonlította össze a Skóciában látottakat és tapasztaltakat a hazai viszonyokkal és körülményekkel. Leveleinek külön érdekessége az is, hogy mekkora érdeklődéssel figyelte a Skót Szabad Egyház szellemiségét, intézményi

²² Balogh Ferenc (Nagyvárad, 1836. márc. 28. – Debrecen, 1913. okt. 8.) – Debreceni Református Főiskolai tanár, egyháztörténész.

²³ A skót magyar 19. századi protestáns kapcsolatokról vagy az ösztöndíj ügyéről: Kovács Ábrahám: *Nemzetközi kálvinizmus Európa periferiáin. Magyar és skót protestáns kapcsolatok a 19. században*. Magyar Protestáns Teológiatörténeti Könyvtár, L Harmattan Kiadó – Partium Keresztény Egyetem, Budapest–Nagyvárad, 2016.

²⁴ Kovács Ábrahám: „Két kálvinista centrum egymásra találása: a skóciai ösztöndíj létrehozása”. In: *En Christo. Tanulmányok a 85 éves Bütösi János tiszteletére* (szerk.) Fábíán Nyomda, Debrecen, 2004, 177-186.

²⁵ Hörsik Richárd: „Az edinburghi magyar peregrináció rövid története”. In: *Tovább... Emlékkönyv Makkai László 75. születésnapjára* (szerk. Barcza József). Debrecen, 1989, 161-182.

rendszerét belülről és annak átalakuló egyházszervezeti életét, teológiáját. Kíváncsi volt a szervezethez, papjainak képzettségére, annál is inkább, mivel mások is azt híresztelték és ők maguk meg büszkén is terjesztették önmagukról, hogy ők a legképzettebbek Skóciában. Miközben tehát tanult, tanulmányozott is, de évek múlva sem felejtette el a skótok barátságos, emberséges, szívélyes, áldozatos szeretetét, amellyel viszonyultak a máshonnan érkezettekhez.

Bár maradandó emlékekkel és gondolatokkal tért haza Skóciából, mégis egyik levelében kicsit árnyaltabb képet festett az elterjedt és csak pozitív hangvételű véleményekről. Ezért írta egyik levelében azt, hogyha „figyelembe vesszük azon körülményt és szerencsés helyzetet, melyben vannak amiatt, hogy a világ teológiai irodalma saját nemzeti nyelvükön áll előttük: bátran kimondhatni, hogy korántsem állnak a képzettségnek azon fokán, melyet tőlük joggal meg lehetne követelni. Ismeretkörük rendkívül korlátolt s felfogásukban nincs semmi önállóság, mert nincsenek egyáltalán szoktatva arra, hogy a hallott és tanult anyag fölött önállóan gondolkozzanak s véleményüket szabadon nyilvánítsák. Ennek, míg egyfelől – szerintem – oka az itteni rendszer helytelenségében keresendő, más felől nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a hittani pályára lépett ifjak a mi középiskolánknak megfelelő osztályokból valami gyarló tudományt és ismeretet hoznak magukkal a teológiára. Igen érdekes példákat tudnék felhozni ennek igazolásaira. A tanulók filozófiai képzéséről jó formán szó sem lehet, aminek elég bizonyítéka az, hogy az intézetben erre tanszék még csak nem is létezik. Nem bók, nem hízelgés tehát a mi ifjúságunkra nézve az, hogy egy szemernyivel sincs hátrébb ismeret és tudomány dolgában külföldi pályatársainál, sőt józan természetes eszével, egyenes és őszinte, a látszatnak hódolni nem tudó gondolkodás módjával határozott fölényben is áll.”²⁶

Gyorsan megbirkózott az angol nyelvvel is, amelynek alapjait még Debrecenben vetette meg. A Free Church College-ban eltöltött időszaknak egyéb hasznos ismeretszerzés mellett, az lett az eredménye, hogy majd fél esztendő alatt

²⁶ TIREK – R. 1515/17,1-2.

magyar nyelvre fordított egy, a *János Apostol Mennyei Jelenésekről könyvéről* írt angol nyelvű kommentárt. Ennek a Collegenak fogadta évek múlva Nagyváradon egyik tanárát, amikor a Skót Nemzeti Egyház küldöttei erdélyi és partiumi látogatáson vettek részt. Dr. H. R. Mackintosh és Dr. James Mackdonald Kolozsvárról jött Nagyváradra, az ottani skót misszió vezetőjével, Chisholm Roberttel és dr. Imre Lajos teológiai tanárral. A küldöttséget vezető Sulyok skóciai tanulmányútjáról is megemlékezett 1933 áprilisában mondott nagyváradai köszöntő beszédében, és örömmel emlékezett meg a magyar és skót egyházi kapcsolatokról is.²⁷

Skóciából való hazatérését követően a püspök Szegedre nevezte ki segédlelkésznek. Ez a három esztendő 1886. június 2. – 1889. április 24. közé esett. Ekkorra már lassan készen állt arra is, hogy önálló rendes lelkészi szolgálatot vállaljon és „*mint kiváló teológus ifjú, alapos készültséggel indult a lelkészi pályára*” – írta róla Debreczeni István memoárjában.

²⁷ A Skót Nemzeti Egyház küldöttei. In: *Református Híradó*, 13. (1933. ápr. 22/16.), 1-5.

2. A lelkipásztor

2.1. Gyülekezeti lelkész és a lelkész-elnök

Sulyok az egykori kémeri lelkipásztor, Domby Lajos utódjaként került a nagyvárad-újvárosi gyülekezetbe. Domby mindössze szűk öt (1884–1889) esztendő telt el Nagyváradon, ahonnan Békésgyulára távozott. Az ekkor megüresedett lelkipásztori állást hamar meghírdették széleskörben. A nem kis tekintélynek örvendő Dombyról azt írta Csernák, hogy *„a századforduló emberöltőjének nagypapjai közé tartozott”*.²⁸ Nem volt könnyű fajsúlyos utódot találni és így az 1888. esztendő nyarán és őszén meglehetősen mozgalmas időszak elé nézhetett a nagyvárad-újvárosi gyülekezet. A választással kapcsolatos legfontosabb információkat az *Egyháztanács* és közgyűlési Jegyzőkönyvek őrizték meg a megüresedett lelkési állás betöltésére vonatkozólag. Az *Egyháztanács* 1888. június 17-én tartott gyűlésén elfogadta Domby Lajos lemondását, és egy bizottságot jelölt ki a lelkési állás betöltése ügyének megvizsgálására. Ezen az ülésen a következőket kérték a bizottságtól: *„tegyenek véleményes jelentést, hogy mi módon lehetne a megüresült lelkési állomást néhány évig betöltetlen hagyni, illetőleg időközi pappal vagy káplánnal helyettesíteni. A célból, hogy tekintettel egyházunk kellemetlen anyagi helyzetére, a fennmaradt lelkési fizetésből, a gyökeres javításra váró olasz paplak helyre állíttassék, s esetleg egyházunknak még más*

²⁸ Csernák Béla: *A Református Egyház Nagyváradon 1660–1885*. Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad, 1997, 128.

sürgetős szükségein is segítve lenne”.²⁹ A bizottság tíz nap múlva, június 28-án ült össze az újvárosi „paplakon” és azt a határozatot hozta, hogy az Egyháztanács javaslata semmiképpen sem fogadható el, mert az sem nem helyes, sem nem törvényes. A maguk részéről a lelkészi állás betöltésére „*csak a rendes törvényes eljárást látják helyesnek*”.³⁰

Az Egyháztanács által delegált lelkészjelölő bizottság 1888. október 27-én, a 19 jelentkező közül ötöt hagyott jóvá: Szilágyi Gyula szilágynagyfalui, Tóth Sándor gombai, Rác Károly szapáryfalvi, Lévai Márton szentmártoni *lelkészeket* és Sulyok István szegedi *segédlelkészt*.³¹ Az alig egy hét múlva (november 4-én) megtartott gyűlés határozatából³² kiderül, hogy az Egyháztanács ismertette az esperes 134. számú leiratát, amelyben az azt közölte, hogy „*az október 28-án megejtett lelkészi választást törvényesnek tekinti*”. Így ennek értelmében Sulyok István segédlelkészt tekinti megválasztott lelképásztornak, aki hamarosan Nagyváradra is költözött családjával együtt. A következő esztendő áprilistól már aktívan vett részt a váradi eklézsia munkájában, a presbitérium és az Egyháztanács gyűlésein.

A korabeli polgári sajtó tükrén keresztül, Kupán Árpád írta le Sulyok megválasztásának fontosabb mozzanatait. Kiemelte egyebek mellett azt, hogy az öt jelölt közül egyedül csak a Sulyok István neve nem szerepelt leírva a korabeli sajtóközleményben. Bár öt potenciális jelölt mutatkozott, de valójában csak három körül alakult ki számottevő támogatói tábor. Sulyok közöttük volt. Az öt pályázó közül 1888. október 28-án mégis a fiatal szegedi

²⁹ A nagyváradi evang. reform. egyház – egyháztanácsai és közgyűlései Jegyzőkönyve 1886-ik évektől kezdve 1891 végéig. 1888/67-68. sz. hat.

³⁰ A nagyváradi evang. reform. egyház – egyháztanácsai és közgyűlései Jegyzőkönyve 1886-ik évektől kezdve 1891 végéig. 1888/73. sz. hat.

³¹ A nagyváradi evang. reform. egyház – egyháztanácsai és közgyűlései Jegyzőkönyve 1886-ik évektől kezdve 1891 végéig. 1888/106. sz. hat.

³² A nagyváradi evang. reform. egyház – egyháztanácsai és közgyűlései Jegyzőkönyve 1886-ik évektől kezdve 1891 végéig. 1888/113. sz. hat.

Sulyok István – akinek volt világképe...

segédlelkészre esett a gyülekezet választása, pedig valóban „... nem volt ez diadalmenet a fiatal segédlelkész számára. A Nagyváradi (napilap) látszólag semlegességre törekedett, de a sorok között, sőt itt-ott nyíltan is érzékeltette olvasóival, hogy nem Sulyok István mellett áll, s még megválasztásakor is igyekezett elbagatellizálni győzelmét.”³³

Pontosan negyven esztendő múlva, Sulyok lelkészi szolgálatának 40. jubileumi ünnepsége után – kezdte Debreczeni akkori írását – egy „megsárgult, megviselt, egykor csinos kiállítású füzet van előttem. Nagyváradi élt nagyapám könyvei közül jutott hozzám kisdíák koromban. Azóta megőriztem, nem is gondolva, hogy hosszú évtizedek múlva ennek alapján íróját, mint csaknem két és félszázezer református hívő főpásztorát fogom 40 éves lelkészi jubileuma alkalmából teljes üdvözléssel köszönteni. A füzet címe: Beköszöntő beszéd. Írta és elmondta a nagyváradi újvárosi ev. ref. templomban Sulyok István, a nagyváradi ev. ref. gyülekezet egyik lelkipásztora. A beszéd tárgya: Pál apostol, mint a jó lelkipásztor mintaképe. Alapigéje: Semmivel nem gondolok, az én életem is nekem nem drága, csak elvégezhessem örömmel az én futásomat és a szolgálatot, amelyet vettem az Úr Jézustól, hogy bizonyosságot tegyek az Isten kegyelmének evangéliumáról.”³⁴

Nagyváradra már nem egyedül, hanem feleségével Varga Máriával együtt érkezett, akivel közel húsz esztendőt éltek házasságban, mert az 1908-ban elhunyt. Házasságukból két leánygyermek – Gizella és Ilona – született. Két évvel első felesége halála után, 1910-ben, a gyász leteltét követően feleségül vette Tatár Vilmát,³⁵ a szeghalmi Tatár János, volt egyházkerületi tanács-bíró leányát. A kitartó, szerény, csendes és hűséges társ mindenben ott állt és szolgált férje

³³ Kupán Árpád: Párhuzamos életrajzok. Nagyváradi egykori hírességei. Partiumi Füzetek 62. Nagyváradi, 2010, 59-92.

³⁴ Debreczeni István: Sulyok István jubileuma. In: *Reformátusok Lapja*, 2. (1928. nov. 3/44.), 542-543.

³⁵ Tatár Vilmáról lásd a *Reformátusok Lapja* (1935/12); KRE Kgy. Jkv.; 1935. május 27-28/22; *Református Híradó* (1921/5.). *Református Híradó*, 14, (1935. márc. 30/13.), 1.

oldalán. Éveken keresztül ő volt az Egyházkerületi Nőszövetség díszelnöke.

Újvárosi lelkipásztori szolgálatát 1888-ban kezdte meg, ahol tiszttét 1942-ig gyakorolta lelkiismeretesen. Nagyváradra érkezésének első percétől elkötelezett, fáradhatatlanul munkálkodó lelkipásztorként szolgált. Az 1888. október 28-án elmondott beköszöntő beszédéhez (alapigéje: Apostolok Cselekedetei 20,24.) hű maradt ötven esztendőn keresztül, miként félszáz esztendővel később Debreczeni le is írta, hogy: *„ha olvasom az egykori beköszöntő beszédet, nem érzem ki belőle, hogy ezt 29 éves ifjú ember mondta, mert szavaiból a komoly, megfontolt férfi bölcsessége szól. És ha ma a mindennapi, minden erőt próbára tevő, óriási munkásságát szemlélem, nem látom, hogy egy 80 év felé közeledő ember hordozza ezeket a terheket. Gondolatai is tisztán látók, munkabírása mindig csodálatra ragad, tette-készsége nagyon sok fiatal embert megszégyenít. Igen, egész élete mindmáig hatalmas bizonyágtétel: az Isten kegyelmének evangéliumáról.”*³⁶

Thúry Kálmán egykori munkatársának későbbi jellemzése szerint is, már fiatal korától kezdve *„a munkaszeretet nála második természetévé vált”*. Egyaránt vonatkozott ez az igehirdető és a közösségszervező emberre is. Gyülekezeti lelkipásztorként kialakult igehirdetői stílusát, közösségszervezői munkarendjét esperesként, de püspökként is következetesen vállalta, gyakorolta. Stílusa, jellemvonása és képességei ezekben az években alakulnak ki alapvetően. Igihirdetőként sohasem *„tartozott a külsőségekkel hatni akaró szónokok közé. Nem rendelkezett nagy, erős hanggal, mint maga mondotta egyszer, »soha sem volt erős bögöm«.* De beszédeit pontosan, lelkiismeretesen kidolgozta és természetesen, előkelő modorban, nemes temperamentummal adta elő. Pontos készülétre egy jellemző példának voltam tanúja. A szalontai belmissziói konferencia alkalmával ő prédikált. Előző estefelé – alighogy érkezett, az ottani lap szerkesztőjének kérését tolmácsolva kértem, hogy mondjon valamit másnapi beszédéből. Erre ő lediktálta nekem szóról szóra az

³⁶ Debreczeni István: „Szenteljétek meg az ötvenedik esztendőt.” In: *Református Híradó*, 18. (1938. okt. 22/19.), 1-2.

Sulyok István – akinek volt világképe...

egész prédikációt, melyre tehát az utolsó szóig elkészült. Isten igéjét nemcsak textusnak használta, a bibliát nemcsak textus-gyűjteménynek, mellyel a mások lelkét táplálta, hanem a saját lelkét táplálta életkenyérnek. Hivatali szobájában ott volt az asztalán, s nem egyszer találtam annak olvasása közben. Egyik kissé cinikus humorú világi tisztviselőjétől is többször hallottam: »most bibliázik«. Az istentiszteletre akkor is magával vitte, mikor nem ő szolgált s mindig kikereste az alapigét és vele olvasta az igehirdetővel.³⁷ Legközelebbi váradi lelkész munkatársa, Csernák pedig azt írta az igehirdető Sulyokról, miután megválasztották a királyhágómelléki püspököt, hogy »prédikátori működésével kiérdemelte az »aranyszámú« jelzőt, aki mindig a józan értelem meggyőződésével akar hatni a szívekre. Hitszónoklata nem a teológizálás tudákos szóhalmaz, hanem a gyakorlati élet lépten nyomon felbukkanó problémáinak, az evangélium világosságánál a Krisztus szellemében való megoldása.«³⁸

A gyülekezeti lelkipásztori szolgálat mellett hamar bekapcsolódott a teljes váradi református életbe. Részt vett a presbitériumi és az egyháztanácsai gyűléseken. Csák Máté³⁹ nagyvárad-olaszi lelkész után ő lett a lelkész-elnök, amely tiszttel 1942-ig végzett. A presbitéri gyűlések száma 1928–1942 között pedig 115 és az egyháztanácsok száma mintegy 1928–1942 között 94 volt.

Váradra jövetelétől kezdve mozgalmas időszak töltötte ki életét, és egyre-másra alkotott maradandó értéket. Szervezőképességét hamar felismerték Nagyváradon is. Precíz, adminisztrátori alkatként hamar észrevette azt, hogy az intézmény hol szorul rendbetételre, hol kell új csapásokat

³⁷ Pálfi József: *Debreczeni István, aki megtanulta a mellényt többször ki- és begombolni.* i.m. 171-178.

³⁸ Csernák Béla: Sulyok István püspök. In: *Református Híradó*, 1. (1921. okt. 8/5.), 1.

³⁹ Csák Máté (Vésztő, 1857. – Nagyvárad, 1917. okt. 14.) – lelkész volt Szentesen, Füzesgyarmaton, Tépén, Debrecenben, Vésztőn, végül Nagyváradon 1886. március 7-től. Volt egyházmegyei levéltáros, tanácsbíró, a bihari lelkészek temetkezési egyesületének pénztárnoka.

vágni vagy éppen milyen intézményt, iskolát, egyesületet létrehozni vagy éppen alapítani. Nagyon hamar felismerte és átlátta azt, hogy miben szenved hiányt akár az egyházi, akár a társadalmi élete a magyarságnak, különösképpen pedig a reformátusságnak. Jövőt látó és néző életszemlélettel alkotott minden téren. A szükségnek eleget téve még 1897-ben megszervezte a vidéki református leányok számára a Református Leánynevelő Intézetet, internátust, ezzel megteremtve az alapjait, a később, általa létrehívott Református Tanítóképzőnek. A Református Polgári Leányiskola létrehozása előtt az ő elgondolására jött létre és készült el 1897-ben a Leánynevelő Intézet internátusa. Az intézet Igazgató-bizottságának előadó-jegyzője volt éveken keresztül.⁴⁰ Az 1901. esztendőben létrehozott Protestáns Jótékony Egyesületnek sokáig volt a vezetője, majd pedig a Gyermekbarát karitatív egyesületnek is.⁴¹ Az iskola nemcsak elméletben és szavakban volt a szívügye, hanem személyesen és tevőlegesen bekapcsolódott az oktatásba. A Felsőkereskedelmi iskola 1912. évi jelentésében „*Sulyok István, ref. főesperes*” úgy szerepel, mint aki 1898–1899 és 1907–1908 között hittantanárként vett részt az ottani oktatásban.⁴²

Az eklézsia (Nagyvárad-Újvárosi Ev. Ref. Egyházi Énekkar) énekkarának ügyét kezdettől fogva felkarolta, amely

⁴⁰ A Nagyváradai Református Tanítóképző Intézet Értesítője. Közli Sáfrány Lajos, Nagyvárad, 1906, 11-13;

⁴¹ Pálfi József: A nagyváradai református Árvaház. In: *A magyarság megtartó ereje. III. Középszintű állami és felekezeti iskolák, tanítóképzők és árvaházak 1869–1949.* (szerk. Kováts-Németh Mária – Lévai Attila – Szabó Péter), Palatia Nyomda és Kiadó Kft., Győr, 2019, 329-342.

⁴² A Nagyváradai Kereskedelmi Csarnoktól fenntartott és az államtól segélyezett Felső Kereskedelmi Iskola huszonötödik évi jelentése, az 1912-1913-iki iskolai évről. (Szerk. Kovács S. János igazgató), Sonnenfeld Adolf műnyomdájában, Nagyvárad, 1913, 41.

Sulyok István – akinek volt világképe...

igazán az ő elnöksége alatt, 1899-től kezdett működni.⁴³ Ennek emlékére ekkor készítették el a templom karzatán lévő és ma is látható emléktáblát is.

Az újvárosi emeletes lelkészi és kántori lakást 1909-ben építtette, sőt az egyházi bérházak is mind az ő elkötelezett egyházszertetéről és szervezőképességéről vallanak.⁴⁴ Nemcsak gyülekezetében, hanem a váradi eklézsiában, sőt a városban is köztiszteletben álló személyként tisztelték. A 25. nagyvárad-i lelkészi jubileumát a megyeháza nagytermében ünnepelték meg 1914. április 17-én. A világháború idején sem pihent meg. Segített, szolgált, munkálkodott, ott volt, ahol segíteni lehetett és kellett. A nagy háború idején többedmagával megszervezték és létrehozták a *Református Kört*, amelynek első elnöke volt 1926 áprilisáig, majd pedig örökös tiszteletbeli elnöke maradt. Ugyanekkor (1926-ban) mondott le *Protestáns Jótékonysági Egyesületben* betöltött elnöki tisztségéről is. A Református Kör alakuló közgyűlésre még a világháború vérzivataros napjai idején került sor, 1916 márciusában a Zöldfa szálloda kistermében. Az 1917. esztendő tavaszán a Protestáns Jótékonysági Egyesület közgyűlésén vetette fel egy Nagyváradon létrehozandó *Protestáns Árvaház* tervét. Erről a reformáció 400 éves jubileumának egyházmegyei közgyűlési beszédében ekként beszélt:

„A protestáns egyház ebben az évben ad hálát az isteni gondviselésnek, a reformáció negyedszázados áldásaiért. A felettes egyházi hatóság négy évszázados fordulópontra megünneplésének kereteit megadta, annak komoly tartalommal való kitöltése mindnyájunkra vár. Mert nem elég csak külsőleg ünnepelni, nem elég a négy évszázadnak az emberiségre, annak evolúciójára gyakorolt fenséges hatását színes, tovább röppenő szavakkal dicsőíteni, hanem a reformációnak, mint az Isten különös kegyel-

⁴³ Orosz Otília Valéria: *Erőm és énekem az Úr. 125 éves a Nagyvárad-újvárosi református énekkar*. Nagyvárad, 2011, 23.

⁴⁴ Herdeán Gyöngyi: A nagyvárad-újvárosi református templom rövid története. In: *Királyhágómelléki református Egyházkerület Nőszövetségének XVIII. Konferenciája*. – Konferenciafüzet, 2017, 8-11.

me tényének megbecsülését, hithűségünket és hazaszere-
tetünket tényekkel, maradandó és a következő időknek
és nemzedékeknek minden szónál hatalmasabban be-
szélő, olyan alkotásokkal kell megbizonyítani, amelyek
a jelen kor gyermekeit az egyháziasság és emelkedett-
ség magas piedesztáljára állítják az utódok szemében.

Ilyen gondolkodással határozta el és mondotta ki a
nagyváradai Protestáns Jótékony egyesület a f. évi március
hó 18-án megtartott közgyűlésen, hogy a reformáció négy-
százados évfordulójának emlékére Nagyváradon egy pro-
testáns Árvaház fundamentumát veti meg, hol elsősorban
azoknak a hősöknek árváit ülteti meleg tűzhely és vezeteli
nyugodt békés otthonba, akiket a mai ítéletes idő kívánt
áldozatul. Ki merné mondani, hogy egy ilyen árvaház lé-
tesítése állami kötelesség? Ki akarná felhozni, hogy tiszán-
túli egyházkerületünk szintén hasonló intézmény megte-
remtésén fáradozik? Ki próbálná meg a nagy gondolattal
szemben a mérleg másik serpenyőjébe vetni, hogy a feladat
megoldására erőnk csekély, szegények vagyunk? Az állam
emeljen bár minél több árvaházat, hogy kötelességét nyug-
vó hőseivel szemben leróhassa, – még mindig marad fájda-
lom, – könnyező, szenvedő árva, kit szeretetünk melegével
kell megvigasztalunk. Tiszántúli egyházkerületünk váltsa
bár valóra nemes szándékát, emellett a mai törekvésünk
sem lesz felesleges. Az igaz, hogy földi javakban, aranyban
és ezüstben nem bővelkedünk, de a protestáns egyháznak
van ezeknél sokkal értékesebb gazdagsága, drágább kincse,
híveinek kipróbált áldozatkészsége, amely annyi nagysze-
rű intézménynek adott már életet és tart fenn egyház és
haza javára egyaránt. Nézzenek önök uraim tanítóképző
intézetiünkre, amely, mint egy endorbeli varázslatra a sem-
miből emelkedett ki és épült fel, és fogja hirdetni időtlen
időig a magyar református egyházak és hívek áldozat-
készségét, s az ebben rejlő hervadhatatlan dicsőségét.⁴⁵

A nagy háború végéhez közeledve, már sejteni lehetett,
hogy egy teljesen új világ következik a magyarság életében.

⁴⁵ Közgyűlést megnyitó beszéde. In: A Bihari Ref. Egyházmegye
1917. évi március hó 29-én, Nagyváradon tartott rendes tavaszi
közgyűlésének Jegyzőkönyve. Kiadta az Egyházmegye, Nagyvárad,
Nyomatott Béres Károly könyvnyomdájában, 1917, 1. sz. hat., 1-8.

Sulyok István – akinek volt világképe...

Az 1918. december 15-én tartott Egyháztanácsi közgyűlésen határozták el többek között azt is, hogy „*Egyházi Értesítő*” címen lapot indítanak.⁴⁶ Ám ez az 1920. esztendőben, a korabeli gyors és mélyreható társadalmi változások miatt akkor még nem jelenhetett meg. A bevezető sorokból kiderül, hogy az „*Egyházi Értesítő*” létrehozását az motiválta, hogy az a nagyváradai egyház életét segítse és „*az egyház életének közvetlenebb megismerése, ennek folytán a melegebb érdeklődés felébresztése céljából, a körülményekhez és viszonyokhoz képest havonként vagy legalább év negyedenként*”.⁴⁷ A hivatkozott *Jelentést* Sulyok István esperes, lelkész-elnök és dr. Thúry Kálmán⁴⁸ főgondnok írták alá. A címlapon a Nagyváradon ekkor már aktívan működő cenzori intéz-

⁴⁶ Az indítványozó dr. Szeghalmy Sándor volt. A sajtóügyi előterjesztés teljes egészében így szólt: „*Nagyvárad Református Egyházközség, lépjen be a Református Sajtóegyesületbe 100 koronával, alapító tagként, jegyezzen az Egyházközség a Bethlen nyomdára 2000 korona értékű részvényt, indítson vagy legalább is támogasson a nagyváradai ref. egyház egy havonként, egy ív terjedelemben megjelenő „Egyházi Értesítő” címen megjelenő lapot, az egyházi híreken és vallásos dolgozatokon kívül az egyház tanács fontosabb határozatait, az egyház vagyoni állásáról szóló mérleg és a zárszámadások is közé tétessenek.*” In: *A nagyváradai evang. reform. egyház – egyháztanácsi és közgyűlési jegyzőkönyve 1886-ik évektől kezdve 1891 végéig.* 1918/150. sz. hat.

⁴⁷ Jelentés a nagyváradai református egyházközség 1919. évi szellemi és anyagi állapotáról. In: *A nagyváradai református Egyháztanács Jegyzőkönyve 1918 januárjától – 1928 októberéig.* A példány megtalálható az 1920. július 21-én tartott gyűlésénél beragasztva Csernák Béla által, azzal a megjegyzéssel, hogy: „*A jövőendő számára megörzés végett ide beragasztottam.*”

⁴⁸ Thúry Kálmán, dr. (Nagyvárad, 1871. júl. 1. – Nagyvárad, 1949. okt. 5.) ügyvéd, jogász, főügyész, nagyvárad-olaszi református gyülekezet presbitere, főgondnoka, 1931-től pedig a KRE főgondnoka. Összesen 56 évig állt az Anyaszentegyház szolgálatában. A Nagyváradai Ügyvédi Kamara pro-dékánja, nyugalmazott ítélőtáblai elnök volt. Jelen-tős szerepet játszott a politikai életben is. Az 1922. december 28-án megalakult Országos Magyar Párt egyik alelnöke lett. A Konzervatív Szárny tagjai között tartották számon. Közvetlen kapcsolatot ápol a Nagyvárad Szabadkőműves Páhollyal.

ményt képviselő személy, N. Avram nevét olvashatjuk. A nyomda vagy a kiadó neve nincs feltüntetve, csak annyit olvashatunk az utolsó lap alján, hogy „Béres Károly, Nagyvárad”. Béres Károly nyomdászra és nyomdatulajdonosra későbbiekben még visszatérünk, mert meghatározó szerepet játszott Sulyok egyházpolitikájában mindvégig.

Sulyok az első világháborút követő időszakban, az új idők új élethelyzetében még aktívabb, még intenzívebb munkába lendült, mind újvárosi, mind váradi lelkész-elnökként. Ezeket az ebben az időszakban kezdődő egyházkerületi szervezkedések, illetve püspöki szolgálata idején is fenntartotta. A Presbiteri Jegyzőkönyvek, a Református Híradó, a Nagyvárad-Újvárosi Anyakönyvek hű bizonyítékai annak, hogy mekkora aktivitással élt benne saját gyülekezeti, de általában a nagyváradi reformátusság életének szervezésében, koordinálásban. A presbitérium keretében több bizottság is működött, amelyek munkáját az elnökség fogta össze. A bizottságokat (*Gazdasági tanács, Számvevőszék, Egyházközségi bíróság, Iskolaszék, Igazgató-tanács, dr. Váradi Zsigmond ösztöndíj és tanulmányi segélyalapítvány, Énekkarok és ifjúsági egyletek, Szegényügyi bizottság*) bizonyos időközönként újraválasztották és amellet, hogy mindegyiknek megvolt az elnöke, elnöksége, tagsága, megvolt a maga jól körülhatárolt feladat- és munkaköre is. Az egyházközség hatáskörébe sok mindent tartozott: „a szervezkedés, a hívek vallás erkölcsi nevelése, iskolák állítása, szegényekről, árvákról gondoskodás, az összes ingó és ingatlan javak, alapítványok kezelése, jövedelmeztetése ezekről számadás vezetése stb.”⁴⁹, amely felelős önkormányzati joggal bíró hatóságként intézte önállóan a belügyeit.

Lelkész-elnökségének időszakához kötődik a *harmadik* és a *negyedik nagyváradi parochiális körök* megszervezése is. Az 1920-as esztendők elejéig Nagyváradon két gyülekezetből állt a NRE. Időrendben az olasziból (1784) és az újvárosiból (1835). Az 1920-as esztendők első felében építettek először Nagyvárad-Velencén iskolát

⁴⁹ Egyházközségünk kormányzata. In: *Református Híradó*, 11. (1931. febr. 7/6.), 1-2.

Sulyok István – akinek volt világképe...

imaházzal, amelyet Sulyok szentelt fel 1922. szeptember 10-én.⁵⁰ Igaz, hogy Velencén már 1889-től tartottak istentiszteleteket a korabeli lelkészek (Csák Máté és Sulyok István) és a segédlelkészek. Nagyváradon a Református Egyház parochiális körökbe való szervezésére legelőször 1925. január 1-én került sor. Egy esztendő múlva a nagyvárad-réti parochiális kört is létrehozta a presbitérium. Ez utóbbi Nagyvárad-Olasziból vált ki, mivel Olaszinak egyedül is kétszer akkora lélekszáma volt, mint a másik kettőnek együtt. Az 1928. december 29-én tartott imaház szentelésekor mondott nyitóimádságát a Református Híradó örökítette meg.⁵¹

A nagyvárad-i református eklézsia fejlődése nem állt meg itt, mivel a korabeli időben gombamódra szaporodtak a különböző telepek, amelyeken a reformátusok lélekszáma is növekedőben volt. Ennek következményeként több telepen is vagy béreltek egy-egy házat, vagy építettek egy-egy imaházat, és így már több helyen is tartottak istentiszteleteket, különböző rendszerességgel. Így történt az is, hogy Nagyvárad-Össiben építettek egy új imaházat, amelyet 1934. szeptember 30-án avattak fel. Ez ugyan ekkor még nem alakult parochiális körre, de már rendszeresen tartottak istentiszteleteket. Az imaház sajátos érdekességét éppen az adta, hogy jóformán még ki sem lábaltak a gazdasági világválságból, de Nagyváradon már újabb templomot építettek, amely, miként fogalmazott, a hit vára kell legyen. Persze sokak kérdése volt az akkor, hogy miért nem nagy, méretes templomot építenek? – Sulyok válasza erre az volt, hogy Isten elsősorban nem a nagy építészeti remekművekben lakik és templom minden olyan épület, ahol lélekben és szentségben tisztelik az Istent. A templomépület ugyanis önmagában „puszta kőrákás, szentségét az adja meg, hogy milyen lelkiület az,

⁵⁰ Sulyok István püspök imádsága a nagyvárad-velencei imaház és iskola felszentelésén. In: *Református Híradó*, 2. (1922. szept. 16/37.), 1-2.

⁵¹ Sulyok István püspök imádsága a réti szentelésén. In: *Református Híradó*, 8. (1928. dec. 29/52.), 1-2.

amely idejön imádni Istent. Az a hely szent, ahol ott van az a tiszta nemesítő ember, ki vérben, viharban megingathatatlanul áll meg szilárd hitében Krisztus mellett. Igaz, hogy egyik hely alkalmasabb Isten tiszteletére, mint a másik, és mikor az imaház alapját letettük, sokan mondták, hogy miért nem építünk tornyos templomot? Ennek külső oka nagy szegénységünk, összetörtségünk; belső oka pedig az, hogy református egyházunk egyetlen kincse Krisztus evangéliuma, mely, mint Mózes vesszeje ütött a szívekre s templomokat, iskolákat teremtett saját erejéből – mint a Pelikán, és évszázadokon nyomorgattatva magas szegénységből építette a hit várait, melyeknek erőssége maga Isten, s ha Isten velünk kicsoda ellenünk?”⁵²

A negyedik önálló gyülekezeti közösség alapjait Nagyvárad-Csillagvároson kezdték el meg szervezni, ahol már a 20-as évek második felétől tartottak istentiszteleteket vasárnaponként, különböző magánházaknál. Imaház itt csak a második világháború után épült. Ebben az istenházában istentiszteletet először 1950. december 17-én tartottak. Az ötödik gyülekezeti mag Nagyvárad-Szőlősen volt, mert itt már a 18. századtól volt valamilyen református jelenlét, de önálló egyházzal nem beszélhetünk.⁵³ A presbitérium az 1937. április 18-án tartott gyűlésén döntött először afelől, hogy a szőlősi szórvány főkegyházzá alakuljon és az egyházközséghez csatlakozzon. Ekkor kérte fel a presbitérium a parochiális kör lelkészét, hogy tegye meg a szükséges lépéseket, és készítse elő a folyamat megindítását.⁵⁴

Sulyok István (1921 augusztusában) püspökké történő első megválasztását a VRE presbitériuma is nagy örömmel fogadta. A szeretett és elismert lelkipásztor tiszteleté-

⁵² A hit vára. In: *Református Híradó*, 14. (1934. okt. 6/40.), 1-2.

⁵³ Pálfi József: „Bátor szívvel és okos ésszel a Krisztus nyája körül...” – Keresztesi József tudós lelkipásztor életműve. In: A D. Dr. Harsányi András Alapítvány kiadványai – 18. Debrecen-Nagyvárada, 2017, 42-48.

⁵⁴ *Református Híradó*, 17. (1937. ápr. 24/17.), 1-2.

Sulyok István – akinek volt világképe...

re a következő esztendőben, 1922. május 5-én egy „Sulyok István” nevére szóló Alapítványt hoztak létre. Ő is szerette ezt a presbitériumot. Szívesen dolgozott velük és mindenkor büszke volt rájuk, akikkel kapcsolatban így fogalmazott ekkor: *„nem egyszer elmondtam magasabb gyűlésen, hogy ha a nagyváradai presbitérium ülne a debreceni helyében: csodákat tenne azzal a nagy anyagi és szellemi tőkével, ami ott felhalmozva van. Elmondhatom, hogy ami vagyok: ezzel a presbitériummal vagyok és az által vagyok. Van szerencséje a nagyváradai egyháznak, hogy olyan intelligens, széleslátókörű, művelt emberek a vezetői, akik nemcsak a zöld asztalnál szónokolnak, hanem kint az életben is tudnak lelkesíteni, buzdítani és áldozni! Lelkem mélyéből hálás vagyok azért a jóleső figyelemért, amiben a presbitérium részesített és újra csak azt mondhatom, hogy továbbra is hű szolgája akarok lenni a nagyváradai egyháznak.”*⁵⁵

Ez a presbitérium lelkiismeretesen kitarított Sulyok mellett a következő esztendő kálváriájában is. Csernák az 1926. május 16-án tartott presbiteri gyűlés kezdetén, napirend előtt megtartott beszédében emlékezett vissza az eddig megtett út történéseire, és a jelenlévők nevében kívánt minden jót az ismét, újra megválasztott püspöknek. Sulyok válaszában megköszönte a jókívánságokat, mondván, hogy *„szívemben mindig hálás emlékekkel fog élni az a jó indulat, ami velem szemben a nagyváradai presbitérium részéről megnyilvánult. Az isteni gondviselés jóvoltából 38 éve vagyok lelkipásztora ennek a fényes múltú a gyülekezetnek 1888. április 24-ke óta, – amikor itt először léptem a szószékre – sohasem tudtam elszakadni. Éreztem, hogy a nagyváradai egyházközségért, mely annyira lehanyaglott a múlt dicsőségéből, hogy mindent meg kell tennünk, hogy megmentjük a pusztulástól. A mai nap – amelyben az államhatalom is elismerte püspöki jogaimat – a nagyváradai egyházra is fényt vet, mert elmondhatja, hogy az új egy-*

⁵⁵ A presbitérium gyűlése. In: *Református Híradó*, 2. (1922. márc. 11/10.), 1-2.

*házközségnek első püspöke az ő lelkipásztora.*⁵⁶

A NRE-ben folyó belmissziói munkáról szóló jelentésből, az általa pásztortolt újjvárosi parochiális körben folyó munkára nyújt betekintést a következő részlet: „a vasárnapi és hétköznapi reggeli istentiszteleteken kívül, minden héten szerda és péntek este biblíamagyarázat tartatik. Minden második vasárnap a Csesztivő nevű városi szegényházban, valamint kéthetenként a kaszárnyában vasárnap reggel istentiszteletet tart a Ft. Püspök úr mellett szolgáló Szabó Lajos s-lelkész, Vásárhelyi Sándor énekvezér társaságában. Minden vasárnap délután öt órai kezdettel ugyanők változtatott programmal vallásos délutánokat tartanak Benetek Antal jósgyógyító lelkes támogatása mellett, a dr. Gyenge János által alapított külvárosi szeretetházban, ahol a munkák egész sorozata található fel. Így hétfőn este felnőtt ifjaknak, kedden délután nőknek van biblíaköri órája. Szerdán este imaóra van Gyenge János lelkész vezetése mellett. Kedden és pénteken este a 42 tagból álló négyhangú vegyes férfi és női énekkar tartja a próbáit a Szeretetházban, Vásárhelyi Sándor énekvezér vezetésével, ahol kizárólag csak vallásos énekek taníttatnak és pedig áhítatos lelkű résztvevők között, mert a tagok mindenkor imával nyitják meg és zárják be az énekkari órákat. Ugyanez alkalmakkor a temetési énekeket is tanítja Vásárhelyi énekvezér, úgy az énekkarnak, mint a próbákban hallgatóságként mindig megjelenő nagyszámú egyház tagoknak is, hogy így a temetéseknél a kántorral együtt minél többen tudjanak énekelni a koporsó felett.

Ugyancsak az Újjvárosi parochiális körzetben működik Lacik Ernőné zenetanár vezetésével az újjvárosi templomi férfiénekkar. A felnőtt lányok biblíaköri ifjú Varga Lászlóné Sulyok Ica és özv. Lázár Mártonné úrnők vezetik. Ifj. Varga Lászlóné úrasszony e biblíakör leányénekkarának is vezetője. Vasárnapi iskolákat vezetnek az Újjvárosi ref. elemi iskolás növendékek közt Kerekes Ida tanítónő, az állami elemi iskola tanulói között pedig Vásárhelyi énekvezér és Szabó Lajos s-lelkész, míg a Szeretetház gyermekerege között a segédlelkész által irányított nyolc lelkes úrileány és -asszony

⁵⁶ A presbitérium gyűlése. In: *Református Híradó*, 6. (1926. máj. 22/21.), 1-2.

Sulyok István – akinek volt világképe...

végzi a vasárnapi iskolai tanítást.⁵⁷

Az 1927. esztendő a nagyváradai lelkész-elnöknek, de főképpen a püspöknek okozott nagyon sok fejfájást, nehéz és kellemetlen időszakot. Ekkor kellett a frissen kinevezett réti parochiális körből elmozdítani Gyenge János segéd-lelkészt.⁵⁸ A Gyenge-ügy még sokáig nagy port kavart az egyházi életben, de azt már püspökként kellett orvosolja. A Gyenge-féle *Szabadegyház-mozgalom* külön fejezetet (könyvet) érdemelne a váradi, királyhágómelléki reformátusság történetében.

A következő, 1928. esztendőben Sulyok lelkipásztori szolgálatának 40. évfordulóját méltóképpen akarta megünnepelni az egész nagyváradai reformátusság. Széles körű rendezvénnyé akarták tenni az eseményt, mivel az *„elmúlt 40 esztendő munkának és alkotásoknak szakadatlan láncolata. Egyházközségünk életét erről az időről, egy folytonosan emelkedő vonallal ábrázolhatnók, amely emelkedés végpontja, lelkipásztorának a Királyhágómelléki Egyházkerület püspöki székbe ültetése. Méltó tehát, hogy a jubiláris napon, október 28-án, amely napon 40 esztendővel ezelőtt pásztor és gyülekezet egymásnak eljegyeztetett, mindkettő hálaadással boruljon le Isten előtt.”*⁵⁹

Soós István még az ünnepi alaklom előtt írt beszédéből idézzük az alábbiakat: *„ma 40 év után, ha megkérdi valaki*

⁵⁷ Belmissziói munka a nagyváradai egyházban. In: *Református Híradó*, 7. (1927. ápr. 23/17.), 1-2.

⁵⁸ Gyenge János, dr. (Nagyvárad, 1880. máj. 20. – Nagyvárad, 1936. nov. 13.) lelkipásztor volt Toroczkószentgyörgyön, Horvátpetenyén, Bélzerinden, Telegden, Nagyváradon, Szalárdon. Szolgálati évei alatt szerezte meg a bölcsész tudományi doktorátust is. Rövid ideig a Nagyváradai Zsidó Leányiskola tanára. Több nyelven beszélt. Lapot szerkesztett, több könyv szerzője volt, gazdag irodalmi munkásságot fejtett ki. Nagyváradon *szabadegyházi mozgalmat* indított, amelynek következtében először megfosztották lelkési minőségétől, majd miután reverzalist adott, Sulyok István püspök megbocsátott neki, palást-használati jogát újra engedélyezte és Nagyváradról Szalárdra helyezte.

⁵⁹ Ünnepi készülődés. In: *Református Híradó*, 8. (1928. szept. 1/35.), 1.

az Úr hű szolgáját, hogy miképpen sáfárkodott a reá bízott kincsekkel, büszkén mondhatja el a maga puritán egyszerűségével: Uram, megtettem a kötelességemet. És Sulyok István meg is tette azt! Épített, alkotott, teremtet. Nézzétek meg a nagyváradi Ref. Egyházat. A világháború az ezt követő változások minden vihara és pusztítása dacára, szilárdan áll, mint a Sion hegye, híveiben nem megfogyatkozva, hanem inkább meg növekedve, vallásos érzésében meg gyarapodik, lélekben megerősödve és megacélozódva. És hogy ez így történt, azt Isten után a nagyváradi Ref. Egyház Sulyok István vezetésének, bölcsességének, higgadtságának is tapintatának köszönheti. De ha végig pillantunk a letűnt évtizedek egyházi alkotásain, azt látjuk, hogy azok az egyházi épületek és intézmények, melyek ezen időszak alatt jöttek létre, mind az ő nevével vannak kapcsolatban.

Már 1898-ban felállítja református leányinternátust, 1905-ben megnyitja az új ref. Tanítóképzőt, mely az akkori Tiszántúli Egyházkerületnek egyik elismert híres, ref. szellemben működő nőnevelő intézete volt! Az ő munkálkodása következtében létesül 1893-ban a Protestáns Jótékony Egyesület, majd 1909-ben a Református Kör, melyek mindegyik egy-egy gránitkő az egyház épületében, egy-egy szikla, a hit egy-egy bástyája, melynek védelme alatt az egyház bátran birkózhatott meg az őt érő külső és belső támadásokkal szemben. De működése koránt sem merült ki a béke idejében. A háború után 1919-ben felállítja a Ref. Polgári iskolát, majd az ő égisze alatt nyílik meg 1923-ban a Protestáns Árvaház, melyben ma már 15 árva fiúgyermek kap ellátást és nevelést az alapítók és fenntartók jóvoltából. De a Sulyok István alkotó eszére szükség volt az egyházközség határán túl is a reformátusságnak. A Bihari egyházmegye már 1903-ban esperesévé választotta az alatta több mint két évtized alatt, míg a bihari egyházmegyét, mint ismerős kormányozta, ezt az egyházmegyét mintaszerű adminisztrációjával az egyházkerület összes egyházmegyei fölébe emelte. Majd jött a háború, a rettenetes világhégés. Az Úr szolgája mindenütt ott volt, ahol szükség volt reá. Megállította a hadba menőket, megnyugtatta az itthon maradottakat, az özvegyeket és árvákat, segítette az elesetteket, felemelte a csüggedőket, dolgozott éjt nappallá téve, hogy egyházközsége és egyházmegyéje min-

Sulyok István – akinek volt világképe...

*den rázkódtatás nélkül élje át a siralom eme szomorú éveit.*⁶⁰

A 40. jubileumi ünnepségre október 28-án sor került, amelyen Makkai Sándor püspök hirdetett ígét, a 2Kor. 3,1-6 alapján. Az ünnepségre több egyházi és világi méltóságot is meghívtak. Jelen voltak továbbá a testvérfelekezetek és magyarság köztiszteletben álló előljárói köréből többen is. A nagyváradi-újvárosi templomi istentiszteletet követően a Kereskedelmi Csarnok nagytermében adtak fogadást a megjelent vendégeknek, amikor reformációi emlékünnepeket is tartottak. A NRE Presbitériuma nevében Thúry Kálmán mondott ünnepi beszédet.⁶¹ A jeles eseményt emlékiratban örökítették meg. Ezt a díszoklevelet Miklós Ödön iparművész készítette. Ugyanekkor egy Maczalik Alfréd által jegyzett olajfestményt készíttettek tiszteletére, mert miként a főgondnok a beszédében hangsúlyozta: *„emléket kell állítanunk... az idők rétegei felett egymásba fonódó hétnek, munkának és tehetségnek. Ez okból megörökítettük szeretet lelkész-elnökünket, fálon függő festményben, hogy mindörökre hirdesse egyházunk tanácskozó termében egy nagy vezető egyéniség igazságait, és mutassa az élőknek a hit bátorságával járható egyenes utat. Legyen ez a festmény örökös szimbólum minden elhatározása felett.*”⁶²

Ugyanehhez az esztendőhöz kötődik az újvárosi református templom harangjának a megújítása is. Mivel még egyik az egyik harangot „1909-ben újra kellett öntetni Aradon, mert meghasadt. Az első világháború alatt a kisebbik harangot rekvirálták, helyette a nyugati toronyba 1928-ban került két nyolcmázas harang. Az egyik felirata: »Sulyok István püspöknek nagyváradi lelkészége negyvenedik évfordulóján a megbecsülés jeléül készítették az újvárosi református

⁶⁰ Sulyok István jubileumára. In: *Református Híradó*, 8. (1928. okt. 27/43.), 1-2.

⁶¹ Dr. Thúry Kálmán főgondnok üdvözlő beszéde Sulyok István püspökhöz a presbitériumi diszgyűlésen. In: *Református Híradó*, 8. (1928. nov. 3/44.), 1-2.

⁶² A Nagyváradi Református Egyházközség presbitériumának Jegyzőkönyve 1928–1942 között. – KRE-Lvt.

hívek. 1928. Soli Deo Gloria.» A másikon ez olvasható: »A Szentháromság egy Isten dicsőségére a világháború viharában elsodort harang helyett készítették a nagyváradi-újvárosi hívek. 1928.« Az újabb világháború elsodorta ez utóbbi két harang egyikét is, így a templomnak azóta a Kólával együtt csak két harangja maradt. A két kisebb harang felszentelésekor, 1928. október 28-án fényes ünnepségen emlékeztek meg a négy évtizeden át hűségesen szolgáló püspökről, Sulyok Istvánról is. 1899-ben készült el a nyugati karzat, mely az énekkar és orgona karzata. A két manuálos orgonát 1904-ben építi meg a temesvári Wegenstein cég.»

Alig egy esztendő múlva, 1929 májusában a BRE Sulyok közel negyedszázados szolgálatának emlékére és tiszteletére, „nevének és emlékének megörökítésére és megbecsülésére Sulyok István emlékalap címen alapítványt létesített, olyképpen, hogy ezen alapítványi tőke évenkénti kamatának háromnegyed része minden esztendőben egy szegény sorsú, hitbuzgó és kiváló előmenetelű, lehetőleg a bihari egyházmegye területének valamely közösségében illetőséggel bíró teológiai vagy tanítót képez, de így növendék segélyezésére fordíttatnék, míg egynegyed része a tőkéhez csatoltatik. Az alapítványi vagyon összege ez idő szerint 56,000 lei.”⁶³

Az 1934. esztendőben a NRE porból történt feltámadásának 150. évfordulójára emlékeztek meg. Egy esztendő múlva, 1935 virágvasárnapján, a török veszedelem 275. évfordulóján pedig arra, hogy a nagyváradi-újvárosi templom alapjait, a debreceni kéttornyú mintájára, éppen 100 esztendeje vetették meg. Az ünnepségre egy könyv kiadásával is megemlékeztek, mely a nagyváradi református élet első (1557–1660 közötti) 103 esztendejének történetét írta meg. Az igehirdető Kiss Károly nagyváradi-velencei lelkipásztor volt.⁶⁴

Az 1936. esztendő rendkívüli újdonsággal zárult a várad-i reformátusok életében, mert december 27-én megtartották az első presbiteri gyűlést az új *Református Otthonban*, amely „az iparos ifjúság nevelésének, református társadal-

⁶³ Sulyok István emlék-alap. In: *Református Híradó*, 9. (1929. máj. 11/19.), 1.

⁶⁴ In: *Református Híradó*, 15. (1935. ápr. 13/15.), 1.

Sulyok István – akinek volt világképe...

munk összetartásának céljait szolgálja”. Sulyok hálaadó imádsága után először Thúry Kálmánnak mondott köszönetet mindazért az elkötelezett ügybuzgalomért, amelyet az új épület felépítése során tanúsított. Majd az ekkorra elkészített festménnyel tisztelték meg az egyháza és magyarsága iránt elkötelezett főgondnokot, amelyet az épület falán helyeztek el.⁶⁵ A Református Iparos-tanuló Otthonról Sulyok saját írásban ekképpen vallott:

„Az oradeai református egyházközség a múlt év folyamán a lenyomatott képen látható református Iparos-tanuló otthon épületét emeltette föl. Az egyházközséget ennek a nagy anyagi áldozatnak meghozatalára súlyos és szem elől nem téveszthető okok, szinte jövőendőének biztosítása kényszerítették. Az oradeai református egyházközségnek több mint százötven esztendőös romjaiból való felépülése, népességének gyors szaporodása és anyagi erejének kifejlesztése a legszorosabb kapcsolatban állott, mindenkor azzal a tiszteletreméltó társadalmi középosztállyal, mely a városok fejlődésének, tehát magának a református egyháznak is a leghatalmasabb biztosítója volt. Az iparos-osztály értelmi színvonala, anyagi függetlensége mindenkor készséggel vállalta azt a feladatot, amelyet társadalmi helyzete tőle meg kívánt. Áldozatos készsége lehetővé tette gyülekezetünknek belső és külső fejlesztését egyaránt, amelynek soha el nem enyésző bizonyosságai a gyors egymásutánban fölépült templomok, intézmények, amelyek emelkedett gondolkozásról és erős szociális érzékről tanúskodnak.

Még nem is olyan nagyon régen, távoli falvak gyermekei vándoroltak ide, hogy a legjobb nevű mesterek irányítása és vezetése mellett az egyháznak és hazának értékes polgáraiul növekedjenek föl. De ennek a szörnyű, véres háborúnak lábai nyomán rettenetes romlás szakadt reánk, amely egyebek között iparos osztályunkat nemcsak anyagi, hanem lelki tekintetben is összetörte. A külső jómód szinte teljesen eltűnt a pusztító viharban; megfakult, talán még azt is mondhatnók, pusztulófélben van a régi református iparos családoknak nemesveretű jelleme: a vallásos buzgóság. Mivel a nehéz és

⁶⁵ A presbitérium első gyűlése a Református Otthonban. In: *Református Híradó*, 17. (1937. jan. 2/1.), 1-2.

válságos gazdasági viszonyok között még a falusi ifjaknak, iparos pályára való lépése is akadályokba ütközött, ennél fogva egyházi és társadalmi fontos érdekből gondolkozni kellett a helyzet megváltoztatására.

Így határozta el egyházi vezetőségünk az Iparos Otthon létesítését. Merle D' Aubigné, e hírneves francia theologus mondotta egyik művében a reformációra vonatkozólag: kicsi forrásból nagy dolgokat kihozni: Istennek munkája. Kicsi volt a kezdeményezés, de biztosítva arról, hogy egy nagy közös szükséges valóban helyes úton könnyíthessünk. Mi ifjainkat az atyák vallásos szellemében a hazának művelt, értelmes és hasznos polgáraival akarjuk föl nevelni, kik nem azt nézik, ami elválaszt, hanem ami egyesít, hogy így más fajú és más nemzetiségű és más vallású polgártársaikkal válllvetve, viribus unitis – egyesített erővel – tudjanak fáradni és küzdeni egy boldogabb jövőért.

Minden tisztelettel kell kiemelnem, hogy maga a román állam, amelynek nihil sine Deo, gyönyörű jelmondatát minden polgárnak mélyen szívébe vésni szükséges, hálaára és elismerésre méltó gondot fordít az iparos ifjúság nevelésére és liberális gondolkozással nemcsak maga állít föl Iparos-tanuló otthonokat, de az egyházaknak is módot és alkalmat ad hasonló intézmény fenntartására. Ez a gondolat vezette már néhány évvel ezelőtt egyházközségünket, midőn szerény keretben, komoly öntudattal és felelősséggel hajlékában ajtót nyitott a vidéki ifjúság előtt és a lelki vezetést lelkész kezébe tette le, hogy a mai világnézeti pusztító harcokban, az ember magasabb eszményiségét megóvjva attól a katasztrófától, amely szinte a világ legdrágább értékeinek elvesztésével fenyeget. Közelben és távolban lakó hittestvéreim figyelmét szeretettel hívom fel az írás szavaira: *akinek van füle a hallásra, hallja.*⁶⁶

Sulyok István 50 éves lelkipásztori jubileumát viszonylag csendesen, 1938. október 23-án ünnepelte meg NRE. Az ünnepi istentiszteletre az újvárosi templomban került sor, ahol Orth Imre biharpüspöki lelkész hirdetett ígét, a Fil. 3, 12-14 alapján. Az ünnepség helyszínéül azonban már a

⁶⁶ Sulyok István: Református Iparos-tanuló Otthon. In: *Református Híradó*, 17. (1937. okt. 2/40.), 1-2. Az írást eredetileg az 1938. évi Református Árvaházi Képes Naptárnak szánta.

Sulyok István – akinek volt világképe...

Református Kultúrpalota nagyterme szolgált, ahol *dísz presbitergyűlést* is tartottak. Az ünnepségen nemcsak a helybeli (és királyhágómelléki), hanem az erdélyi reformátusok képviselte is jelen volt, de az evangélikus, az unitárius egyház és a zsidó hitközség is képviseltette magát. A köszöntők sorából a két közvetlen munkatárs rendjén először Thúry Kálmánt idézzük, aki az egyházközség nevében fogalmazta meg sokak gondolatát, véleményét.

„Egy ötvenéves múlt sok mindent eltemet. Mert ha ez a küzdelmes és súlyos eseményekben oly gazdag életpálya bőségesen mutat fel nagy érdemeket és derűt sugárzó korszakot, akkor nem hiányoztak abból a gondoknak és megpróbáltatásoknak hosszú sorozatai sem, amelyeknek magán és közéleti vonatkozásai, különösen a történelmi idők alatt nem egyszer elfátyolozták a sikerek ragyogását. Ám a kitűzött út egyenes volt, az egy, igaz Isten szolgálatában az emberiség és közelebbről magyar hittestvéreink lelkiegységét megeremteni, és ezt a célt szolgáló nagyváradi egyházközséget szellemiekben és anyagiakban megerősíteni. Gazdagon bontakozott ki ebben a célkitűzésben Sulyok Istvánnak az átlagemberen felülemelkedő egyéni kiválósága, amely bölcs józansággal találta meg a helyes utat új időben és olyankor is, amikor a gerincesség nem fajulhatott melldöngető magasságba, viszont az alkalmazkodás művészete sem jelentett szolgálalkú meghunyászkodást. A lehetőségekig ragaszkodott minden időben vallásának és fájának szent hagyományaihoz, de mint hithű református és gerinces magyar ember sohasem lázadozott és sohasem hirdetett gyűlöletet, ellenkezőleg egyensúlyozta bölcs mérsékletével az elégedetlenkedő lelkeket, és meggyőződéssel prédikálta a szeretetnek mindenekfelett álló hatalmát. Ezt cselekedte 50 éven keresztül ugyanazon a helyen, ahol fiatal papként megvetette a lábát, ahonnan a csábító kilátások sem tudták volna másfelé vonzani... A tespedésből kiemelt egyházközségünk bölcs irányítás alatt egy nagy egyházi közület első Egyháza lett. Szellemiekben és anyagiakban is erős vár, melynek védőbástyáját ma is bontogatja az idők vihara.⁶⁷

Sulyok minden egyes köszöntés után megköszönte a megfogalmazott gondolatokat, de talán azt a néhány sort

⁶⁷ Ünnep után. In: *Református Híradó*, 18. (1938. okt. 29/44.), 1-3.

érdemes még ezúttal kiemelnünk, amelyeket a főgondnok beszédére válaszként mondott. *„Ne keressenek a mostani beszédben rendszeresen kialakított beszédet... Tudom, hogy az emberek nem szívesen helyezik magukat a kritika mérlege alá. Én oda helyezem magam. Ember vagyok, gyenge ember és rám is áll az az apostoli szó: látok én magamban más törvényt is, és mégis azt cselekszem, amit az én gyöngye emberi voltom parancsol. Ez alól nincs kivétel. E pillanatban arra a prófétai alakra utatok rá, aki bevallja a maga emberi gyarlóságát.”*⁶⁸

A Református Kultúrpalota bejáratánál, az épület lépcső-csarnokában ekkor helyezték el Sulyok István tiszteletére és megbecsülésük jeléül azt az emléktáblát, amelyik ma is látható ott. Az avató beszédet Csernák Béla mondta el, aki ekkor még teljesen másként tekintett a szolgatársra, mint a később megírt visszaemlékezéseiben. Ekkor még nyoma sem volt a később megírtakból kicsengő két ember közötti egyenlenségeknek. Az eklézsia múltjára való visszatekintés tag spektrumába helyezte a szolgatárs személyét és munkásságát és miként hangsúlyozta, a felsorolt múltbéli lelkipásztorok közül egynek sem adatott meg az, hogy ötven esztendőn keresztül szolgálhasson Váradon. *„Ötven évvel ezelőtt a nagyváradi reformátusok imádságok és könyörgések között néhány ifjú lelkész nevét írták fel az Úr sátorában, hogy melyikőjük szolgálja itt az Urat. Azon a vesszőszálon, amely – mint az Áron vesszeje – az Úr hajlékának asztalán kihajtott, kivirágzott, a Sulyok István neve volt feljegyezve. Az a szál azóta Sulyok Istvánnak a lelkipásztornak, majd a bihari egyházmegye esperesének, ma királyhágómelléki egyházkerület püspökének kezében nem hervadt el, hanem 50 év alatt bámulatosan sok gyümölcsöt termett. Ha ma emberi lelkek nem hirdetnék fennszóval mindazt, amit az 50 év munkájából számba vehetünk: a kövek kiáltanának, a lefolyt félszázad alatt emelt hajlékok, iskolák, imaházak, a tudománynak, az Isten félelemnek, az emberszeretetnek azon hajlékai, amelyeknek létrehozásában első munkás mindenkor elnök-lelkészünk volt. Ezek között a hajlékok között a legfiatalabb ez a díszes palota, melynek kövei közé illesztettük be azt a márványtáblát, amelyen megörökítettük elnök-lelkészünk orcájának vonásait is, hogy ez az*

⁶⁸ Ünnepe után. In: Református Híradó, 18. (1938. okt. 29/44.), 1-3.

Sulyok István – akinek volt világképe...

emléktábla azoknak, akik ide belépnek, beláthatatlan időközön át beszéljenek arról, aki élte tömjénének javát az Úr oltárán égette el.”

Sulyok az ötvenedik jubileumi ünnepséget követően még bő három esztendeig szolgált nagyvárad-i lelkipásztorként, 1942. január 18-ig Nagyvárad-Újvároson. Az 1941. december 7-én tartott presbiteri gyűlésen terjesztette be a nyugdíjazási kérelmét. Ebben azt kérte, hogy a következő esztendő elejétől fogadja el kérvényét a presbitérium. A Református Híradó (1942. január 18-án) rövid, tömör és sommás írásban számolt be az ekkor már 83 esztendőss agg lelkipásztor nyugdíjba vonulásáról, kibúcsúzásáról.⁶⁹ „Sulyok István püspök az egyház nyugalomba vonuló lelkipásztora e nap délelőttjén búcsúzott el gyülekezetétől az újvárosi templomban, ahol a sűrű nagy gyülekezetben jelen voltak a többi parochiális kör lelkészei, az újonnan választott presbitérium tagjai, élükön dr. Soós István⁷⁰ főgondnokkal”. A pátriárka-kort megérő Sulyok búcsúbeszédének alapigéje a Fil 3,14 volt, „amelyben a múltat megelevenítő képek sora után a jövő feladatairól szólott utoljára a hűséges pásztor, akinek hangja életének még 83. évében is tisztán, fiatalosan csengett a fehér falak között”.

Nagyvárad-Újvároson dr. Incze Gábor⁷¹ budapesti válásoktató-lelkipásztor, magyar-francia szakos tanár követte. A történeti kép teljességéhez az is hozzátartozik, hogy Ince előtt Debreczeni Istvánt is meghívta a presbitérium, amely azonban meghíúsult. Talán nem véletlenül, ismerve Sulyok és Debreczeni korábbi emberi és munkatársi szoros kapcsolatát. Azt, hogy Debreczeni meghívása miért hiúsult meg ekkor, ennek hátteréről igen kevés adat maradt fenn,

⁶⁹ Krónika. In: Református Híradó 22. (1942. jan. 24/4.), 5.

⁷⁰ Soós István, dr. (Marosludas, 1895. máj. 7. – Nagyvárad, 1983. márc. 15.) jogász, bíró, polgármesteri titkár, városi aljegyző, alpolgármester, polgármester Nagyváradon, főgondnok. A KRE világi főjegyzője.

⁷¹ Incze Gábor, dr. (Nagybánya, 1898. dec. 17. – Budapest, 1966. szept. 23.) – vallásanár, lelkipásztor, teológiai író.

amelyből pontos képet kaphatnánk.⁷² Incze 1943. szeptember 12-től kezdve, mindössze két esztendeig maradt a gyülekezet szolgálatában és a világháborút követően, 1945-ben visszament Budapestre. A beiktató püspök dr. Révész Bálint volt. Sulyokról a váradi reformátusok krónikáját publikusan is jegyző Református Híradóban ez az utolsó bejegyzés.

A következő esztendőben, 1944-ben Sulyokot műtét céljából Budapestre vitték, ahol hosszú és súlyos betegség után, az esztendő októberében megtért Teremtő Urához. Temetésére egy keddi nap délutánján került sor Budapesten a farkasréti temetőben. Az istentiszteleten Arday Aladár⁷³ nagyszalontai esperes-lelkipásztor hirdetett ígét. A szolgáló mellett dr. Ince Gábor utódja is megemlékezett. A követség tagjai között ott voltak még dr. Soós István főgondnok és Bagoly Bertalan nagyszalontai lelkipásztor is.⁷⁴ Sulyok hamvait nagyváradi, királyhágómelléki tisztelői 1971-ben hozták haza Nagyváradra, és itt helyezték végső nyugalomra a városi Rulikowski temető sírkertjében.

Tény, hogy a két világháború között elsősorban a püspöki szolgálatára tevődött át a hangsúly, ám Biharországot, Nagyváradot, de főként szeretett gyülekezetét sohasem hanyagolta el. Nagyvárad, Nagyvárad-Újváros sziklaszilárd bástyát és hátvédfalat, sereget jelentettek számára. A korábban ismertettek is ennek bizonyágai. Nagyváradra ér-

⁷² Hírek. Debreczeni Istvánt hívta meg a nagyváradi presbitérium Sulyok István örökébe. In: *Bihari Reformátusok Lapja*, 16. (Nagyvárad, 1942. ápr. 15/8.), 94-95.; Pálfi József: *Debreczeni István, aki megtanulta a mellényt többször ki- és begombolni*. i.m. 43-44.

⁷³ Arday Aladár (Tiszavid, 1890. jan. 19. – Nagyvárad, 1961. szept. 7.) 1912–1920 között nevelő és segédlelkész Bakonszegen, Kisvárdán, Magyarkécen, Biharkeresztesen, Nagyvárad-Olasziban, Gyulán. Majd 20 hónapig tábori lelkész az orosz és olasz frontvonalon, 1920–1933. gyantai lelkész, 193. és 1948 között Nagyszalontán szolgál. 1934-től a Nagyszalontai Egyházmegye esperese, 1935-től zsinati tag, 1947-től egyházkerületi főjegyző, 1948. január 7-én püspökké választják, 1950. október 15-től nagyvárad-olaszi lelkész.

⁷⁴ Sulyok István-nekrológ. In: *Református Élet*, (1944. okt. 28).

kezése pillanatától igyekezett Váradot és általában a református élet, azon belül is Újváros százszentendős református ekléziájának történetét, múltját sietett megőrizni, ápolni, szolgálni.⁷⁵

2.2. Közéleti szerepekben

2.2.1. A bankvilágban

A 19. századot lezáró és a 20-at megnyitó évtizedekben, a korabeli Magyarország egyik legdinamikusabban fejlődő vidéki, törvényhatóságú városai közé tartozott Nagyvárad. Nemcsak a város lakossága növekedett meg ezekben az évtizedekben, hanem a város belső arculata is megváltozott a korszerű építkezések (középületek, magán-, bérházak) okán. Természetes dinamikával jelentkeztek egyre nagyobb számban a különböző vállalatok, fejlődött az ipar, a gazdaság különböző szférái és velük együtt jelentek meg a kereskedők, a bankok, a részvénytársaságok egyre növekvő létszámban. Ezekkel együtt a város szellemi, kulturális, művelődési élete is nagyon megpezsdült. Nemcsak egyházi épületek, hanem a szellemi élet, a kultúra, a művelődés, az egyésszégügy is egyre több képviselőt és működési centrumot hozott létre.

Sulyok egy minden téren progresszív úton járó Nagyváradra érkezett, amelybe ő természetesen illeszkedett be. Az Egyháztanács jegyzőkönyvei precíz képet adnak arról a nagy kapacitású munkabíró képességéről, amellyel rendelkezett. Többször is megköszönték neki azt, hogy mennyire precízen adminisztrálja az eklézsia ingó és ingatlan javait, valamint azt, hogy különös érzékenységgel tette rendbe a pénzügyileg és gazdaságilag romos helyzetben lévő eklézsia dolgait. Nemcsak jó gyülekezet- vagy éppen közösségszervező volt, hanem nagyon jó adminisztrátor is, akinek nagyszerű érzéke volt a pénzügyekhez. A Debreczeni-féle memoár is arra emlékeztet, hogy mennyire lelkiismeretesen törődött hívei anyagi helyzetével még az egyházon kívül is.

⁷⁵ *Református Híradó* 15. (1935. április 20/16.), 1-6

Bár 1903-tól tagja lett Nagyváradi város törvényhatóságú bizottságának, de nem ez az igazán kiemelendő a közéleti tevékenységében, hanem az, amit az előbb írtunk: „*takarékpénztárt alapított*”. Ezt annyiban kell pontosítani, hogy nem ő egyedül alapított hitelbankot és részvénytársaságot, hanem részt vett annak megalapításban és az igazgatótanács munkájában. Sőt igazgatóként éveken keresztül elnöke volt a *Nagyváradi Takarékpénztár* és *Hitelbank*nak. A Nagyváradi törvényszék 1903. május 11. 8441. sz. 9/1 alatt jegyezte be a *Nagyváradi Hitelbank Részvénytársaságot*, amely még ebben az évben a *Nagyváradi hitelbank takarékpénztár és segélyszövetkezete* névre módosul. Az igazgatóság tagjai közül ekkor választották meg Sulyokot igazgató-elnöknek.⁷⁶

A befektetői csoport később a *Nagyváradi hitelbank takarékpénztár és segélyszövetkezete* néven volt ismert. Igazgató-elnök továbbra is Sulyok maradt. Ezért is írta később kissé cinikusan és epésen Soltész Elemér egyik levelében Csernáknak, hogy naponta ott ül a bankjában.

A 19. század utolsó évtizedében „*az ipari fejlődés, és a polgárság kezében felhalmozott egyre több tőke a városi bankrendszer gyors fejlődését idézte elő... Bár már ebben az évtizedben is megduplázódott a nagyváradi bankok és takarékpénztárak száma, a minden korábbinál gyorsabb fejlődés nyomán, 1900 után a nagyváradi bankrendszer szinte robbanásszerű kiterjedése következett be. 1902 után szinte nem telt el olyan év, hogy ne alakult volna egy vagy több nagyváradi pénzügyintézet. 1911-ig 22 újabb bank és takarékpénztár alakult... A pénzügyi rendszer számbeli fejlődése maga után vonta, hogy 1910-ben a dualizmuskori Magyarország nagyvárosai, vármegyei székhelyei közül, számát tekintve Nagyváradon működött a legtöbb pénzügyintézet. 1910-ben Nagyváradon 32 pénzügyintézet állt fent, mint egy öt hattal több mint Debrecenben és Kolozsváron, valamint kétszer annyi, mint Aradon és Szatmárnémetiben. A bankok, takarékpénztárak és hitelszö-*

⁷⁶ In: Központi Értesítő. Budapest, Kiadja a Kereskedelemügyi M. Kir. Minisztérium, 1903 (28. évf.) 1903-05-17/40. sz., In: Mihók-féle Magyar Compass, 1903/4, 31. évf. 1. rész, Pénz és Hitelintézetek, (szerk. dr. Galanthai Nagy Sándor), Budapest, 568. A forrást Tavasz Hajnalnak köszönöm.

Sulyok István – akinek volt világképe...

vetkezettek nagy száma nem jelentette azt, hogy valamennyi tőkeerős vállalkozás volt. Növekedésüket leginkább annak köszönheték, hogy a századelő után valóban gyors ütemű polgári tőkeképződés szívesen fektette vagyonát takarékpénztárakba, pénzügyi vállalkozásokba.”⁷⁷

Az első világháború sok mindent megváltoztatott, és a lezárást követően új helyzet elé állította a váradiakat is. Az egyházak mellett az iskolák is nagyon nehéz helyzetbe kerültek ekkor. A nagyváradi Református Tanítóképző fenntartása 1919-ben kritikus állapotba került, mert az egyházközségnek nem volt hirtelen miből fedeznie a kiadásokat. Meg kellett keresni és találni a fedezetet, amelyet ekkor csak kölcsönből lehetett biztosítani. Ekkor jött segítségül a „Sulyok Bank” (a „Nagyváradi Takaréék és Hitelbank – ha ugyan jól emlékszem a hivatalos nevére, zsidó banknak, amely ott volt a Zöldfa utca és Városház tér sarkán, folyósított annyit, amennyire szükségünk volt”), amely aztán meghitelezte a működéshez szükséges pénzügyi alapokat.⁷⁸

A húszas évek első felében, amikor már az egyházkerületi szervezkedések és püspöki tisztség körüli küzdelmek bontakoztak ki, nem találunk konkrét adatot arra vonatkozóan, hogy igazgató vagy elnök maradt-e továbbra is, kivéve egy olvasói levélből. Az azonban tény, hogy a 20-as években a NRE folyamatosan érdekelt volt a Népszövetségi Hitelintézet Részvénytársaság munkájában. Kétségtelen, hogy korábbi munkája és kapcsolatai okán szerves összeköttetésben maradt a korabeli bankvilággal. De szükség is volt erre, hiszen egy minden szempontból kiszolgáltatott és még gyenge lábakon álló református egyháznak létérdeke volt az anyagi, pénzügyi stabilitásban segítséget nyújtó kapcsolati tőke.

Miként említettük, egy olvasói levél maradt fenn, ame-

⁷⁷ Kormányos László: *Nagyváradi krónikája*. Kiadja a Holnap Kulturális Egyesület, Varadinum Kulturális Alapítvány, Váradi kulturális folyóirat, Nagyváradi, 2019, 545.

⁷⁸ Csernák Béla: *Életemből*. In: *Itt viharzott át felettünk...!! II. kötet*. i.m. 160.

lyik sejtetni engedni, hogy Sulyok még a húszas évek első felében is benne élt a bankvilágban aktívan. A kommunista ideológiájú marosvásárhelyi *Világ* közölte le az olvasói levelet a következő felvezetéssel: „Amikor a püspök az elnöke a banknak” – Egy Sulyok Istvánhoz adresszált levél – A marosvásárhelyi *A Világ* című szocialista lap a héten nyílt levelet intéz Sulyok István bihari református püspökhöz, aki tulajdonképpen nem is püspök, mert megválasztását, illetve a második erdélyi püspökség megalakulását nem vette tudomásul a kormány. A kedélyes nyílt levél így hangzik:

Tiszteletes Uram, jól esett olvasnom, hogy Ön a Váradi Hitelbank múlt szombati – évi rendes közgyűlésén, mint elnök – szólásra emelkedett és jól esett hallanom, hogy Ön, mint a sok-sok milliós részvénytársaság díszelnöke, hálás köszönetét fejezte ki a bankvezéreknek, hogy az elmúlt esztendőben csaknem 4 milliónyi nyereséget értek el. Isten áldását kívánta Ön – Tiszteletes Uram – további munkálkodásaikra s a díszközgyűlés után nyolcfogásos bankettet evett a bankvezéri kar – élén Önnel, ájtatos atyám. Továbbiakban – bankett során pohárköszöntők hangzottak el s mert a pohárköszöntők után fenékgig ki szokás inni a poharat, – a bankvezéri kar – élén Önnel jó Atyám, alaposan bepityizált. Hanem azóta már egy jó hét telt el kérem, s egy hét alatt a jó Isten kiválasztott szolgálója is kijózanodhatott.

Igaz ugyan, jelen ünnepélyes alkalommal Sulyok, református püspök úr nem, mint az Isten reprezentáns szolgálója elnökölt és ivott, hanem mint egy közönséges valuta spekuláns, aki ravasz közgazdasági szemmel zsebeli be a 40-50 százalékos bank zsarolókat. Jó Atyám, ha kicsit hiányosan is, de úgy emlékszem, hogy a Szent-Biblia nem Hitelbank részvényekről beszél és úgy emlékszem, hogy Krisztus Urunk a Hegyi Beszéd egyetlen paragrafusában sem zengedez a deviza kémlésről és dollár spekulációkról. Máté evangélista – most már egészen pontosan emlékszem – arról beszél, hogy ne gyűjtsetek kincseket, hanem ellenkezően, amitek van, azt is osszátok széjjel, mert a gyűjtött kincshez vér tapad. Lukács evangélista pedig még tovább megy. Ő azt mondja, hogy akit az Isten magának kiválaszt, az vetközzön le mindeneket, dobjon el magától mindent, egyetlenegy kincse maradjon: a becsületes szegénysége.

Sulyok István – akinek volt világképe...

Jó Atyám, Ön most egy pillanatra józan, kérem gondolja el, hát becsület öntől az, hogy akkor, amikor éhezik Ön körül hitsorsosok rengetege, akkor Ön ledobja magáról Krisztus palástját, elnököl, pohárköszöntőket mond, köszönetét mond és milliókat bezsebel. Hát honnan, a jó Isten szent szerelmére – honnan került elő az a 4 milliós évi nyereség? Hát nem a népnyzásból, nem a szegény, rákényszerült emberek kijátszásából, nem a verejtékezők filléreiből került össze az a rengeteg pénzfelesleg? Hát becsületes Istenimádás az, hogy egy Püspök, egy főkolompos, egy Krisztus kiszemeltje a népnyzók elé lép és megveregeti azok vállát: – Isten áldjon meg benneteket szép munkátokért? Hát lehet ezt így büntetlenül sokáig csinálni? Hát nem robban fel ön alatt az a szószerk, amikor Isten szolgájává átmászkírozva Ur – magát, a hitsorsosok előtt ájtatos képpel megjelen és beszél, beszél Ön a szegény legkisebb nyom nélkül emberszeretetről, szerénységről, evangéliumról és minden más egyebekről? Jó atyám, a Hitelbank ez évi mérlegéből a veszteség számlán egy tétel kimaradt. Szóljon a főkönyvelőnek, hogy hamis a mérleg. Sulyok református püspök Istent tagadása. Ha ez benne lesz, akkor aztán lehet folytatni tovább a bankettezést.”⁷⁹

Püspökké történt másodszori megválasztásakor, Csernák Béla szerint ez a Hitelbank fizetett Zeno Păclișeanu⁸⁰ generál direktornak 50.000 leut,⁸¹ „mert, amit számtalan feliratunkkal és bukaresti útunkkal nem tudtunk elérni, egyháziak és politikusok, azt elérték a nagyváradi Hitelbank, vulgo: Sulyok

⁷⁹ Vágóhid, Kolozsvár, 1925 (12. évf. 3-44. sz.) 1925-03-21 / 11. sz. A hivatkozott forrást Tavasz Hajnal levéltárostól kaptam.

⁸⁰ Păclișanu Zenovie (Straja, 1886. máj. 1. – Zsiláva, 1958. nov. 11.) görögkatolikus pap, történész. Tagja a Román Akadémiának. A Vallás- és Művészetügyi Minisztériumban a kisebbségi kultuszokért felelős vezérigazgató. 1918 decemberében a Gyulafehérvári Nagy Nemzetgyűlés szervezési munkálataiban titkári teendőket végez. XI. Piusz pápai prelatusi címet ad neki. Az 1946–1947-es párizsi békekonferencia román delegációjának tagja. Számos történelmi munka szerzője.

⁸¹ Csernák Béla: *Adatok a Királyhágómelléki (Nagyváradi) Református Egyházkerület történetéhez.* i.m. 106.

*Bank emberei a Pacliseanuval való tanácskozás eredményeképpen*⁸². Csernák Béla emlékei szerint „végre is a Sulyok Bank üzletembereinek sikerült rábírnium Pacliseanut, a Ionescu Péter utódát, hogy a kerület által ismételten megválasztott súlyokat ismerjék el.”⁸³ Ennek azonban semmilyen bizonyítható nyomát nem találtuk eddig.

A 30-as évek fordulójának nagy gazdasági világválsága senkit sem kímélt, így a királyhágómelléki, nagyváradai reformátusokat sem. Az 1935-36. esztendőök fordulóján, főként a Református Kör keretében szervezett Akadémiai Esték előadássorozatai nyomán egyértelműen fogalmazódott meg a szövetkezés gondolata, terve. Az egymásra utaltság, az egymás segítése szövetkezeti szervezkedésbe lendítette a nagyváradiakat. Az 1936. esztendőben többszöri felhívás, széles körű szervezés, majd a júniusi hivatalos engedélyek elnyerése után megalakult a „Kálvin Takaré- és Hitelszövetkezet” Nagyváradon. Ez a református hívek körében és érdekében jött létre, melyet „a református társadalomnak gazdasági alapon való megszervezése, ifjaink egy részének elhelyeztetése céljából, továbbá, hogy annak jövedelméből az egyház is egyházi intézmények támogatást nyerjenek. Ezen erkölcsi célokon kívül, célja a tagok megtakarított tőkéjének gyűjtése és gyümölcsöztetése, tehát azáltal, hogy elfogad betéteket könyvecskékre, már a legkisebb összegekkel is, nevelni fogja a takarékosági szellemet. További célja hitelnyújtás által a tagoknak gazdasági, ipari vagy kereskedelmi tevékenységben való támogatása. Ezenkívül rendelkezésére áll tagjaink egyéb pénzintézeti tevékenységével is.”

Igaz, hogy Sulyok nevét már nem találjuk a szervező és előkészítő bizottságban, ám elképzelhetetlen lenne az, hogy szaktudását, több évtizedes tapasztalatát ne sejtenénk a személyek mögött. Többször is átgondolva a korabeli kihívásokat meg kell állapítanunk, hogy Sulyok páratlan adminisztratív képessége, gazdasági és pénzügyi érzéke

⁸² Csernák Béla: Életemből. In: *Itt viharzott át felettünk...!! II. kötet.* i.m. 180.

⁸³ Csernák Béla: Életemből. In: *Itt viharzott át felettünk...!! II. kötet.* i.m. 174.

Sulyok István – akinek volt világképe...

nélkül igen nehéz lett volna egy kezét-lábát levágott csonktestet szerves, szervezett intézményrendszerre alakítani (nemcsak a kerületi szervezkedés kezdetén, hanem a gazdasági világválság idején is). A szövetkezési szervezkedés mozgatórugója Soós István ügyvéd és egyházkerületi világi főjegyző volt. Az előkészítő bizottságban Csernák Béla töltött be mellette társelnöki szerepet és feladatot.⁸⁴ A *Kálvin Takaré- és Hitelszövetkezet* első, alakuló közgyűlésére az esztendő október elsején került sor, amelynek rendjén Soós István elnök ismertette az Igazgatótagság és a Felügyelő Bizottság tagjaival az Alapszabályzatot. Csernák Béla pedig Kálvin gazdasági elveiről tartott előadást a jelenlévőknek.

2.2.2. Szabadkőműves páholybeli tagsága

Sulyok közéleti szereplésének különös nagyváradi epizódjai közé tartozik az is, hogy több mint 12 esztendőnyi jelenlét után, az 1901. esztendőben kérte felvételét a nagyváradi *László király páholyba*. Páholybeli tagsága kapcsán Raffay több megnyilatkozását is közli Sulyoknak. Egyik lábjegyzetében pedig azt is megjegyzezi, hogy ebben az időben még egy másik, második vagy „újabb református lelkész a nagyváradi szabadkőművesek között (korábban tagja volt a Páholynek a nagyváradi-olaszi eklézsia lelkésze, Csák Máté is). A belépésre példája lehetett a híres ottani református válású ügyvéd dr. Várady Zsigmond is. Előmenetele a páholyon belül nagyon gyors: 1902. február 21-én a páholy első helyettes főmesterévé választják (OL P 1083 90 doboz XXV. Az 1903. évi iratok gyűjteménye, 9. főlíó). Sulyok tiszteletes 1912-ben kilépett a páholyból... Sulyok István kilépésére vonatkozó magyarázó iratot nem találtunk a Magyar Országos Levéltárban.”⁸⁵

⁸⁴ Engedélyezték az új szövetkezet megalakulását. In: *Református Híradó*, 16. (1936. jún. 13/24.), 1-2.

⁸⁵ Raffay Ernő: *Harcoló szabadkőművesség. Küzdelem a katolikus egyház ellen*. Kárpátia Stúdió, Köröstárkány – Kápolnásnyék, 2019, 59.

Sulyok szabadkőművességből való kilépésével kapcsolatban mi sem találtunk eddig semmilyen nyomot. Sejthető is, hogy miért léphetett ki éppen ebben az esztendőben (talán?!) minden nyom nélkül a csendes, de nagyon jó diplomáciai érzékkel tevékenykedő Sulyok. A *László király páholy* a századforduló első évtizede második felének végéhez közeledve jelentős átalakuláson ment keresztül. „*A nagyváradi szervezet, amely eddig lényegében egy volt a városban működő számtalan civil szervezet közül, a 20. század első évtizedének végén már egy sor politikai és társadalmi kérdésben egyre radikálisabb álláspontot foglalt el. Meghirdette a klerikalizmus elleni harcot, mely a súlyos vitába keveredett a katolikus egyház azzal, küzdelmet, ez annál is inkább így volt, mivel az általános szavazati jog, a dualizmus utolsó évtizedének egyik leghangsúlyosabb politikai kérdéssé vált, és felvállalása, támogatása adta azt a kezdő lökést, ami fokozatosan balra tolta, radikalizálódása a nagyváradi szabadkőműves mozgalmat.*”⁸⁶

A teljesen balra, szociáldemokrácia irányába való radikalizálódásának fontos mérföldköve volt az, hogy Ágoston Péter és társai 1911-ben kiváltak a szervezetből és létrehoztak egy újat, amely a *Bihar Nagypáholy* nevet viselte. „*A kifejezetten baloldali, szociáldemokrata Szabadkőművesség, ekkor már nyíltan állást foglalt politikai kérdésekben. A béke korszak utolsó éveiben aktív Váradi Szabadkőművesség a kor szinte minden fontos társadalmi, politikai kérdésében megnyilvánult, de hallatta hangját olyan kérdésekben is, mint a nemzetiségek ügye vagy a női társadalmon belüli helyzete.*”⁸⁷ Sulyok az ezt követő esztendő viszonylag kaotikus helyzetében lépett ki a *László király páholyból*. Minden bizonnyal érzékeny volt a társadalom olyan problémáira, amelyek az egyes ember vagy közösség életminőségének javítását, emelését szolgálta, és ezen belül természetesen a reformátusságát is. Különben ezzel a szociális érzékenységgel jött haza Skóciából is, ahol már abban az időben igen elterjedt volt a szabadkőműves mozgalom. Ezért is vehetett részt a gazdaság élénkítését szolgáló pénzügyi világban is aktívan. Am ami-

⁸⁶ Kormányos László: *Nagyvárad krónikája*. i.m. 634.

⁸⁷ uo., 634.

Sulyok István – akinek volt világképe...

kor mindent kezdett áthatni a baloldali ideológia, akkor már nem vállalt szerepet a szervezet életében. Az új idők szeleinek elvei már nem a korábbi esztendők emberbaráti, közjót szolgáló munkájáról szóltak. Ekkor már nem a polgárság haladása, a jótékony cselekvés állt az eszmék középpontjában.

Az előbbieket támasztja alá Bernády György⁸⁸ néhány sora is, aki 1905-ben alapította meg többedmagával a marosvásárhelyi *Bethlen Gábor Páholyt*, de a *nagy háború* után ki is lépett belőle. Bernády személyéről különben nem véletlenül teszünk említést e helyen. Személyére, pontosabban a KRE elismertetésében játszott konkrét szerepére a későbbiekben visszatérünk. Nos, Bernády indoklását „Az én szabadkőművességem” című írásában fejtette ki, amelyet az *Ellenzékben* (1925. márc. 4-én) c. periodika címloldalán megjelent publikációjában írt le. Egyebek mellett azt írta, hogy a szabadkőművesi munkát valójában azért hagyta abba, „mert a budapesti szabadkőművességnek egy aránylag kicsiny, de agresszívebb tábora az 1913-14 években behurcolta a politikamentes szabadkőművesség helyiségeibe a politikát és olyan politikai állásfoglalást akart a magyar szabadkőművesség egyetemére ráerőszakolni, amely állásfoglalás ellenkezett, nemcsak az én akkori politikai álláspontommal, hanem főképpen nemzeti érzéssel és azokkal az ideálokkal, amelyek engem munkára serkentettek. Egy ideig küzdöttem az áramlat ellen, végül pedig

⁸⁸ Bernády György, dr. (Bethlen, 1864. ápr. 10. – Marosvásárhely, 1938. okt. 22.) gyógyszerész, jogász, szabadelvű politikus, közíró, országgyűlési képviselő 1896–1900 között a budapesti parlamentben. A marosvásárhelyi vártemplom főgondnoka 1904-től. A református egyház elkötelezett híve, támogatója, segítője, mind helyi, mind országos viszonylatban. A Református Kollégium főgondnoka. Sulyok István és Thúry Kálmán is hálás kegyelettel emlékeztek meg róla, és egyházkerületünk elismeretésében játszott szerepéért hálás köszönetet mondtak. Marosvásárhely polgármestere 1900–1912 között. Ezt követően öt évig volt a város főispánja, majd székelyföldi iparfejlesztési miniszteri biztos, valamint az Országos Magyar Párt vezetőségi tagja. Nézetei miatt ebből 1927 után kilépett. Képviselő a román parlamentben, 1917-ben udvari tanácsos Bukarestben, 1922-ben a Román Koronarend parancsnoki jelvényét kapta.

*belátva a küzdelmeim hiábavalóságát, kiállottam a sorból.*⁸⁹

Bernády lemondása sem volt véletlen. Érdekességgéppen fűzzük hozzá azt, hogy a *Református Híradó* az 1924. esztendő végén számol be röviden az angol *Times* alapján arról, hogy szakadás történt a Nemzetközi Szabadkőműves Szövetségben. A *New York-i Nagypáholy* azért lépett ki a Genfben található Szövetségből, mert nem akarták azonosítani magukat az európai szövetség ateista irányzatával. Amúgy is lehetetlen az, hogy az Isten-hívők egy társaságban legyenek azokkal, akik tagadják Isten és az egyház ellenében fejtik ki munkájukat. *„Magyarországon is más lenne a helyzet, ha hívő alapon álló szabadkőművesek, a hitetlenekkel még idejében szembe szállottak volna. De a vezetés kiesett a kezünkéből egészen. S győztek a hitetlenek.*”⁹⁰

Raffaynak a szabadkőművesség témájával foglalkozó másik könyve is tartogat konkrét információt Sulyokot illetően. Itt a Jászi Oszkár-féle *„Martinovics páholy válasz-főirata a Nagypáholy program-levelére és a helyettes nagymesteri programbeszédre*” címet viselő dokumentum ismertetése kapcsán írja a következőket: *„Fontos a reformátusok említése: Jászi Oszkár a családjá kikeresztelkedése után formálisan reformátussá lett, de itt nem ez a lényeg. Arról van szó, hogy a radikális szabadkőművesek a római katolikus egyházzal több tekintetben is (kölcsonösen) ellenséges reformátusok közül minél többeket meg akartak nyerni saját, katolikusellenes céljaik támogatására. Ez sajnos sikeres, több évtizedeken át tartó folyamat volt, amelynek során nemcsak a református egyház, emberileg leggyöngébb, bár magas beosztású tagjai (püspök, rektor, világi személyek), hanem a reformátusok majdani legjobbjai is beálltak a szabadkőműves szervezetekbe (Ehhez a következőket fűzi még hozzá a lábjegyzetben: Sulyok 1912-ben kilép a szervezetből, miután felismeri a szabadkőművesség lényegét. Ravasz László, a kolozsvári református teológia*

⁸⁹ Fodor János: Konspiratív karrierépítés? Bernády György szabadkőművessége. In: *Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályának évkönyve*. Kolozsvár, 2017, 333–348.

⁹⁰ Szakadás a Nemzetközi Szabadkőműves Szövetségben. In: *Református Híradó*, 4. (1924. dec. 13/50.), 2.

tanára 1910-ben lép be az ottani Unió páholyba, s 1917-ben lép ki onnan). Ők a református egyház legjobbjai, akik – egy idő után, ez sok évet jelent – fölismerték a szabadkőművesség keresztényellenes jellemzőit, ezért kiléptek a szervezetből.) A radikális szabadkőművesek ravasz, ám eredményes taktikával elérték, hogy híres reformátusok lépjenek be mérsékeltabb és radikális páholyokba, s velük jó szellemi erőt nyertek a katolikusság elleni harcukban.”⁹¹

2.2.3. A Szigligeti Társaság irodalmi egyesületében

A nagy háborút követő időszakból, közéleti tevékenységeit illetően egy dologról van még konkrét ismeretünk. Ekkor kapcsolódott be a nagyváradi kulturális, művelődési életbe, amikor választmányi tagja lett a Szigligeti Társaság irodalmi egyesületnek. Igaz, nem a kezdetektől, hanem 1922-től, amikor már Karácsonyi János örkanonok volt az elnök. Ekkorra már a Társaság életében is más szelek fújtak. A „20. század elejének nagyváradi közéletében új hangsúlyos szerepet játszó radikális polgári-értelmiségi írók, költők – akik közül többen maguk is tagjai voltak – egyre inkább a 19. század szellemiségéből fakadó, konzervatív irányultságú szellemiséggel rendelkező, irodalmi társaságnak ítélték meg. Elfordulva Szigligeti Társaságtól, létrehozták saját irodalmi mozgalmukat, a holnapot. Mindez nem jelentette azt, hogy a Szigligeti Társaság kiszorult volna Nagyvárad közéletéből, viszont olyan szellemi, irodalmi vitára kényszerült, ami egyedi, ritka jelenség volt a vidéki Magyarország kulturális életében.”⁹² Sulyok azokkal maradt egy közösségben, akik a polgári, konzervatív szellemi értékrendet képviselték a korabeli nagyváradi társadalomban általában. Olyanok társaságában, mint Gulácsy Irén, Tabéry Géza, Kecskeméti Lipót, Némethy Gyula, Fehér Dezső, Radó Pál stb.

⁹¹ Raffay Ernő: *Politizáló szabadkőművesség. Jászi Oszkár és a Martynovics páholy államellenes tevékenysége 1906–1912.* Kárpátia Stúdió, Kőröstárkány–Kápolnásnyék, 2019, 183.

⁹² Kormányos László: *Nagyvárad krónikája.* i.m. 552.

3. Biharország esperese

Valójában alig néhány esztendőt töltött Nagyváradon, amikor 1889-től már a BRE levéltárosa, majd 1893. szeptember 21-től pedig jegyzőjévé választották meg. Ettől kezdve élete szervesen összekapcsolódott Várad mellett Biharország reformátusságával is. A BRE a TRE egyik legnagyobb egyházmegyéje volt a maga 42 egyházközségével és 74 iskolájával. Már jegyzőként is nagyobb, szélesebb hatáskörben fejtette ki munkásságát és bár nagyváradi lelkipásztor volt, mindig nagyobb, szélesebb összefüggésekben gondolkozott, tervezett és működött. A nagyváradi és bihari reformátuságért vállalt szolgálatai szervesen egészítették ki egymást, amelyben sietett természetes harmóniába kapcsolni a városi és egyházmegyei reformátusságot. Sokrétű munkásságát az egyházmegye lelkészi és világi kara is nagyra értékelhette, mert 1903. március 23-án megválasztották a BRE esperesévé, ahol Szabó Károlyt követte a tisztségben. Az esperes-választási procedúra eseményei arról vallanak, hogy ez esetben is, csakúgy, mint a lelkészválasztás során, szoros küzdelmet kellett vívnia. A nemes küzdelem közte és a másik (Nagyvárad-Olaszi) lelkipásztor – Csák Máté – között zajlott, akinek igen népes támogatói bázisa volt a korabeli Nagyváradon is. Sulyok István 29, Csák Máté pedig 18 szavazatot kapott a választáson. Az egyházmegyei gondnok továbbra is Ritoók Zsigmond maradt.⁹³ Nem mellékes az sem, hogy Sulyok megválasztása előtt mondott le a *László király páholyban* betöltött szabadkőműves tisztségéről, és lépett ki a szervezetből.

⁹³ A Bihari Ev. Ref. Egyházmegye 1903. jan. hó 23-ik napján Nagyváradon tartott rendkívüli és 1903. márc. hó 25-ik napján tartott rendes Közgyűlésének Jegyzőkönyve, 3. sz. hat.

Esperesi beiktatására 1903. március 25-én került sor. Székfoglaló beszédét a letett eskütétel után mondta el. Sulyok viszonylag kevés írásos munkát hagyott maga után, ám amit megírt, azok teljes összhangban voltak a mindennapokban végzett munkájával. Ezt a székfoglalót azért érdemes teljes egészében idézni, mert ebből tisztán és világosan kitűnik szellemisége, lelkiisége, mentalitása. És amellett, hogy programbeszéd, valójában múltat, jelent és jövőt együtt-látó kor- és helyzetjelentés is.

„Ajkaímon elhangzott az eskü szava. Ezzel elköteleztem magamat arra szolgálatra, amely a pillanattól fogva reám, mint esperese vonatkozik. Egész mélységében és magasságában tárul fel előttem a kötelesség új mezeje, melyen közvetlenül egyházmegyénk és közvetve magyar református egyházunk érdekében forgolódnom kell. Tudom és érzem: nagy és érdemes elődök helyét foglalom el. Ha fogyatékos lelki erőmmel számot vetek mégis elég bátor vagyok arra, hogy ama kiváló férfiak nyomaiba lépjek: teszem azzal az erős hittel, hogy a nagy Istennek kegyelme, akinek végtelen ereje az emberekben megdicsőül, s minden a közjóra irányuló őszinte törekvéssel és becsületes munkámmal segítő leend. Teszem ezt azzal az egyenes és férfiassal, hogy teljes bizalommal számítok egyházmegyénk nagy nevű gondnokának, ő méltóságának jóindulatú támogatására, valamint a nt. tek. tanácsbíró és egyházmegyei tisztikarnak, egyházmegyénk lelkészeinek és tanítóinak bizalomteljes segítségére, mint amelyek nélkül legjobb törekvéseim is hiábavaló vergődés és eredménytelen kísérlet lenne. Mindnyájan tisztában vagyunk azzal, de mindenekelőtt tudni kell nekem, hogy szerfölött nehéz, majdnem válságos időben foglalom el egyházmegyénknek egyik vezető tisztét. Egyházunknak annyira vihart átélt hajója ugyanis a Scyllák és Charybdisek forrataga között halad és egy pillanatig sem vagyunk biztosak afelől, hogy vajon a következő percben nem kellene erejük végső megfeszítésével emelni a kormányrudat a paliníroknak, hogy a katasztrófa nyílt torkát kikerülhessék.

A jelen helyzetnek nem túl sötét vonásokkal színezése ez. Vajha úgy volna! De nagyon sok ezek szívének megdobbanása adott csaknem olyan régen is visszhangot, midőn egyházunknak egyik kimagasló vezéralakja emlékezetes be-

szédében, egyebek közt ezt mondta: »megnehezült az idők viharos járása felettünk.« És hogy az a mondata szállóigévé lett szavakban, az eltitkolhatatlan és kétségbevonhatatlan igazságot rejt, annak elég bizonyossága volt a nyomában felébredt protestáns közvélemény megnyilatkozása, amelyre nézve ez a hatalmas beszéd olyan volt, mint amikor a tóba dobott kő által megindított hullámok mozgásba hozzák a tó vizének egész felszínét.

Tény és ezt az elfogulatlan szemlélő beismerni kénytelen: a helyzet és körülmények a legutóbbi pár évtizedben óriásit változtak. A 19. század közepéig, sőt még ezentúl is uralkodó liberális szellem hanyatlófélben van hazánkban. A köz- és magánéletben elég gyakran van alkalmunk találkozni a dekadens irányzott számos törekvésével, megnyilatkozásaival, és nem ritkán agresszív támadásaival. Felekezeti viszonyaink, noha a jobb jövő reményében, az úgynevezett egyházpolitikai törvények megvalósulása körül magasabb állami cél érdekében, a prot. egyházak hozták meg a legérzékenyebb áldozatot: a múlthoz képest sokat romlott, és innen, mint Pandóra szelencéjéből tömérdek baj és nyomorúság tödult reánk, belülről és kívülről egyaránt.

Azt sem titkolható többé, hogy bár nemzetiaspirációinknak még ma is ev. ref. egyházunk a legmegbízhatóbb és a múltban annyiszor megbizonyított letéteményese: ez a meggyőződés koránt sem olyan általános napjainkban, mint volt csak félszázaddal is ezelőtt, mikor a hazánk fennmaradását, avagy beláthatatlan időre elbukását, a prot. egyházak ellenállóképességében látták és találták fel a nemzetnek elfogulatlan gondolkozású fiai, sőt, ha úgy tetszik, mintha az államkormány élén álló férfiak szívében is, mind egyre erősebb gyökeret verne azon felfogás, hogy Magyarország állami függetlensége és fennállása az újabb korszak által megteremtett alapokon annyira biztonságos és szilárd, hogy részben a magyar protestantizmusra különösebben támaszkodni felesleges.

Csak így tudom némileg megindokolni, hogy a jóság és méltányosság erkölcsi követelménytől eltekintve, a prot. egyháznak külső megerősítésén maga az államkormány sem igyekszik oly mértékben, miként azt fenséges múltja, a múltban nagy nemzeti érdekekért annyiszor és pedig igen gyakran

erején felül meghozott áldozatai, elévülhetetlen szolgálatai, valamint a jelenben is még mindig egészen odaadással teljesített kiváló kulturális ténykedéseit méltán megérdemelnék. Mert a protestáns egyház nemzetfenntartó erejének kevésre becsülése és figyelmen kívül hagyása szembeszökő módon tűnik ki éppen az állami tisztviselők fizetésének rendezése tárgyában benyújtott kormányjavaslatnál, mely még halvány reményt sem nyújt arra nézve, hogy protestáns tanügyi férfaink fizetésekiegészítése, az 1893. XXVI. t. c. intézkedésének megfelelő módon szintén megtörténni fog. Holott nyilvánvaló, hogyha az önfenntartás súlyos súlya alatt roskadozó egyházaink e tekintetben az állammal a versenyt fölvenni nem képesek.

Tehát, ha prot. tanügyünk fejlődésének az innen bekövetkező akadályát elhárítani akarjuk, az egyház minden közegének teljes erővel odahatnia kell, hogy a javaslat nemcsak a mi, de a haza érdekeinek is megfelelően változtassék. Ha pedig mindezekhez hozzávesszük még egyháztársadalmi életünk sokféle kóros tüneteit, elismerni kell, hogy valóban nem frázis az az állítás: megnehezült az idők viharos járása felettünk. Selérkezett a komoly pillanat, hogy minden erőnket összeszedve, egyfelül építsük, erősítsük Sionunknak annyi oldalról ostromlott falait, másfelől az apostol szavaival élve: felvegyük az Istennek minden fegyverét, hogy egyénként és összesen ellenállhassunk a veszedelmes időknek. Különben, ha a mélyebb szántás céljából az eke szarvára nem vetjük kezünket: visszanyomhatatlan erővel felharsan bástyáinkon a vészkiáltás: ardet ucalegon.

A jövőendő teendőire nézve nálam hivatottabb férfiak megjelölték már az irányt, amelyet követni, amely szerint cselekedni kell, ha a jövőendő magunknak biztosítani kívánjuk. Méltóztassék mégis megengedni, hogy ez alkalommal rövid reflexiókat fűzhessek egy pár olyan egyháztársadalmi kérdéshez, melyektől én sorvadó egyházi életünk megújódását remélem. Szólani kívánok először is az újabb időben annyiszor hangoztatott belmissziói törekvésről. Ennek intenzívebb gyakorlására, sürgetésére irányuló mozgalom nem éppen új keletű. Közel két évtized óta feltűnő módon hangoztatják ezt azok, akik külföldi hittestvéreink egyházi életének közvetlen szemlélése tapasztalásból győződtek meg arról a hatalmas eredményről, melyet a hatékonyan teljesített belmisszióra visszavezetni lehet.

Nem mondhatnám, hogy valami különös rokonszenv fogadta nálunk ezt a törekvést. Amit úgy gondolom, elősegített egyfelül azon körülmény, hogy igen sokan a cura pastoralis és belmisszió tekintetében nem disztिंगváltak eléggé szabatosan, s úgy vélték, hogy ez a kettő egészen fedi egymást. Másfelől pedig a belmisszió barátai, figyelmen kívül hagyva a hazai viszonyokat, egyházi életünknek a külfölditől eltérő sajátosságait, valamint híveiknek faji jellegét: teljesen idegen minták szerint akartak dolgozni. Igen természetes tehát, hogy a reakció el nem maradhatott. Az idő és korunk szellemének hatása azonban mind jobban meggyőz arról, hogy egy embernek a legodaadóbb munkája sem elegendő, több az egyházi élet terén feltornyosodó nagy feladatok megoldására. Dogmatikus hittételeink ma is megvannak, e részben különösebb szemrehányás nem érhet bennünket. Ám de egyháztársadalmi életünk elszíntelenedése, felekezeti öntudatunk meghalványodása sürgetőleg kényszerít, hogy minden területet munkába tenni siessünk és segítő munkatársakról gondoskodjunk.

A jelenlegi lágymeleg, sőt indifferens hitélet megújódása, felvirágozása céljából le kell szállunk a templomi szószék magaslatáról, s az igehirdetés és más szorosabb értelemben vett lelkési szolgálatokon kívül egyéb összekötő kapcsokat is kell létesíteni köztünk és híveink között. Erre pedig csak a belmisszió eszközei alkalmasak egyedül. Sokat tanulhatnánk e tekintetben más egyházak papjaitól, akik lázas tevékenységgel tömörítik egyesületükbe ifjú is felnőtt híveiket, és általában éles megfigyeléssel mindazon szájakat megragadják, melyekkel egyházuk tagjait az egyházhoz közelebb vonhatják. Éppen ezért súlyt fektetni kívánok arra, hogy egyes gyülekezetünk viszonyai, életkörülményeinek megfelelő módon ez irányban komoly lépések tétessenek. Ha egyházi életünk fellendülésének egyik tényezőjéül az okos belmissziót tekintem, a másik hatalmas segítőtársat ott látom a kor színvonalán álló felekezeti iskoláinkban, amelyeknek még a legvégsőig fokozott áldozatkészség árán leendő megtartását is annyira elengedhetetlennek ítélem, hogy még ott is, ahol ezekről lemondunk a helyzet és körülmények megváltoztatásával ismét visszaállításukra törekedni kell. Főlegesen nekem különösebben hangsúlyozni azt a hatalmas erőt, melyet létfenntartásunk szempontjából, éppen iskoláink képeznek;

mert kétségtelen igazság, hogy anyaszentegyházunk pillérei ezeken nyugodtak a múltban, és ezeken nyugodnak jelenben is legmegbízhatóbban.

Hogy a felekezeti iskola nagy horderejét kellően méltányolhassuk, elég utalnom arra tapasztalati tényre, hogy a legutóbbi években mindegyik vallásfelekezet rendkívüli igyekezetet törekszik kifejteni iskolai érdekében. Nemcsak az eddigieket próbálja megtartani, hanem fokozott áldozat készséggel újakat is létesíteni törekszik, még ott is, ahol ennek felállítását, az exkluzív felekezeti szempontokon kívül más egyéb indok nem sürgeti. E tekintetben mi sem gondolkozhatunk másképpen. Sőt a változott viszonyok között egyre nagyobb szükségünk van arra, hogy gyermekeink, akiknek kezébe a jövőndő fordul meg, egyházunk meghamisíthatatlan, tiszta légkörében növekedjenek fel. Ami pedig csak akkor lehetséges, ha mindenekelőtt tanítóink átérzik teljesen azt a nagy felelősséget, amely az egyházzal szemben vállaikon nyugszik. Hanem csak azt tekintik egyedüli feladatuknak, hogy értelmes és józan gondolkodású polgárokat növeljenek a magyar hazának, de kiváló gondot és figyelmet fordítsanak arra, hogy nemes példaadás mellett, lelkes és hithű egyháztagok kerüljenek ki kezeik alól. Anélkül, hogy a vád és szemrehányás gondolata megvolna nálam, őszintén kimondom, hogy ez utóbbi tekintetben igen sok kívánni is javítanivaló van, amennyiben éppen vallás tanításunk tananyagának megválasztása és beosztása vagy talán a tanítás módszere sem mondható ez idő szerint valami szerencsésnek. Ígérem és kötelességnek tartom, hogy hatáskörömben a sikerebb eredmény érdekében mindent megtegyek. Tetszetős jelszavak tehát ne tévesszenek meg! Amelyik pillanatban eldobtuk magunktól iskolainkat olyanok lettünk, mint a szárnyán megsebzett madár. Nagyon szomorú tapasztalataink vannak igen közelről e tekintetben.

Kötelességemnek fogom tehát mindenkor tekinteni, hogy mindenütt, ahol gyülekezeteink az iskola fenntartás nyomasztó gondjai alatt, a teher ezen részét magunktól elhárítani az iskola beszüntetésével próbálnak meg: a legvégsőkig mindent megtegyek, hogy az iskola kezünkéből ki ne essék. Napjainkban alig van kérdés, amely a közvéleményt inkább foglalkoztatná, mint ez: miképpen javítsuk egyházunk anyagi helyzetét? Általános, s nap-nap után felhangzik a keserű panasz,

hogy az egyház, az iskola fenntartásának óriási terhe alatt, híveink anyagi ereje teljesen kimerült, és adózási képessége tovább már nem fokozható. Ha kívülről segítség nem jön: a katasztrófa menthetetlenül bekövetkezni fog. De panaszbán, tagadhatatlanul sok a megcáfolhatatlan igazság. De hát mit tegyünk? Keserű lemondással várjuk, amíg lassanként sebeinkben elvérezni fogunk; míg egyházunk organizmusában kihamvad az utolsó éltető parázs is, hogy aztán sötét hamu takarja be azt a rémséges temetőt, amelynek kapuján felírva van: élt egykor itt a három bérc és négy folyam partján egy magyar prot. egyház, amely századok véres zivatarjai között hulló vére és élete árán megtartotta a házat magyarnak és megtartotta a magyar haza sok ezreit a krisztusi tiszta evangéliumnak; amelyet a hosszú üldözések, börtönök meg nem törhettek: de amely elalélt és kiszenvedett akkor, mikor szabadabb és boldogabb időben arról volt szó, hogy önmagában és ne önmagán kívül keresse létének feltételeit.

Elismerem, hogy a kor követelményeinek, a fokozódó igények súlyos terhet raknak vállainkra, jóval súlyosabbat, mint aminőt más vallású polgártársaink viselnek. Ám de ne véljük, hogy ez csak most van így; a múltban apáink jelentékenyen csekélyebb áldozattal tartották meg nekünk evangéliumi egyházunkat. Relatíve épp olyan teherrel jár az egyház fenntartásának ezer gondja rájuk nézve is, és mégis életre tudták kelteni azokat a hatalmas kulturális és jótékonyági intézményeket, amelyekkel mi, utódok büszkén dicsekedhetünk. A jövő feladataival is kötelességeivel szemben a miénknél nagyobb önmegtagadással, és mindenekfelett lángoló lelkesedéssel jártak el. Ezekre van szükségünk ma is és a nyomukban fogyatkozásnak indult önbizalmunk életre kel.

Érezni fogjuk, hogy a magunk lábán megállni és önerőnk-ből élni képesek vagyunk és nem igyekszünk elhíttetni magunkkal, hogy további fennmaradásuk sine qua nonja, amint igen sokan a köztudatba beoltani és folyton hangoztatni szeretik, holott nem jó szolgálatot tesznek vele a magyar protestantizmusnak, az 1840. XX. t. c. megvalósítása. Úgy állítani ezt oda, mint a magyar protestantizmus létkérdését: egyes megtagadása múltunknak, bántó kicsinylése a jelennek. Mert, ha csakugyan így volna, akkor a magy. prot. egyház hasonló a feloszlásnak induló tetemhez, amelyet pillanatnyi-

lag galvanizálni lehetséges, de már az enyészet terítette szét felette szárnyait. Pedig talán idáig nem jutottunk még! Az a protestantizmus, amelynek jelszava: szabad egyház a szabad államban, sohasem követheti el azt az öngyilkosságot, hogy a mindenható állam karjai közé dobja magát. Ne beszéljünk tehát az 1848-iki XX. t.c. beváltásáról, melynek következményeivel komolyan alig számoltak azok, akik azt gyűléseken és sajtóban annyira sürgetik.

Ne az államra, hanem önmagunkra támaszkodjunk. Van egy hatalmas bibliai elv: »egymás terhét hordozzátok.« Egyházi adóteherviselésünket a krisztusi szeretetből folyó nagyobb méltányosság irányítsa. Mivel akinek több adatott, attól több is kéri. Azok, akiket az isteni gondviselés anyagi javakkal áldott meg: segítsenek leemelni szegényebb testvéreik vállairól a teher nagyobb részét. Egyházi adózásunknak ezen elvnek megfelelően leendő átdolgozását helyzetünk javítása érdekében a legfontosabbnak találom és ez irányban működni óhajtok. Annyit azonban megértek, hogyha az államkormányzás, a jog, törvény is igazság jegyében folyik, akkor annak a kormánynak kötelessége, éppen a haza jól felfogott érdekéből, hogy a felekezeti viszonyok nagy anomáliáit, mélységes ellentéteit minden területen megszüntetni igyekezzék. A kiváltságos elsőszülöttségi jognak a kora lejárt.

Az a Magyar Állam, amely egykor állami és nemzeti fontos érdekből fejedelmi bőkezűséggel gondoskodott a róm. kat. egyházról, dús javakat bocsátott később az egész a nemzetiségi egyházak rendelkezésére is: tekintse erkölcsi kötelességének, anélkül, hogy erre országos törvény kényszerítené, hogy a milliókat számláló prot. egyház ne legyen tovább a hazának mostohagyermek, hanem találjon utat és módot arra, hogy az anyagi erő hiányában ennek az egyháznak ereje se bénuljon meg; ellenkezőleg minél hatékonyabban munkáljon közre, ama nagy kulturális feladatok megoldására, amelyből nemcsak az egyházra, hanem magára az államra is óhajtott előny és haszon hárul. Tegye pedig ezt önként, minden ellenérték nélkül, teljes respektálásával autonómikus jogainak. Fokozottabb államségély alakjában vagy valamely más címen történjék-e, ez rám nézve teljesen közömbös. De az az elv, hogy a prot. egyhá-

zak minden szükségleteit az állam fedezze: nem fér össze kardinális felfogásunkkal. Azt még ha aranytálcán kínálná is az állam, visszautasítani kellene, nem pedig lelkesedni érte. Méltóztassék megbocsátani, hogy ily huzamosan vettem igénybe figyelmüket. Lehet, hogy gondolkozásom egy és más ponton eltér az igen tisztelt egyházmegye némely tagjainak felfogásától. Egy dologban azonban találkozunk, abban t. i. hogy mindnyájunk előtt féltve szeretett egyházunk közjava lebeg. Agyunk és szívünk ennek áll rendelkezésére.

Kérve kérem egyházmegyénk minden tagját, mindekelőtt Méltóságodat, mint a mi bölcsességben és tapasztalatban páratlan vezérünket, az egyházi és világi tanács bírói karát, tisztviselőit, lelkésztársaimat, a tanító urakat, hogy az egyház javát célzó becsületes munkámban és törekvésemben bizalmukkal, hathatós támogatásukkal megajándékozni szíveskedjenek. Minden igyekezetem arra irányul, hogy jobbra és balra tekintet nélkül, a törvény egyenes útján haladjak, a munka és kötelesség-teljesítésben példát mutassak. Viszont mindenkitől elvárom, hogy ki-ki a maga hatáskörében lelkiismeretes hűséggel és pontossággal tegyen eleget azoknak a kívánalmaknak, amelyeket a törvény és a jó rend elébe szab. A kölcsönös becsülés és szeretet hasson át mindnyájunkat, mint egy nagy eszmének harcosait. Uraim! Sursum corda! Fel a szívekkel! A részemre előlegezett megtisztelő és reám felelősségterhes, súlyos kötelezettséget rozó bizalmat megköszönve, ajánlom magam jóindulatukba!”⁹⁴

Többször is végig olvasva Sulyok székfoglaló beszédét, egyet kell értenünk Orth Imrével, aki később azt írta róla, hogy Sulyok már az „összeomlás előtt a tiszántúli egyházkerületnek legismertebb esperese volt, aki nemcsak egyházmegyéjét tartotta a legpéldásan rendben, hanem a kerület minden kényesebb és nagyobb körütekintést igénylő, adminisztrációs kérdésében is döntő súllyal folyt bele. Vele szemben, ki az egyház kormányzásnak kipróbált mestere

⁹⁴ A Bihari Ev. Ref. Egyházmegye 1903. január hó 23-ik napján Nagyváradon tartott rendkívüli és 1903. márc. hó 25-ik napján tartott rendes Közgyűlésének Jegyzőkönyve, 4. sz. hat., 12-20.

Sulyok István – akinek volt világképe...

*volt, ezen a téren senki sem vehette fel a versenyt.*⁹⁵ Különb-
ben rögtön a püspökké történő megválasztását követően,
amikor 1922-ben lemondott esperesi tisztéről, Csernák
is úgy emlékezik vissza beszámolójában⁹⁶ Sulyok beszé-
dének lényeges kulcsgondolataira, mint világos és mérv-
adó mérőföldköre. Főként arra, hogy Sulyok mennyire a
kor divatos áramlataival ellentétes igazságokat és célokat
tűzött ki vezérelve. Szokatlanul hatottak ezek, mivel di-
vat volt ekkoriban lekicsinyelni a belmissziói mozgalmat,
ám ő ezzel szemben azt hirdette, hogy nekik ez alaptevé-
kenységük kell legyen. Kárhoztatta azt a divatos trendet
is, hogy ekkoriban sokan lemondtak a felekezeti iskolák-
ról, és teljesen átadták és kiszolgáltatták az egyház vete-
ményeskertjét az államnak. Ezért fordulhatott elő az is,
hogy még az „*egyházak fillérein*” fenntartott tanítói lapok
is azt harsogták, hogy „*államosítás jöjjön el a te országot*”.
Következésképpen hirdette a felekezeti iskolák létjogosult-
ságát és fenntartásuk, ha csak lehetséges, önerőből való
prioritását. Amikor a századfordulót megelőzően és majd
utána is, az anyagi kérdések teljesen megbénították az
egyházi életet, a legtöbben az államsegélyben látták csak
a reménységet és a megoldást. Sulyok ezzel szemben is
azt vallotta, hogy ne szolgáltassák ki magukat teljesen az
államnak.

Nagy Vilmos ugyan rögtön a püspökké történt megvá-
lasztás után írt Sulyokról rövid méltatást, ám ezek a sorok
mégis a korábbi lelkipásztorról, sőt esperesről szólnak va-
lójában. „*Élénk szónoki temperamentuma széleskörű tudá-
sa, s fáradhatatlan munkabírása a közfigyelmet is bizalmat
feléje fordította... Szemünk előtt folyó minden idejét lekötő
puritán közéleti tevékenysége intézményeket létesít. 1905-
ben megnyílik a Református Tanítóképző Intézet. 1916-ban
elnöki indítványra elhatározza a Protestáns Jótékony Egye-
sület, egy Árvaház létesítését. Józan takarékosága rendezi*

⁹⁵ Orth Imre: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. dec. 10/34), 340-346.

⁹⁶ A Bihari egyházmegye közgyűlése. In: *Református Híradó*, 2. (1922. ápr. 8/14.), 1-2.

a váradi református egyház rossz vagyoni helyzetét... Egyháza és egyházmegyéje határán túl is felismerik képességeit és munka erejét. A tiszántúli ref. egyházkerületi közgyűlés előkészítő bizottságai közül elnöke volt a népiskolai tanügyi bizottságnak és a felsőoktatási bizottságnak, tagja a debreceni főiskolai igazgatótanácsnak, egyházkerületi tanügyi bizottságnak, a lelkészképesítő vizsgáló-bizottságnak és a református segélyegylet választmányának. Választott tagja volt ezeken kívül az egyetemes konventnek és a zsinatnak. Mindezen széles körű elfoglaltsága mellett fő gondja a szószék volt, ahová tiszta életbölcsségen kívül nagyarányú készsültséget visz fel, ahonnan a józan kálvinizmus tanait hirdeti az evangélium alapján, a figyelmet lekötő, az értelmet meggyőző, a szívet felemelő nagy szónoki erejével és magával ragadó lendületével.”⁹⁷

Visszatérve az 1903. esztendőhöz, még azt kell mondanunk, hogy amiről beszélt, azok nemcsak nagy szavak, álmok, tervek voltak, hanem sietett is azokból megvalósítani mindent, amit csak lehetett. Így a következő időszak is eseményekben gazdag és mozgalmas volt számára és a vele együtt munkálkodókéra. Ezután alakította meg, vezette és irányította a Tanítóképző Intézet létrehozását előkészítő bizottságot. Javaslatot tett a Lorántffy Zsuzsanna Egylet megalakítására, illetve Ritoók Zsigmond elképzelése és tervei alapján a Református Tanítóképző Intézet felépítésére. Megfeszített tempójú munkája eredményeként a Nagyvárad Ev. Ref. Tanítóképző Intézet 1905. szeptember 9-én megnyitotta kapuit, és 1948-ig működött. A Tanítóképző létrehozásában váradi lelkipásztorként is, de elsősorban esperesként vállalt aktív szerepet. Létrejöttében elsősorban Ritoók Zsigmond⁹⁸ nevét kell kiemelnünk, akinek mind az építkezésben, mind a beindítás megszervezésében elvülhetetlen érdemei voltak, aki ugyan a megnyitó ünnep-

⁹⁷ Nagy Vilmos: Sulyok István. In: Református Híradó, 5. (1921. okt. 8/5.), 2.

⁹⁸ Ritoók Zsigmond (1837–1905) egyházmegyei főgondnok, a Királyi Tábla elnöke, Bihari Református Iskolaszék elnöke.

Sulyok István – akinek volt világképe...

séget már nem érhetette meg.⁹⁹ Sulyok a Bihari Református Iskolaszék elnökeként szervező, tervező, majd személyes anyagi hozzájárulásával pedig első számú irányítóvá lépett elő az iskola létrehozásában.

Az 1903. esztendővel kezdődő időszakot határozottnan cselekvő vezetőként kezdte, és így is folytatta a közel 22 éves esperesi ténykedése során. A székfoglaló beszédében megfogalmazott és annak hangvételéből is kitetsző esperesről Debreczeni memoárjában azt írta, hogy *„mint emberre, érdekes világot vet, hogy esperes korában sokszor nemcsak keménykezű, hanem keményszavú, nyers és indulatos férfi volt, és püspök korában csendes, szelíd szavú férfvá alakult át.”* A BRE Jegyzőkönyvei, illetve a mellékleteként kiadott *Esperesi Jelentések* pontos tükröi az általa vezetett egyházmegyei élet történéseinek. Ezek publikált változataiban 1903-tól 1917-ig követhetjük nyomon az egyházmegye életét. Ezekben precízen számolt be, adatolta a valláserkölcsi, istentiszteleti, iskolai, anyagi helyzetét az egyházmegyének. Jól ismerte az Egyházmegyét, minden örömeivel, bánatával, aktuális kérdésével együtt, mert benne, közöttük élt. Tervszerűen, szervezeten és rendszeresen vizitálta az eklézsiákat, az iskolákat. Az egyházmegyei *Jegyzőkönyvekben* olvasható megnyitó beszédekben pedig többször is reflektált az országos és globális politikai és vállalási/felekezeti összefüggésekre. Korának pulzusán tartva figyelmét, precíz diagnosztaként érzékelt azokat a politikai, koreszmei változásokat, amelyek az egyes ember, a közösségek életét befolyásolták. De folyamatos napirenden volt azokkal a hírekkel és információkkal is, amelyek lényeges befolyást gyakoroltak általában a magyarságra vagy éppen a reformátusságot érintették „húsbavágóan”.

Az 1908. esztendő esperesi megnyitójában például a budapesti kormány által támogatott Római Katolikus Népszövetség Alapszabályának elfogadása kapcsán fejtette ki

⁹⁹ Tavaszi Hajnal: A „Szeretet köveiből” épült ház. In: *Emlékkönyv a Lorántffy Zsuzsanna Református Gimnázium, Nagyvárad 1905–2005.* (szerk. Bereczki András), KRE, Nagyvárad, 2005.

meglátásait, véleményét.¹⁰⁰ Az Alapszabálynak a miniszter által való megerősítése megnyitotta az utat azelőtt, hogy Magyarországot a közeletben és minden intézményében Regnum Marianummá alakítsák át. Nem ez zavarta Sulyokot, hanem sokkal inkább az, hogy állami támogatással lehet olyan közfeladatot végezni, amely az ország más felekezeti polgárai közé egyre nagyobb éket fog verni és el fogja őket választani egymástól. Nagyon fájlalta azt, hogy a Magyar Állam teljesen megfelelkezik arról ebben az országos politikai szintre emelt rekatolizációs politikai folyamatban a protestánsok több évszázados áldozathozataláról, amelyet a magyarságért, a hazáért hoztak folyamatosan. A felekezeti tudatos másodszerepbe való besorolást fájlalta. Ez pedig így *„könnyen felidézheti a múltnak véres szellemét, amikor a magyar ellensége lesz a magyarnak csak azért, mert hitének szárnyain másképpen emelkedik fel a nagy Istenhez”*. Annak a Magyarországnak a századfordulóra már régen vége lett, amely egykor *„az igaz, az emberiség fejlődését vezető liberalizmus hanyatlása, rohamos dekadenciája”* miatt bekövetkezett. A korábbi nemzeti liberalizmus elkötelezettjeként látta, hogy az emberiségnek ez az eszmei áramlata teljesen lezüllött, eltorzult. A haladó liberalizmus korszellemének kapcsán sokan azt hitték, hogy még a napot is könnyebb lesz az égen megfordítani, mint ennek tendenciáját megváltoztatni. Ám az utóbbi években nagyon szomorú, elkésérítő világ köszöntött be, mert *„odaig jutottunk, hogy a nagy és nehéz küzdelmek árán megfutott úton, – amelyet nemzetileg, vallásilag oly szerencsétlenül széttagolt magyar népnek jövőjét illetőleg, joggal egy szebb és boldogabb jövőként rajzoltunk magunk elé, – úgy hullunk vissza a középkor csillagtalan, reménytelen eszmevilágába, mint Ikarus, amidőn viasszárnyait a nap heve megolvasztotta.”* A nagy kérdés az, hogy mi lesz ezek után Magyarországon, ha az ilyen kormánytámogatás mellett ezres számban jelennek meg a katolikus népszövetség fiókjai, amely kormány-asszisztencia mellett ti-

¹⁰⁰ A Bihari Ref. Egyházmegye 1908. évi ápr. 23. napján, Nagyváradon tartott tavaszi rendes Közgyűlése és Bírósági Ülésének Jegyzőkönyve 1. sz. hat., 5-7.

porhatja el az evangéliumi egyházak „legdrágább eszméit, az egyenlőség, szabadság, testvériség ideálját?!”. Úgy látta ő is, hogy a protestánsok számára nincs más lehetőség, mint az egyesületekbe való tömörülés. Ezért hozták létre az *Országos Református Lelkészei Egyesületet*, amelynek egyértelmű feladatává lett az önvédelem megszervezése. Azt hangsúlyozta, hogy ebbe minden lelkésznek erkölcsi kötelessége szövetkezve belépnie, hogy „*ébren tartsák a szabadelvűség örök eszméit*”, de nem az agresszivitás okán, hanem a defenzíva érdekében. Ha a Lelkészei Egyesület eszméjét nem fogadják be helyben is gyorsan, és ha nem teszik magukévá és nem válnak elkötelezett harcosaivá, akkor könnyen úgy járhatnak, mint Lear király, „*aki egy percet késett és ez a pillanatnyi késedelem elég volt arra, hogy megfojtva lássa legkedvesebb leányát. Rossz időket élünk, rossz csillagok járnak, Isten óvja a nagy csapástól szegény hazánkat.*”

Egy esztendő múlva már arról beszélt közgyűlési megnyitó beszédében¹⁰¹, hogy ugyan a „*közmegebotránkozást keltő rendelet hazánkban felfüggesztetett*”, ám ezzel együtt észre kell venni azt is, hogy a *hírhedt Ne temere* pápai dekretum új szabályokat rendelt el, amely főleg a reverzálisok kérdésben adott kemény fegyvert a római katolikus papság kezébe. Az éves egyházlátogatások kétségtelenül elkészítették, és ezek nyomán sok gondolat megfogalmazódott benne. Hangsúlyozta, hogy bár a kálvinizmusban csodás erő rejlik, mégis ennek „*dacára benső egyházi életünkön bágyadtság, kimerültség észlelhető*,” és ezt a még csendesen növekvő anyagi fejlődés sem takarhatja el szemük elől. A legnagyobb probléma az, hogy „*a belső megerősödés, az alkotásra képes hitélet hiányzik gyülekezeteinken, sőt nem egy helyen több kívánnivalót hagy fenn a valláserkölcsei élet is*”. Ugyanakkor két fontos jelenségre hívta fel a figyelmet, mert az kétségtelen tény, hogy „*a múlthoz képest új világ alakult ki körülöttünk, új aspirációkkal, új világnézettel*”.

Az említett két jelenség közül az első a *belmisszió* szent ügye volt. Az, amit ezen a téren eddig tettek, az igen cse-

¹⁰¹ A Bihari Ref. Egyházmegye 1909. szept. 23. napján, Nagyváradon tartott őszi rendes Közgyűlése és Bírósági Ülésének Jegyzőkönyve 77. sz. hat., 4-8.

kély. Ezek között említette meg a lelkipásztorok egyházi sajtó-munkáját, az igehirdetés kérdését („maga a *kathedra*, az örök isteni ígéjének hirdetése sem lehet az egyetlen kötelesség, habár ez mindenkor és minden körülmények között a leghatalmasabb fegyver marad a lelkipásztor kezében”). Hangoztatta, hogy lépést kell tartani a korral „az óriási arányokban fejlődő tudományokkal, az összmunkásság és önképzés eszközeivel korántsem a pietizmus kifogástalan, de Kálvin tiszta és világos szellemében mind azt megtenni igyekezzünk, amellyel a gondjainkra bízod hívek lelki és anyagi jólétét előmozdítjuk és a hitéletnek lassan lobogó lángját felszíthatjuk”. Továbbá a lelkipásztorok „nyitott szemmel tekintsek át és komoly értelemmel vizsgálják meg a mindennapi életnek elháríthatatlan követelményeit. Okos tapintattal és pásztori bölcsességgel menjenek híveik közé. A téli időben havonként legalább egyszer tartsanak vallásos és oktató felolvasásokat a tanítónak segítségével vagy más alkalmas *hit sorsunk* bevonásával, a kántor urak pedig az ifjúság nemesebb irányba való vezetése szempontjából mindenik egyházközségben szervezzenek énekkarokat, menjenek hívek közé.” A második jelenség a „mi túlhajtott liberalizmusunk”, amely ez esetben egyenlő a nemtörődömséggel vagy éppen a közönnyel. „Egyházunk a liberalizmus levegőjében nőtt fel, elismerem, vallom azt is, hogy népeket és az emberiséget boldogító alkotásai a szabad gondolkozás és cselekedet jegyében születtek. De van egy demarkációnális cél, ahol ennek a liberális felfogásnak is meg kell állni, ha híveink megtartásáról kötelességszerűleg gondoskodni kell”.

Egy jó hét sem telt el attól számítva, amikor Budapesten, 1911 szeptemberében sor került arra a rendezvény-sorozatra, amely az fővárosi sajtóban úgy jelent meg, hogy *A protestánsok nagy hete*. Az itt megfogalmazottak, minden reformátusra nézve is fontos döntéseit, Sulyok a bihari egyházmegyében is sietett életbe léptetni.¹⁰² Az ORLE kongresszuson foglalkoztak a lelkészek szellemi és anyagi ügyeit érintő kérdésekkel. A Kálvin-szövetség pedig tárgyalta

¹⁰² Közgyűlési jelentés. In: *A Bihari Ref. Egyházmegye Nagyváradon, 1911. évi szept. 29-én tartott Közgyűlésének Jegyzőkönyve* 127. sz. hat., 5-8.

azokat a vitális kérdéseket, amely Sulyok fogalmazásában „az elszigetelendő és hanyatló egyházi élet regenerálását tűzte ki céljául és olyan egyház-társadalmi tevékenységet akar megteremteni, amelynek nyomában az Ezékiel próféciájában említett mezőn, a barna csontok megelvenedésével jár. A Krisztusi egyháznak, közelebbről a ref. egyháznak azt a nagy és igaz misszióját kívánja a mindennapi életben megvalósítani, mely az egyént a szónak legteljesebb jelentésében keresztyén jellemmé, magát az egyházat azzá az intézménynyé változtatja, melyben a tiszta evangéliumi hit, az egyéni, családi és társadalmi élet áldásos és boldogító hit forrása lesz.” De az egyesületek, egyesületek létrehozására és azok mozgósítására is felhívta a figyelmet a Presbyteri Alliance világszervezetének gyűlése is ugyanekkor, amelyen a világ számtalan országából sokan képviseltették magukat.

A budapesti, sőt országos eseményekkel összhangban fogalmazta meg Sulyok is a javaslatait, hangsúlyozva, hogyha a történelem ítélőszéke elé kell állni majd, akkor Biharban se szégyenkezzenek később. Ezért, miként szerte az országban mindenütt, itt helyben ők is meg kell alakítsák minden késedelem nélkül azokat az egyesületeket, amelyek az Anyaszentegyház ügyét szolgálják, úgy a lelkipásztorok, mint a presbiterek, s az egyház minden nemesen érző és gondolkozó tagja. „A reformáció, amelynek zászlóján ezek a jelszavak ragyognak *Ecclesia semper reformari debet* pihenést, szünetelést nem ismer, mert a stagnálás maga a halál. A lelkek reformálása munkájának pedig egyetlen pillanatot sem szabad elmulasztani. Azért atyámfiai férfiak: *sursum corda*, fel a szívekkel a munka mezeje széles, szinte beláthatatlan, az aratni való sok, de az arató ma még igen kevés. Csak a kezdet nehéz. Alakítsuk meg minden gyülekezetben mindenekelőtt az ifjúsági gyülekezeteket, tömörítsük munkás testületbe ifjainkat, akiké a jövő. Ennek megtételére egyházi felsőbb hatóságunk is szorosan kötelez. A parochiális körök belmissziói munkálkodását indítsuk meg mindenütt, adjunk részt testvéreinknek azt Isten Országának építése nagy családjában. Az elvetett mustármagból terebélyes fa, a kicsiny borsszemből India gazdagsága lett. Bátran remélhetjük tehát, hogy egyházépítő, becsületes munkálatunktól sem fog elmaradni a gondviselő Isten áldása.”

Bár az 1914-ben tartott egyházmegyei közgyűlésre¹⁰³ még a júniusi szarajevói merénylet előtt került sor április hónapban, de a levegőben már ott lógott a vész. Ezért is mondhatta imádságában azt, hogy „a nyomorúságnak harsogva zúgó habjai tolonganak körülöttünk... A megpróbáltatások napjai alatt sóvárgó tekintettel és visszafogott lélegzettel várjuk, hogy mit fognak hozni reánk az egymást követő napok és éjszakák? Vajon kisimulnak-e a borongós homlokunk mélyre szántott redői vagy még jobban nőnek az árkok, melyek a bús aggodalom forrását nyitják meg számunkra”? Megnyitó beszédében a legbölcsebb tanító mesterre – a történelemre – hívta fel a figyelmet, hiszen a múlt olyan sok mindenre emlékeztet és megtanít, s azt figyelmen kívül hagyni nagy felelőtlenség. A múltat nem szabad feledni, főként azokat és azt, akik és amit tettek szent ügyeinkért az elmúlt századokban. Bár mindvégig a vallási és felekezeti harcok és küzdelmek, szembenállások okán tartotta meg beszédét, végig érezhető a háborús levegő szele belőle. Ebben a helyzetben sem szabad elcsüggedni, még akkor sem, ha a korábbi évek ellenszervezkedései és próbálkozásai nem voltak igen sikeresek (*Vallásegyenlőségi Szövetség, Kálvin Szövetség*) és bizony csalódni kellett a nagyszerű elképzelésekben. Most ismét új szervezkedési lehetőség vetette fel a fejét a *Protestáns Szövetség* eszméjében. Súlyokat ez az új szövetség kezdetben őt magát is megdöbbsentette és „fagyosan fogadta”, de végül maga is mellé állt. Mert, miként írta, „látva az újabb katolikus népszövetség felvonulásait, akkor lehetetlen magasabb szempontokból, az emberségnek, közelebbről pedig hazánknak vitális érdekei szempontjából el nem fogadni, hogyha már másképpen nem lehet és ha az látszik legcélravezetőbbnek, alakítsuk meg mielőbb a *Protestáns Szövetséget*, amely vegye föl református híveinek lelki és anyagi gondjait és álljon támogatásra egyházi és világi ügyeit illetőleg.” Arra kérte egyházmegyéjét, hogy álljanak az ügy mellé, ne késlekedjenek, hanem hozzanak mozgásba minden erőt, amit csak lehet, és alakítsák meg mindenütt a *Protestáns Szövetséget*.

¹⁰³ A Bihari Ref. Egyházmegye Nagyváradon, 1911. évi ápr. hó 17-én tartott Közgyűlésének Jegyzőkönyve 1. sz. hat., 4-8.

Az egyházmegyei történéseket adatólő Jegyzőkönyvek, amelyeket még ezekben a válságos esztendőkbő is minden közgyűlés után kiadtak, arról vallanak, hogy a munkát ekkor is ugyanazzal az elkötelezettséggel folytatta, amint korábban a békeidőkbő. Sőt a Reformáció 400. évfordulóján elmondott díszközgyűlési beszédében¹⁰⁴ is bátor kitartásra biztatott, mert *„nekünk van mire alapozni.”* Olyan korábbi alapjaink vannak, amelyből lehet erőt, biztatást és reménységet meríteni, még akkor is, ha ma a *„háború véres körői a jövőt eltakarják előttünk és csak nagy körvonalak halvány csíkjai rajzolódnak a lelki szemek elé, ha bekövetkezendő alakulatokra gondolunk. Sejteni lehet azonban e véresen vajúdó világ szakadékaiból feltörő hangokból, hogy ha majd ki alusznak a háború gyilkos tüzei és a világrengésben egymásra tolt rétegek nyugodt elhelyezkedést találnak, az emberiség óriási lépésekkel jutott közelebb az evangélium örök eszményeihez, melyek a reformációban többé-kevésbé tartalmat nyertek eddig. Ha valakinek, úgy nekünk ezt a reformáció örököseinek legelsősorban meg kell érteni, és teljes erőnk kihasználásával rajta kell lenni, hogy a »semper reformandi debet« jelszó ne üres szólam, hanem valódi tartalom legyen. Mert sokban megszíntelenedtünk, nem egy tekintetben a visszafejlődés tüneteivel találkozunk. Értsük meg a méhében viselő idő szavát és azt a hatalmas tőkét, mely református egyházunkban rejlik, úgy állítsuk ismét igazi ideáljának szolgálatába, hogy ezzel magyarságunknak és egyházunknak nagy érdekeit diadalra vihessük.*

Sursum corda! Fel a szívekkel! A szép jövendő édes reménységével köszöntsük a reformáció új századát. Adja Isten, hogy a benne rejlő erő és áldás hazánkban is mindenütt dús tenyészettel takarja el, a mai pusztulásnak sötét képet és már szenvedett, súlyos megpróbáltatások után, hozza meg a világ számára ezt a boldogságot, mely a könny és vér gyászos emlékeinek vádló szakadékai, amelyek a haza különböző

¹⁰⁴ Közgyűlést megnyitó beszéde. In: A bihari Református Egyházmegye 1917. évi szept. hó 13-án, a Reformáció 400-ik évfordulója emlékére Nagyváradon tartott Díszközgyűlésének és 1917. évi szept. hó 23-án, Nagyváradon tartott rendes őszi közgyűlésének Jegyzőkönyve. Kiadta az Egyházmegye, Nagyvárad, 1918, 1. sz. hat., 1-8.

vallású gyermekei között tátonganak, ledöntvén a válaszfalakat, melyek az igaz testvériség útjában állnak.”

A világháborút követően, az új országba kerülve, ez a nagy egyházmegye is szétszakadt. A korábbi 42 egyházközségből 30 került át Romániába és 12 maradt Magyarországon. Sulyok István az egyházmegye esperesi tisztségét, a püspökké történő megválasztása utáni esztendő, 1922 áprilisáig töltötte be, amikor a bő 21 esztendőes esperesi tisztségéről lemondott. A BRE 1922. április 4-én tartotta közgyűlését, amelyen elrendelték az új esperesválasztás procedúrájának beindítását. Sulyokot Csernák követte az esperesi székben, mindössze közel két esztendeig, mert 1923-tól egyházkerületi főjegyző lett és, 1924. augusztus 23-án lemondott az esperesi tisztségről. Őt Tarnóczi Lajos követte az esperesi tisztségben.

Sulyok az Egyházi és Iskolai Szemlében megjelenő egyházfői körleveleit 1922 májusig úgy írta alá, hogy neve alatt megjelent a *püspök-helyett* szó is. Ám ettől kezdve csak egyszerűen úgy jegyeztet minden körlevelet vagy bármely tudósítást, hogy: *Sulyok*.

4. Királyhágómellék első püspöke

A következőkben Sulyok István püspöki életciklusához tartozó történetekkel foglalkozunk. Ezek olyan egymásra épülő, egymásba fonódó és egymást szervesen kiegészítő módon kapcsolódnak az előzményekhez, mint a szorosan és több rétegűen összefont láncszemek. Miként korábban már jeleztük, jelen munkánkban *nem* az Egyházkerület megalakulásának, megszervezésének, konszolidálásának és elismertetésének történetével foglalkozik, hanem csak azokat az eseményeket érintjük, amelyek az ő személyes életét, a korabeli történetekben való jelenlétét és sorsformáló szerepét követik nyomon. A püspökké történő megválasztásig, de még inkább a Román Állam által történő elismertetésig hosszú volt az út.

4.1. A KRE létrejöttét megelőző református egyháztörténeti helyzetkép

A MRE ebben, az összmagyarság számára tragikus időszakban és főleg a fekete karszalaggal ellátott 1920. esztendőben, nemhogy a negyvenedik születésnapjának megünneplésére készülhetett volna, hanem még testének szétदारoltatását is meg kellett érnie. Azért beszélünk az alig negyvenedikről, mert az egyházunk történetében korszakos jelentőségű mérföldkőnek számító 1881. esztendő októbere az, amikor története során először hívták össze Debrecenbe az Alkotmányozó Zsinatot. A Zsinat több jelentős döntése, határozata, intézkedése (új egyházalkotmány, új egyházi szervezet stb.) mellett ekkor nevezte meg azt az öt egyházkerületet, amelyekbe a MRE egésze tömörült. Amikor öt egyházkerületről beszélünk, akkor valójában négy plusz egyről van szó, mert a négy magyarországi (Tiszántúli,

Tiszáninzeni, Dunamelléki, Dunántúli) kiegészült az Erdélyivel is.

Az 1881-ben megtartott Alkotmányozó Zsinatig hosszú út vezetett. Az 1557-es esztendőől számítva, a most számunkra érdekes TRE-nek (Szuperintendenciának) 14 (Beregi, Bihari, Érmelléki Máramarosi, Békési, Debreceni, Szatmári, Szilágyi, Szabolcsi, Zarándi, Nagybányai, Ugocsai, Nagykunsági, Közép-szolnoki) egyházmegyéje (traktusa) volt. A TRE több évszázados adminisztrációs térképe az 1821–1822-ben megtartott zsinat alkalmával változott meg először, amikor 13 (Alsószabolcs-Hajdúvidéki, Beregi, Békés-bánáti, Bihari, Debreceni, Érmelléki, Felső-szabolcsi, Heves-nagykunsági, Máramaros-Ugocsai, Nagybányai, Nagykárolyi, Nagyszalontai, Szatmári) egyházmegyéje lett. Elnéptelenedés okán ekkor szűnt meg a Zarándi Egyházmegye. Ekkor vonták össze a Máramarosit az Ugocsaival, és ekkor hozták létre a Nagyszalontai Egyházmegyéjét. A Debreceni és Bihari Egyházmegyéket megosztották, a Szilágyit pedig az Erdélyi Református Egyházkerülethez csatolták. A 13 egyházmegye 1909-ben változott ismét 14-re, amikor a Felső-szabolcsi kettőbe vált, és létrejött a Közép-szabolcsi Egyházmegye. Jelentős változásra ismét 1920 után került sor, amikor 11 – részben csonka – egyházmegyéje maradt a TRE-nek.

Az első világháborút követően, az új országhatárok demarkációs határvonalai is azt adták hírül a világnak, hogy új országok születtek. A magyar nemzet életében ezerszázados múltat írtak át ekkor. Különböző szem- és nézőpontból vizsgálva a történeteket azt kell mondanunk, hogy ekkor korábban nem tapasztalt, újszerű, felfoghatatlan és beláthatatlan, de hosszú távra kiható folyamatok kezdődtek el a politikai nemzet, a Kárpát-medence nemzetei, az Anyaszentegyház népe, azon belül pedig a magyar társadalom, a családok és az egyén életében egyaránt. Az országok térképeinek átrajzolása a korábbi történelmi felekezetek egyházaira is nagyméretű és jelentőségű kihatással volt.

Nemcsak a korabeli Magyar Állam, de a MRE is a széttaggattatás állapotába került ekkor. A mintegy 2073 református gyülekezetből (Csernák Béla adatai 2086 anyaegy-

Sulyok István – akinek volt világképe...

háziról tudnak¹⁰⁵) 1008 maradt magyar fennhatóság alatt és mintegy 1012 került új, mesterségesen létrehozott, idegen országokhoz.¹⁰⁶ A MRE öt egyházkerületének 2.0621.329 hívéből mintegy 916.000-en kerültek ekkor idegen országok fennhatósága alá. Az ötből négy egyházkerületnek (Dunántúli Református Egyházkerület, Dunáninneni Református Egyházkerület, Tiszántúli Református Egyházkerület, Tiszáninneni Református Egyházkerület) kisebb-nagyobb mértékben, az ERE pedig teljes egészében (566 anyaegyházával, 450.000 lélekszámmal). Természetesen az egyházközösségek, megyék mellett az intézmények, iskolák, alapítványok, földek, ingatlanok hasonló módon jártak. A határon túlra került egyháztesteknek, ebben, az addig ismeretlen új élethelyzetben gyorsan meg-, illetve fel kellett találniuk, vagy talán még inkább kitalálniuk új önmagukat.

Témánkat illetően a többi egyházkerülettel nem foglalkozunk, csak a TRE-vel, amely ekkor több részre szakadt. A fokozatosan kialakuló Királyhágómelléknek tehát úgy kellett létrejönnie, hogy a nagy TRE-nek ketté-, sőt több részre kellett szakíttatnia.¹⁰⁷ A legnagyobb kataklizma *Keleten* érte. Amennyiben a TRE korabeli térképére tekintünk, akkor az látszik első látásra, hogy Észak–Dél irányt tekintve valóban kettőbe szakíttatott (de miként látni fogjuk, ez csak részben igaz), és csonka egyházmegyéi átkerültek az akkor született Nagy-Romániához. Az új Nagy-Románia – geopolitikai szempontból sem mellékes – nyugati területén (Partium, Máramaros, Bánság) ekkor jelent meg egy teljesen új, de még szervezetlen református – és nem csak – entitás, amelynek ekkor még nem volt önálló, saját szervezeti felépítettsége. A konkrét, számszerű adatokra vonatkozóan, amit

¹⁰⁵ Csernák Béla: A magyar anyanyelvű reformátusok elhelyezkedése. In: *Református Híradó*, 1. (1921. dec. 24/16.), 2.

¹⁰⁶ Barcza József: A magyar reformátusság a XX. században. In: (szerk. Barcza József, Bütösi János) *„Tebenned bíztunk eleitől fogva...” – A magyar reformátusság körképe*. Debrecen, Magyar Református Világtalálkozó Alapítvány, 1991, 22.

¹⁰⁷ Pálfi József: A „kettészakított” egyházkerület. In: *Studia. Debreceni Teológiai Tanulmányok*, 2018/1-2, 94–111.

biztosan tudunk, azaz, hogy nyolc csonka egyházmegye és 183 egyházközség (fiókegyházaikkal együtt), több mint 250 ezernyi taglétszámaival. Ebből születik meg aztán az új egyházkerület. A KRE és Románia mint utódállam kapcsolata első perctől kezdve sajátosan alakult. Az eszmélés pillanatában – 1920–1921 fordulóján – még úgy tűnt, hogy az új bukaresti román kormány elfogadja a nagyváradi reformátusok kezdeményezést, ám ez tiszavirág-életű jóváhagyás maradt. A Román Kormány csak hosszú, küzdelmes esztendőök után fogadta el önálló egyházkerületként a nagyváradi kezdeményezést, amikor II. Károly román király 1939. november 22-én aláírta a törvényt.

Az északon maradtak sorsa is a széttöredezettség lett. Az első világháborút követően a helyzet meglehetősen komplikálttá vált, mert a fokozatosan létrejövő három új, határon túlivá lett egyházkerület ügyét bonyolította azok korábbi hovatartozása. A *Felvidéki és Kárpátaljai* egyházmegyék és egyházközségek a korábbi Tiszántúli, Tiszáninneni és Dunántúli Református Egyházkerületekhez tartoztak.

A TRE-hez tartozó északi – felvidéki – részeken maradtakat is fájdalmasan érintette a trianoni békediktátum döntése. A „*trianoni döntés következményeként 492 református gyülekezet és 323 rendszeresített lelkési állás került évszázados történelmi beágyazódottságából végérvényesen az új államalakulatként létrehozott Csehszlovákiához. A 223.168 református lélek, 449 magyar, 12 vegyes és 31 szlovák nyelvű gyülekezetben élte életét.*”¹⁰⁸ A kábulatból való felébredés és az önszerveződés alternatívája nem várattathatott sokáig magára. Gyorsan meg kellett alakítani a legfelsőbb egyházi testületeket, és meg kellett választani a minden irányba legitim vezetőket. Először a Szlovenszói Tiszáninneni Egyházkerület jött létre, amelynek alakuló közgyűlésére 1920. december 21-én került sor Kassán. Az új egyházkerület püspökévé Pálóczi Czinke István rimaszombati lelkipásztort, az

¹⁰⁸ Somogyi Alfréd: A memorandumos évek. Az 1920–21. év eseményei a helyettes püspöki hivatal (Nt. Patay Károly, alsószecsei esperes-lelkész, helyettes püspök) levelezése alapján. In: *Egyház és történelem. Tanulmányok az egyház életéről és történelméről*. (szerk. Lévai Attila), Tillinger Péter Műhelye, Szentendre, 2013, 1–25.

Sulyok István – akinek volt világképe...

egyházkerület korábbi főjegyzőjét választották meg. Valójában két hónap sem telt el, amikor Komáromban, 1921. január 27-én megalakult Szlovenszkói Dunáninneri Református Egyházkerület, amelynek első püspöke Balogh Elemér pozsonyi lelkipásztor lett. A TRE korábbi gyülekezetei részben a Szlovenszkói Tiszáninneri Egyházkerülethez, részben pedig Kárpátaljai Református Egyházkerülethez kerültek. Somogyi Alfréd sommás összegzésben állapította meg, hogy *református egyházunk ezt „a trianoni traumát olyan vezetőkkel élte meg, akik a passzív rezisztencia és a kivárás hívei voltak. Az általuk megbízottak azonban látták, hogy nem lehet ebben a tétlenségben maradni, szükség van a szervezkedésre. Nem az állami feltételrendszer miatt, hanem az egyházrész és a gyülekezetek megmaradásának, a kisebbségi sorsba került magyar reformátusságnak léte és megmaradása miatt. És cselekedtek is, amikor arra megérett az idő.”*¹⁰⁹

A TRE-hez tartozó, Kárpátalján található egyházmegyék egyházközségeit, csakúgy, mint a Felvidékit, az 1918-ban létrejött új államalakulathoz, a korabeli Csehszlovákiához csatolták. Az átmeneti évek külső-belső küzdelmei között fokozatosan jött létre az önálló Kárpátaljai Református Egyházkerület, amelyet a Beregi, Máramaros-Ugocsbai, majd részben az Ungi (Ungi-Kárpáti néven) egyházmegyék (77 gyülekezet, 65 ezer gyülekezeti tag, 76 lelkész, 5 segédlelkész, 3 filia, 3 missziós lelkész) hoztak létre. Ezek a csonka egyházmegyék korábban Tiszáninneri és a TRE-hez tartoztak. Az új egyházkerület első püspökévé Bertók Béla munkácsi lelkipásztort választották meg 1923. április 17-én, akit két hónap múlva, június 7-én iktattak be hivatalába. Természetesen ezzel még egyáltalán nem oldódott meg minden, sőt a problémák ettől kezdve csak fokozódtak és sokszorozódtak.

A déli részekben – Délvidéken – sem volt jobb a helyzet, mert az itteni egyházközségek helyzetét ugyanazok a nehézségek bonyolították, mint az északon maradtakét. A trianoni békediktátum aláírását követően a déliek is arra ébredtek fel, hogy az alsó békés-bánáti, bácskai, baranyai, szerémségi, szlavóniai és muraközi gyülekezetek már nem tartoznak sem a korábbi Nagy-Magyarországhoz, azon belül pedig

¹⁰⁹ U.o.: 1-25.

egyik korábbi egyházkerülethez sem. Így a TRE egyház-községei – református magyarok és svábok – a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz (később Jugoszláv Királysághoz) kerültek át. 11.323 lélekről, 14 gyülekezetéről beszélhetünk, amelyben volt 30-as lelkes szórvány, de 4300-as lelkes nagy gyülekezet is (Torontálvásárhely). Tiszántúlhoz tartozott például Hertelendyfalva, Belgrád tövében, akik bukovinai székelyekként települtek oda.¹¹⁰ Csernák Béla adatai szerint a Jugoszláv uralom alatt *„három kerület töredéke él és az itt élő reformátusság természetes központja az alsó-báranya-bács-szlavóniai egyházmegye, amelyhez csatlakoznak Kelet felől a bánáti, Nyugat felől a dunántúli romok. 70. 000 lélek él itt 60 gyülekezetben, még mindig Kontra János esperes vezérsége alatt.”*¹¹¹

4.1.2. Nagyváradi kortörténeti helyzetkép

A Nagyváradi-központú KRE megalakulása is, egy a magyarság számára, korábban elképzelhetetlennek gondolt, de sajnos megvalósult, szinte feje tetejére állt világba vezet bennünket. A nagy háború utolsó éve és az azt követő esztendőket keservesen alakultak a Kárpát-medencei magyarság számára. Magyarország halálos sebeket kapott, és nagyvadászként agonizált. Nemzetközi szinten az ún. béketárgyalási folyamatok javában zajlottak, miközben az országban, az amúgy is gyenge Károlyi Mihály-féle kormányt lemondatták, és Kun Béla elvtársaival együtt vörösre festette a sok sebből vérző és feldarabolás közben álló Magyarországot. Olyasmi következett ekkor, amire talán a legrosszabb álmában sem mert volna gondolni senki sem (kommunista hatalomátvétel, proletárdiktatúra, Tanácsköztársaság stb.). Az

¹¹⁰ Az adatok Móricz Árpád bácskossutfalvi református lelképásztortól származnak. Lásd még: Ágoston Sándor: A Jugoszláv Királysági Református Keresztyén Egyház helyzete és létkérdései. In: *A világ magyar reformátusságának létkérdései*. Debrecen, 1938.

¹¹¹ Csernák Béla: A magyar anyanyelvű reformátusok elhelyezkedése. In: *Református Híradó*, 1. (1921. dec. 24/16.), 2.

Sulyok István – akinek volt világképe...

új országhatárokat 1919. augusztus 19-én az antant-államok képviselői körvonalazták. Kicsi eltéréssel ezt hagyták jóvá később, 1920. június 4-én a versailles-i Trianon palotában.

Ebben a zűrzavaros időszakban a románág már az 1918. esztendő második felében, Erdély-szerte gyors és céltudatos szervezkedésbe kezdett. Nem történt ez másként a Partium „fővárosában”, Nagyváradon sem. A románok sorra hívták életre Erdély-szerte a Nemzeti Tanácsaikat, abbéli szándékkal, hogy az ország románok lakta területei (bármely régióban is legyen az) mind csatlakozzanak az új Romániához. A gyulafehérvári román nemzetgyűlésen, 1918. december 1-én kimondták azt, hogy Erdélynek egyesülnie kell Romániával. Nagyváradon is forrt minden ezekben az években. Ugyanott 1918. október 12-én fogalmazták meg és fogadták el a románok függetlenségi nyilatkozatát. Ezt követően előbb a magyarság hívta életre a Magyar Nemzeti Tanácsot 1918. október 31-én, majd néhány nap múlva, november 3-án megalakult a Román Nemzeti Tanács is.

Az 1919-es esztendőben nemcsak Nagyváradon, hanem országszerte is nagy volt a *káosz* és a *bizonytalanság*. Az új országhatárokat ugyan már lehetett sejteni, de még semmi sem volt biztos. Éppen ezért még semmilyen konkrét lépés nem történhetett arra vonatkozóan, hogy mi is legyen azoknak a református gyülekezeteknek a sorsa, amelyek az új Románia területére estek át. A békediktátum aláírását követően, a már korábban is akadozó kapcsolatok megszűntek. Magyarország és Románia között csak az 1921. esztendő végén került sor a trianoni békediktátum ratifikálásra.

A román királyi hadsereg, Traian Moşoiu¹¹² tábornok vezetésével 1919. április 20-án vonult be Nagyváradra. Egy nap múlva, április 21-én pedig kimondták Nagyváradnak Romániához való csatlakozását, és ezzel átvették a város és egyben a környék teljes kormányzását. Néhány nap múlva (április

¹¹² Traian Moşoiu (Tohanul Nou, 1868. júl. 2. – Bukarest, 1932. aug. 15.) a Román Hadsereg generálisa, később hadügyminiszter.

26-án), az erdélyi kormányzótanács nevében Aurel Lazăr¹¹³ Nagyváradon átvette a teljes hatalmat. Rimler Károly¹¹⁴ polgármestert (kényszer)nyugdíjaztatták és a Trianoni döntéstől számítva alig telt el két hónap, amikor 1920. július 31-gyel már meglett a város első román nemzetiségű polgármestere Bucico Coriolan személyében (1926-ig).

Bár az egész Kárpát-medencei, de elsősorban az erdélyi magyarságra vonatkoznak Orth Imre bő 20 esztendővel később leírt szavai, mégis precíz elemzésben adnak kor- és körképet a korabeli kábulatról és döbbenetről:

„A központi hatalmak összeomlása és a forradalom a magyar középosztályt, s benne a református egyház vezetőit egész váratlanul érte, de még váratlanabb volt a református lelkipásztorok és az egyház világi vezetői számára (tanárok, ügyvédek, földbirtokosok és állami tisztviselők) a román hadsereg megjelenése Erdélyben, s Romániának Erdélyre és kapcsolt részeire való igénye. A magyar középosztálynak fogalma sem volt a dákó-román álmokról, a román irredentáról, a kívülről mesterségesen szított államellenes nemzetiségi törekvésekről s ezeknek veszélyét még az ország legfelelősebb tényezői közül is alig egy-kettő ismerte fel.

A református lelkész még akkor is csak nevetni tudott román kollégáján, amikor az már nemcsak titokban, hanem nyíltan beszélt az összes románok egyesüléséről. Sohasem következett volna el Trianon, ha a magyarság idejében észrevette volna a közte élő nemzetiségek elszakadási törekvéseit és céltudatos kisebbségi politikával gátat emelt volna ellene. De ki

¹¹³ Aurel Lazăr (Nagyvárad, 1872. aug. 5. – Nagyvárad, 1930. nov. 18.) nagyváradai ügyvéd és politikus, aki a nagyromán eszmék elkötelezett harcosa volt. Küldöttként és cselekvő szereplőként vett részt az 1918. december 1-jén megtartott gyulafehérvári nagygyűlésen. Tagja és meghatározó politikusa volt a Román Nemzeti Pártnak és Nagy Román Nemzeti Tanácsadó testületnek.

¹¹⁴ Rimler Károly (Békéscsaba, 1857. aug. 23. – Nagyvárad, 1922. júl. 23.) 1919. ápr. 19-től – 1919. jún. 31-ig volt 17 évig Nagyvárad polgármestere. Városi rendőrfőkapitány, a városi tanács titkára, Bulyovszky József polgármester betegségekor ideiglenes polgármester lett, majd 1902-től megválasztott polgármestere Nagyváradnak.

Sulyok István – akinek volt világképe...

vette észre a magyarság pusztulását és elrománosodását Beszterce-Naszódban, Hunyadban? Ki vette észre, hogy az eladó birtokokat mindenütt román bankok veszik meg, s osztják szét román parasztnak? Ki törődött azzal, hogy a Magyar Állami támogatással működő román iskolákban a román intelligenciát a magyarság elleni gyűlöletben nevelik?

A román uralomnak nemcsak a ténye, de még a lehetősége is lehetetlennek tűnt a magyarság előtt. Természetes hát, hogy a román megszállást nemcsak a különféle demarkációs vonalak meghúzása idején, hanem még a trianoni békeparancs aláírása után is, csak mátyól-holnapig tartó átmeneti állapotnak tekintette minden magyar ember. Aki 1919-ben azt mondta volna, hogy a román uralom több mint 20 esztendeig fog tartani, azt, mint hazaárulót, vagy futóbolondot golyózták volna ki a magyar társadalomból. (Sajnos, még ma is sokan vannak, akik az ezeréves magyar határok visszaszerzését és megtartását, magától értetődő és könnyű feladatnak tartják, és nem veszik észre, hogy Magyarországon, különösen pedig a még vissza nem tért területeken mások is laknak, nemcsak magyarok.)

Ilyen hangulatban érte a Tiszántúli Egyházkerület keleti területén fekvő református egyházközségeket – Máramarosszigettől Resicabányáig – a Debrecennel való mind nehezebb érintkezés lehetősége, majd a határok lezárása. Abban, hogy ez az állapot sokáig nem tarthat, mindenki megegyezett, de abban, hogy az átmeneti időt milyen megoldással hidalják át, már eltérőek voltak a vélemények. Bármilyen közelinek is látszott azonban a román megszállás vége, nap-nap után múlt, s minden nappal több gond és nagyobb nyomorúság szakadt a magyarságra. A lelkészek és tanítók állami fizetés kiegészítése elmaradt, az iskolák, különösen a középiskolák működése elé, mind több akadályt gördítettek, az egyházközségek és az alantas román hatóságok között egymást érték a félreértések, sérelmek, ezeknek orvoslása, a közös ügyekben való eljárás, egységes irányítás, de magának az egyház belső életének zavartalan menete is mind sürgetőbbé tették a döntést.¹¹⁵

¹¹⁵ Orth Imre: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (Nagyvárad, 1941. okt. 10/28), 261–263.

4.2. „az a még nyakasabb vén kuruc kell” – püspök először

A bukaresti hatalom valójában a még meg sem alakult Királyhágómelléki kezdeményezésre, már születésétől kezdve ugyanúgy tekintett, mint az ERE-re. Számára ugyanis mindkettő a „magyar egyházat” jelentette, akik „potenciális veszélyforrást” jelenthetnek hosszú távon az új román nemzetállamra. Mivel a református egyházhoz való viszonyulásukat ez az alapállás határozta meg alapvetően, ezért azok minden megnyilvánulását, tevékenységét irreleváns, revizionista, nacionalista szándékúnak vagy célúnak tekintette. Bukarest hozzáállását, döntéseit és válaszait is ezek tudatában készítette elő minden esetben és összefüggésben. Az kétségtelen, hogy a Református Egyház magyarul élt és gondolkozott, működött. Így természeténél fogva adódó magyar nemzeti és anyanyelvi szempontjait sem lehetett nem tudomásul venni vagy éppen képviselni.

Az 1919. esztendőben nagy volt a káosz és bizonytalanság minden téren. Bár az új országhatárokat már lehetett sejteni, de még semmi sem volt kőbe vésve, biztos. Az általános közgondolat és közbeszéd ekkor mégis úgy tartotta, hogy ez csak *ideiglenes* állapot lehet, és a korábbi rendnek hamarosan helyre kell majd állnia. Ezért még semmilyen konkrét lépés nem történhetett arra vonatkozóan, hogy mi is legyen a sorsa annak a nyolc csonka egyházmegye egyházközségeinek, amelyek el lettek vágva, Anyaegyházkerülettől és természetes főhatóságuktól. Ám az 1919. esztendő decemberében történt határlezárást követően már egyre égetőbbben merült fel a *quo vadis* kérdése, amelyre konkrét választ kellett adnia valakinek, valakiknek. Na, de kinek? Milyen alapon? Milyen törvényes rendeletre alapozva?

Baltazár Dezső (TRE) püspök minden nehézség és komplikáció ellenére vagy mellett, még az 1920-as esztendőben is fenntartotta a kapcsolatot az egyházmegyékkel a különböző ügyekben és ameddig tehetette, intézkedett. Ám a „*vele való – többnyire a határon ide-oda szökdöső küldöncökkel történő – levélváltás mind körülményesebb és hosszadalmasabbá vált.*” Közben az „*egyes egyházközségek mind gyakrabban fordulnak ügyes-bajos dolgaikkal, taná-*

Sulyok István – akinek volt világképe...

*csot, avagy védelmet kérve, az erdélyi püspökhöz. Maga a román kormány is kezdettől fogva őt tekinti a Romániában élő reformátusok vezetőjének, s csak kelletlenül veszi később tudomásul, hogy az uralma alá került reformátusok (s még hozzá kétségtávol mind magyarok) száma oly nagy, hogy saját törvényei alapján is több püspökséget, s ezzel több kisebbségvédő intézményt igényelhetnek maguknak.*¹¹⁶

Sulyok az 1919. esztendő, a határ mindkét oldalán is ideiglenesnek gondolt élethelyzetében, a határ túlsó oldalára (Románia felé) kerültek, rögtön egy *hármass viszonyrendszerhez* való viszonyulás kellős közepén találták magukat. Három irányba mutató kérdéskörre kellett választ keresni és adni. *Először* is arra, hogy miként viszonyuljanak a korábbi (TRE) anya-egyházkerülethez? *Másodszor*, hogy miként viszonyuljanak az új román államalakulathoz? Meddig lehet, szabad vagy kell elmennie a Romániába szakadt magyar reformátusságnak az új megszálló hatalommal való együttműködésben vagy ellenállásban. (Lásd Nagy Károly¹¹⁷ erdélyi püspök hűségesküje gyors letételének kérdését 1921. április 9-én). Kiegyezzenek, lojálisak maradjanak? *Harmadszor* pedig arra, hogy miként viszonyuljanak az ERE-hez? Az utóbbi kettő (Bukarest és Kolozsvár) esetében a kettős függetlenség megőrzése vagy feladása volt a *tét- és létkérdés*. Az első esetben egyértelmű és egységes volt az álláspont, ám az utóbbival már nem volt annyira egyértelmű a helyzet, mert a két kis-országnyi

¹¹⁶ Orth Imre: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. okt. 10/28), 261–263.

¹¹⁷ Nagy Károly, dr. (Kisborosnyó, 1868. okt. 27. – Kolozsvár, 1926. feb. 16.) a teológiát még Nagyenyeden végezte, majd két évre külföldi peregrinációra indult. Szisztematika-teológiából magántanári vizsgát tett 1892-ben. Lelkész Brassóban, majd Nagyenyeden, majd 1895-től, amikor Szász Domokos püspök megalapítja a Kolozsvári Teológiai Fakultást, ő az első tanári kar tagja. Előbb az *Egyházi Prot. Lap*, majd a *Ref. Szemle* felelős főszerkesztője volt és elkötelezett Kálvin-kutató. A Teológiai Fakultás igazgatója és az egyházkerület főjegyzője 1908-tól. Tíz év múlva, 1918-tól az ERE sorban negyvenedik püspökévé választotta.

régióknak másak voltak a történelmi tradíciói, a jog- és szokásrendje és más spiritualitás jellemezte, nem beszélve a kettő határain élőket.

Az események az 1919. esztendő decemberi határlezárása után, az 1920. év első harmadában egyre gyorsabb fordulatszámmra váltottak, és az általános bizonytalansághoz félelmek is kezdtek társulni. A felelősséget érző örállók rögtön átlátták, hogy mekkora *lét-bizonytalanságba* kerültek a közösségek és az intézmények (elsősorban az iskolák). Miből tartják fenn egyházi intézményeiket, iskoláikat, miből adják ki alkalmazottaik fizetését? Talán kicsit sem meglepő és elítélendő utólag az, hogy némelyek „önhatalmúlag” kezdtek el dönteni, lépni vagy éppen cselekedni. Közben az ERE Igazgatótanácsa is nehéz döntés elé került, mert a szatmári presbitérium döntése nyomán többen is Nagy Károly püspököt kezdték megkeresni, formális vagy informális úton kérve a segítségét. Nem kérdőjelezhető meg azok tette sem, akik elsőként ezt lépték meg irányukba, mert ők is a közös sors és testvéri felelősség jegyében cselekedtek, miként az ERE elnöksége és Igazgatótanácsa is. A kezdő lépést a szatmári reformátusok tették meg azzal a (1920/30.) levelükkel, amelyet 1920. április 10-én küldtek el Nagy Károly püspöknek tanács és utasítás végett, mivel Debrecenről semmilyen hasznos tanácsot, utasítást nem kaptak ekkor. A válasz nem váratott sokáig magára, mert Nagy Károly püspök és Péter Károly tanácsos aláírásával, már április 16-án meg is született az a (1920/1544. számú) levél, amelyben jelezték nyitottságukat, útbaigazítást adni kívánó szándékukat. Ám azt is hangsúlyozták és kérték, hogy ebbéli döntésüket hozzák más királyhágómelléki eklézsiák tudomására is. Az első megkeresések alapvetően még csak az iskolák sorsa kapcsán vetődött fel a szatmáriak részéről, de ez nem is csoda, hiszen a Romániába szakadt Királyhágómellék csonka egyházmegyéiben lévő hat fő- és középiskolából három Szatmáron, kettő Máramarosszigeten és csak egy volt Nagyváradon.

Az ERE igazgatótanácsai hivatala közben nemcsak a szatmáriakkal levelezett, hanem más egyházmegyék képviselőivel is, akiktől sietett konkrét statisztikai adatokat is bekérni, de azt is hangsúlyozták, hogy a megszállt területek részeinek adminisztrálására sem megbízást, sem hivatalos felkérést

Sulyok István – akinek volt világképe...

nem kaptak semmilyen hatóságtól. Azt is kijelentették, hogy akinek bármilyen igénye lenne tanácsra, útbaigazításra, akkor Nagy Károly készségesen segítséget nyújt számukra. Az ERE Igazgatótanácsa először Sulyoknak írt levelet, amelyben alapvetően statisztikai adatokat kért tőle az elszakított területen rekedt reformátusokról, a nyolc csonka egyházmegye egyházközségeit, iskoláit, intézményeit illetően. Ugyanakkor az 1920/1628. április 19-i keltezésű levelükben keményebb hangvételű sorokban adták Sulyok tudtára álláspontjukat: *„van szerencsém közölni nagytiszteletű Esperes úrral, hogy a tiszántúli egyházkerület megszállott részeinek adminisztrálására Püspök úr sem megbízást, sem felkérést nem kapott és azt nem is igényli. Ha azonban akár az egyházközségek, illetőleg lelkész urak, akár a nagytiszteletű Esperes urak, bármely kérdésben útbaigazítást vagy olyan intézkedést kívánnak, amelyeket eddig az egyházkerület püspöke vagy elnöksége volt hivatva megtenni: erdélyi egyházkerületünk Püspöke, mint az egyházkerületi igazgatótanács lelkész elnöke, az illetőknek – ha hozzá fordulnak – készséggel áll szolgálatára.”*¹¹⁸

Talán az sem véletlen, hogy éppen Sulyok Istvánnak címezték fenti levelüket, hiszen az események *karmestere és kulcsszereplője* egyre inkább az a bihari esperes lett, aki még ekkor is a TRE legfelsőbb vezető testületének és a Konventnek is tagja volt. Természetes és személyes kapcsolata még ezekben a legzavarosabb időkben sem szakadt meg, sem Debrecennel, sem Budapesttel. Orth meglátása szerint az ERE, személy szerint Nagy Károly püspök véleményének kialakításában szerepet játszott Tarnóczi Lajos¹¹⁹ bihari lelkész,

¹¹⁸ Orth Imre: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. okt. 10/28), 261–263.

¹¹⁹ Tarnóczi Lajos (Szentés, 1886. jún. 9. – Arad, 1953. aug. 16.) – lelkipásztor Hegyközpályiban, Biharon, Aradon. Esperes a Bihari Egyházmegyében. Az egyházi independentizmus híve, 1927-ben az erdélyi konvent-bíróság megfosztotta esperesi tisztségétől. Politikai és írói meggyőződését az 1917-es októberi forradalom elvei determinálták. E miatt élesen kritizálta az Országos Magyar Párt működését is. Alapítója és első főszerkesztője volt az Egyházi- és Iskolai Szemlének. A Magyar Néppárt alelnöke.

aki nem egy esetben durva hangú vagy éppen sértő kijelentéseket fogalmazott meg publicisztikájában. Ezek talán minden bizonnyal nem is egyszer elkedvetleníthették Kolozsvárt attól, hogy minden romániai reformátust egy nagy, erős és hatalmas egyházkerületbe tömörítsen. A gondolat minden bizonnyal nem lehetett idegen Nagy Károlytól vagy általában az ERE vezetőitől és ezért, még akkor is, hogyha a királyhágómellékieknek más egyházi hagyományai, jogrendje és szokásai is voltak, akár még arra is hajlandó lett volna, hogy különböző engedményeket tegyen akár „*valamiféle vikáriátus felállítására*” nézve is.¹²⁰ Tarnóczi különben Sulyok egyik közeli „harcostársának” bizonyult kezdetektől fogva. Ő lett ekkor az első egyházkerületi periodikának számító, de nem a tulajdonában lévő újság főszerkesztője (*Egyházi- és Iskolai Szemle*) is. De nem sokáig, mert kemény, nyers, nem egy esetben sértő szókimondása okán, a viszonylagos stabilizáció (1921 augusztusa) után személye, közszereplése kezdett kellemetlenné válni. Ezért a kerület kürt-szavának is tekintett sajtóorgánum éléről „távoztattatott”.

A korábban említett levéltől számítva alig tíz nappal később, Nagy Károly az 1920. május 1/1774. szám alatti körlevélben fordult a többi (Sulyok István: Nagyvárad, Böszörményi Lajos Nagyszalonta, Végh József: Érmihályfalva, Széll György: Avasújváros) espereshez is, amelyben „*nyilatkozattételre hívta fel őket a főhatósági jog gyakorlására nézve, s felajánlotta védelmét és főhatóságát az elszakított tisztántúli részeknek*”¹²¹. Ám miként hangsúlyozta is, ezt csak akkor tudják és kívánják gyakorolni, amennyiben azt a megszólítottak kérni fogják. A teljes levelet és a hozzá csatolt *mintát* Csernák is megőrizte¹²². Levelükben azt is közölték, hogy hajlandóak az „*egyházak és iskolák védelmét ideiglenesen ellátni*”. Ám az „*ideiglenes* szó nem az ő hajlandóságukra

¹²⁰ Orth Imre: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. okt. 10/28), 261–263.

¹²¹ Orth Imre: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. okt. 10/28), 261–263

¹²² Csernák Béla: *Adatok a Királyhágómelléki (Nagyvárad) Református Egyházkerület történetéhez.* i.m. 22–24.

Sulyok István – akinek volt világképe...

volt értendő: ennél sokkal tágabb jelentéssel bírt. Az akkori helyzetre vonatkozott, amelyet mindenki ideiglenesnek hitt és tartott kint és bent egyaránt. Így a határt is. Más, keletre tolt országhatárban reménykedtek, és éppen ezért senki se gondolt végleges berendezkedésre. Egyházi Főhatóságnak még a tiszántúli egyházkerületet, legfelső fokon pedig az egységes magyar református egyház zsinatát tekintették. Így az erdélyi püspök, illetve Igazgatótanács ajánlatát félreértették. Minda-záltal Széll György, a nagybányai, Böszörményi Lajos, a nagyszalontai egyházmegye esperese és Szabolcska Mihály későbbi bánsági esperes az erdélyi igazgatótanács felajánlását elfogadta, illetve egyházmegyéjével elfogadtatta.”¹²³

Az erdélyi püspöknek ez a határozottabb fellépése és felhívása egyértelmű döntés elé állította a megszállt Királyhágómelléken rekedteket, akik ezekben az időkben hivatalos egyházmegyei közgyűlésekre igazán még gondolni sem gondolhattak, mert a román karhatalom minden közösségi gyülekezést megtiltott vagy különleges engedélyhez kötött. Maradt a bátor döntés, és a legszűkebb körű vezetések jöttek össze döntés végett az egyházmegyéknél. Két határozott vélemény kezdett körvonalazódni. Egyik táborba kerültek azok, akik az Erdéllyel való egyesülést támogatták, látták életképesebb alternatívának. Ők (Soltész Elemér nagybányai lelkész, Böszörményi Lajos¹²⁴ nagyszalontai lelkész-esperes és Szabolcska Mihály temesvári pap-költő,

¹²³ Pálfi József: *Debreczeni István, aki megtanulta a mellényt többször ki- és begombolni.* i.m. 128-130.

¹²⁴ Böszörményi Lajos (Árpád, 1849. jún. 16. – Nagyszalonta, 1933. feb. 6.) Tanulmányait a Debreceni Református Kollégiumban végezte, majd Nagyszalontán gimnázium tanár. Lelkipásztor Gyantán, Kőtegyánban, Nagyszalontán. Volt iskolaszéki elnök, városi tanácsos, egyházmegyei tanácsbíró, a Nagyszalontai Ref. Egyházmegye esperese az impériumváltás után. Zsinati póttag, egyházkerületi képviselő.

esperesi megbízott¹²⁵) az avasújavárosi lelkipásztor, máramaros-ugocsai esperes, Széll György¹²⁶ köré gyűltek, tömörültek. A másikba pedig azok, akik az önálló egyházkerületi szervezkedés alternatíváját támogatták (Havas Gyula¹²⁷ bórvelyi lelkész a nagykárolyi egyházmegye képviselőjében,

¹²⁵ Szabolcska Mihály (Tiszakürt, 1862. szept. 30. – Temesvár, 1930. okt. 31.) lelkipásztor, költő. A gimnáziumot Kecskeméten és Szarvason, teológiai tanulmányait a Debreceni Református Kollégiumban végezte. Ösztöndíjasként egy évet Genfben, majd Párizsban töltött. Már debreceni diákként írt verseket, de országos hírnévre csak külföldi tartózkodása idején tett szert. Genfből hazaküldött, s a pesti lapokban megjelentetett költeményei rövid idő alatt nagy népszerűséget szereztek nevének. Külföldről hazatérve, 1892-től Debrecenben volt segédlelkész, majd az év őszétől Marosfalu lelkésze. Debreceni káplánsága idején szerkesztette a Debrecen-Nagyvárad *Értesítő* c. hetilapját. 1919-től 1899 januárjától a temesvári gyülekezetbe került, ahol három évtizedig szolgált. 1919-től a Bánáti Egyházmegye esperese, többször szerepelt a KRE püspökelöltojeinek listáján. 1926-ban vonult vissza lelkési szolgálatából. A Kisfaludy Társaság 1889-ben választotta tagjává, 1903-tól a MPIT választmányának tagja, 1908-tól az MTA levelező, 1926-tól tiszteletbeli tagja. Költeményein, verseskötetein (10 kötet) kívül egy prózai kötete is megjelent, *Időtöltés* c. Szerkesztette a *Prot. Árvaházi Képes Naptárt* és a *Téli Újságot*.

¹²⁶ Széll György (Báránd, 1849. okt. 8. – Avasújaváros, 1941. dec. 31.) – lelkipásztor Debrecenben, Avasújavároson, esperes a Máramaros-Ugocsai Református Egyházmegyében.

¹²⁷ Havas Gyula (Vitka, 1861. ápr. 5. – Bórvely, 1932. dec. 29.) – lelkipásztor Nagycseden, Mátészalkán, Kismajtényban és Bórvelyen, majd az impériumváltást követően, mintegy tíz esztendeig a Nagykárolyi Református Egyházmegye esperese.

Sulyok István – akinek volt világképe...

Végh József¹²⁸ érmihályfalvi lelkipásztor, érmelléki esperes) és Sulyok István nagyváradai lelkész, bihari esperes köré csoportosultak. Ezzel együtt mindenki tudta, hogy a megosztottság semmi estre sem szolgálja a helyes megoldást.

A jogvédelemre vonatkozó nyilatkozatot először a szatmári iskolák vállalták fel, majd május 12-én a szatmári presbitérium és sorban több más egyházközség is. Részben a Zsinat késlekedése miatt, részben pedig a nem egyértelmű helyzet következménye lett az, hogy Széll György nagybányai esperes csak 1920. augusztus 31-re hívott össze egyházmegyei közgyűlést, amelyen egyhangúlag kimondták, hogy elfogadják az erdélyi püspök korábbi felajánlását. Ezt megelőzően a Békés-bánsági egyházmegye már 1920. május 20-án hasonlóan foglalt állást. Így a Nagybányai Egyházmegye, kiegészülve a Máramaros-ugocsi, a Szatmári (csonka) és a Nagyszalontai (1920. június 28-án tartott intézőbizottsági gyűlést) egyházmegyékkel, úgy döntött, hogy az ERE jog- és fennhatósága alá akarnak kerülni. Ezt a Román Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkársága is jóváhagyólag tudomásul vette. Ebben a szellemben döntött a Böszörményi Lajos esperes vezette intézőbizottság is kezdetben. Ám Debreceni szerint Böszörményi hamar megváltoztatta a véleményét.

A BRE 1920. szeptember 8-án megtartott közgyűlésén egyértelművé tették, hogy nem támogatják azt a szándékot, hogy egyházi főhatóságuk az ERE legyen. Majd az 1920/13. számú határozatukban felkérték az egyházmegyei elnökséget, hogy a nyolc csonka egyházmegye képviselőjét hívja meg decemberben Nagyváradra egy közös értekezletre, és tartsanak közgyűlést, amelyen megalakíthatják az önálló egyházkerületet. Ettől kezdve *„lépett előtérbe Nagyvárad és a Bihari egyházmegyének elnöksége, illetve esperese, mint*

¹²⁸ Végh József (Nagyléta, 1861. máj. 18. – Nagykároly, 1938. aug. 11.) – tanulmányait Derecskén kezdte, majd a Debreceni Református Kollégiumban folytatta. Segédlelkész Álmosdon, Nagyváradon vallástanár három évig, lelkipásztor Érsemjénben, Érmihályfalván. Az Érmelléki Református Egyházmegye aljegyzője, számvevője, majd tanügyi bizottsági tag, előadó, aztán tanácsbíró és 1912-től, 22 éven keresztül az esperese.

az értekezlet össze hívója. Ezzel az értekezletek és gyűlések kora következett el, amelyeknek a Trianoni Békeparancs után el kellett dönteniük a tiszántúli egyházkerületből Romániához szakított egyházvidék sorsát.”¹²⁹ Céljuk kétségtelenül az volt, hogy a még szeptember végén tartott zsinati határozat értelmében megalakítsák a (Csonka) Tiszántúli Kerületet.

A megcsonkított anyaországi Református Egyház Zsinata mindeközben *fáziseltolódásban* volt, mert csak 1920. június 4-e után, majd bő három hónap múlva, 1920. szeptember 19-én gyűlt össze először véleményformálásra és valamilyen döntéshozatalra. A dilemmát végül a Zsinat 1920/134-134/III. számú határozata¹³⁰ segítette úgy-ahogy dűlőre vinni. Csak részben, mert magukból a határozatokból egy sajátos kettősség olvasható ki, de ez nem csoda, hiszen még ekkortájt is mindenki az *ideiglenességben* bízott, azt remélve, hogy csak rövid idő kérdése, és minden visszatér a korábbi kerékvágásba. A zsinati atyák talán ezért sem tartottak célszerűnek olyan egyértelmű döntést hozni, amely a szabad önrendelkezésnek nyithatott volna teret, viszont a korábbi joghatósági viszonyt is fenn akarták tartani valamelyest. Így aztán mindenki úgy értelmezte és azt ültette gyakorlatba, amit csak tudott, vagy lehetett. A zsinati határozat teljes szövegét¹³¹ Csernák Béla csak október 18-án kapta meg, és miután lemásolta küldte el Sulyoknak is.

A kerületszervező előkészítő értekezlet időpontjául október 20-át jelölték meg. Ám erre az értekezletre és közgyűlésre nem mindenki mondott igent. Voltak, akik ezt rögtön visszautasították és voltak, akik kimentették magukat és voltak, akik elfogadták a meghívást. Az elutasítók között volt két esperes, Széll György és Szabolcska Mihály, akik a TRE tanácsbírói is voltak. Széll György nagybányai esperes Su-

¹²⁹ Csernák Béla: *Adatok a Királyhágómelléki (Nagyvárad) Református Egyházkerület történetéhez.* i.m. 37.

¹³⁰ Orth Imre: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. okt. 20/29.), 273-275.

¹³¹ Csernák Béla: *Adatok a Királyhágómelléki (Nagyvárad) Református Egyházkerület történetéhez.* i.m. 39-41.

Sulyok István – akinek volt világképe...

lyokék meghívására azt írta 1920. november 25./769. számú visszautasító levelében, hogy: *„én egyszerűen nem tehetek eleget a Nagytiszteletű úr azon felhívásának, hogy a tiszántúli egyházkerülettől elzárt egyházmegyék, egyházmegyei részek területi egyesítése tárgyában, december hó 14-re, Nagyváradra a zsinat idevonatkozó határozatát végrehajtó gyűlésen megjelenjek, vagy arra az egyházmegye képviselőit elküldjem. Nagyon sajnálom, hogy ott vagyunk, miszerint egyházkerületileg kétféle szakadnánk, de köztudomású, hogy nagyobb erőt adhat nekünk az erdélyi egyházkerület, mint egy alakulással küzdő közület.”*¹³²

A másik három egyházmegye (bihari, érmelléki, nagykarolyi) esperesei vagy helyettes esperesei (Sulyok, Végh, Havas) és tanácsbírái, akik nem értettek egyet az erdélyi püspök(ség) jog- és fennhatóságának a gondolatával, elfogadták a meghívást, de mivel az érmellékiek éppen ezen október 20-án tartották értekezletüket, ezért nem lehettek jelen. Mellettük jelen volt még Böszörményi Lajos nagyszalontai esperes is. Ám a találkozóra nem kapott meghívást Soltész Elemér, aki ez időtájt még a TRE egyházkerületi aljegyzője volt, és az ő jelenléte mindenképpen indokolt lehetett volna. Csernák szerint ez nem volt véletlen, mert Sulyok már korábban is ismerte annak véleményét, és ezért is hagyta ki a sorból. Pedig, ha meghívta volna, úgy lehet, ha *„Soltésznek módjában állott volna megismerni a zsinati határozatot, az események másképpen formálódtak volna”*.¹³³ Így megtörtént az, aminek nem lett volna szabad ekkor: nyilvánvalóan két táborra szakadtak. Természetes módon alakult és formálódott ekkor Sulyokékban a gondolat és a kérdés: *hogya Erdéllyel nem egyesülnek, akkor mit csináljanak?* Valaki(k)nek ekkor már konkrétan is lépni és dűlőre kellett vinni az események alakulását. Egy a kaotikus időszakból fennmaradt párbeszédet, az első királyhágómelléki alakuló közgyűlést (1920. december 14-ét) megelőzően érdekes jelenetre, illetve párbeszédre ke-

¹³² Orth Imre: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (Nagyvárad, 1941. okt. 20/29.), 276.

¹³³ Csernák Béla: *Adatok a Királyhágómelléki (Nagyvárad) Református Egyházkerület történetéhez*. i.m. 39-42.

rült sor a nagyváradi vasútállomáson, a két meghatározó szerepet játszó személy – Sulyok István és Domahidy Elemér – között.¹³⁴

„Erdéllyel nem egyesülhetünk, de mit csináljunk? Erre a kérdésre a felelet először a nagyváradi állomás étkezőtermében hangzott el. Az étterem tömve van mulatozó román tisztekkel, vámhivatalnokokkal, kétes existenciákkal, csempészekkel és az új rezsim tisztviselőivel. A terem egyik csendesebb sarkában megvetéssel és keserűséggel figyelte a dorbézolókat két diszkrét úr. Domahidy Elemér, volt debreceni főispán, a nagykárolyi egyházmegye gondnoka levélben értesítette Sulyok István bihari esperest, hogy este Nagyváradon utazik keresztül s kéri őt, jönné ki néhány percre a vasúti étterembe. Megbeszélésük tárgya az elszakított területek reformátusságának sorsa és az itteni magyarságnak jövője. A jelenlegi állapot, még ha oly rövid ideig is fog tartani, tarthatatlan. Tennünk kell valamit. Pillanatnyilag talán előnyösnek látszik az Erdéllyel való egyesülésünk, úgy hallom, a kormány már felvette az érintkezést Nagy Károly püspök úrral, sőt az erdélyi lelkészeknek már államsegélyt is folyósítanak, nálunk pedig a határ mellett egymást érik az atrocitások... Nem! – csattant fel az esperes hangja – a geográfiai határokról egy pillanatig sem mondhatunk le. Egy test vagyunk, de más a szervezetünk. Most talán előnyös a csatlakozás, de mi lesz később? Nem túl nagy már így is az Erdélyi kerület? Lesz-e ideje a mi árva gyülekezeteink számára? Nem, Erdélyhez nem csatlakozhatunk! De mit tegyünk? Domahidy Elemér: »Alakítsuk meg az önálló Csonka-Tiszántúli Egyház kerületet!« A nagykárolyi gondnok vonata rég tovatűnt, mikor a bihari esperes még mindig gondolataival küzd. Önálló kerületet alakítani? De minek az alapján? Hol a zsinat, mely új kerületeket állíthat fel? S mit szól a dologhoz az ő törvényes főhatósága?

Az egyház megyéjében szigorú rendet s fegyelmet tartó Sulyok István, a Törvény és a Hatóság tekintélyét a legszigorúbban megkövetelte, mert maga is mindkettőt mindenkor tiszteletben tartotta. Törvényes eljárójához írott levelét

¹³⁴ Orth Imre: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. okt. 20/29.), 274-275.

külön futár csempészte át a határon. Bizalmasan feltárta a helyzetet Baltazár püspök előtt. A gondolatot a tiszántúli kerület püspöke helyesléssel fogadta. Szeptemberre végre a Törvény is intézkedik. A zsinat 1920/934. III. számú határozata »helyesnek találja azt a már eddig is gyakorlatba vett eljárást, mely szerint az elszakított területek felsőbb egyházhatósági igazgatása az egyházi hivatalviselőknek az elszakított területen élő törvényes helyettesei által történjék, s ehhez képest továbbra is fenn tartani kívánja azt a rendet, hogy az egyházkerületeiktől elszakított egyházmegyékben az ott élő egyházkerületi főjegyző, a hivatali korra nézve legidősebb esperes és a hivatali korra nézve legidősebb egyházmegyei gondnok az egyházkerületi elnökségnek jog- és hatáskörét gyakorolja. A Törvény és Hatóság jóváhagyása a gondolatból tervet érlelt s a terv megvalósítását Sulyok István« most már nem halogatja. De csak a kálvini egyházalkotmány szellemében és csak törvényesen!"

Az 1920. december 14-ét megelőző hónapok és az ekkor sorra került, első alakuló közgyűlés karmestere egyértelműen Sulyok volt. Ekkor mondták ki határozatban a (Csonka) Tiszántúli Egyházkerület megalakulását: „Egyházkerületi közgyűlésünk tudomásul veszi a Romániához csatolt békés-bánáti, bihari, érmelléki, máramaros-ugocsa, nagybányai, nagyszalontai és szatmári egyházmegyek adminisztrációja tárgyában kelt zsinati határozatot és ennek alapján a hivatali korra nézve legidősebb esperes – Sulyok István és egyházmegyei gondnok Domahidy Elemér – elnöklete alatt a fent felsorolt egyházmegyek területén lakó egyházkerületi közgyűlési alkotó, tagokból álló egyházi főhatóságot megalakultnak nyilvánítja. Az érvényben levő Egyházi Törvényeink alapján létrejött megalakulást azzal a kérelemmel hozza Románia miniszterelnökségének, resort minisztereinek és a főhatóság területén lévő prefektusoknak és tanügyi hatóságoknak tudomására, hogy a jövőben a ref. egyházat, a főhatóság alá tartozó egyházmegyekbe bekebelezett egyházközségeket és a felügyelete alá tartozó tanintézeteket érintő rendeleteiket szíveskedjenek Sulyok István püspök-helyettes (lakik Nagyváradon) útján közölni.”

Ettől kezdve Sulyok mint korra legidősebb esperes és Domahidy Elemér¹³⁵ korra legidősebb főgondnok, az egyházi jogrendnek megfelelően gondolták gyakorolni az egyházi főhatóság szerepét. A bukaresti hatóságokkal és más egyházi levelezésben is, Sulyok ettől kezdve püspökhelyettesként (tulajdonképpen, mint püspök helyett) írta alá leveleit. Ezen az *első alakuló közgyűlésen* sokan megjelentek ugyan, de nem elegenden: Végh József, Havas Gyula, Böszörményi Lajos esperesek. Takács Zsigmond gálospetri, Bottyán Pál belényesi, Kassay Béla tenkei, Papp József gencsi lelkészek. Dr. Thúry Kálmá egyházkerületi ideiglenes ügyész, Lukács Ödön volt alpolgármester (a BRE gondnoka), dr. Szegedy Lajos királyi táblabíró, Várady Miklós székelyhídi ügyvéd, dr. Falussy Árpád érendrédi földbirtokos, Tatár Balázs nagyszalontai gimnáziumi igazgató, dr. Babos János gondnok, Nagy Vilmos a nagyváradi Tanítónőképző Intézet képviselője. Ez utóbbi volt az előterjesztendő ügyek előadója, s a gyűlés megbízott jegyzője is egyben.

A közgyűlést 16 tárgysorozati ponttal hirdették meg, ám a kéziratban olvasható jegyzőkönyv szerint a gyűlés előre haladtával ezek száma tovább bővült. A nagybányai egyházmegye korábbi határozatát hatálytalanították a főhatósági ellátás tárgyában is, a Békés-bánati egyházmegye egyházközségeit is az új egyházkerület integráns részének tekintették. Határozott még a közgyűlés, egyebek mellett a román nyelvnek iskoláinkba való bevezetése tárgyában, az iskolaügyi felügyelet, tankönyvek és a középiskolák megtartásának ügyében, valamint a lelkészek államsegélyének és segélyezésének és szorgalmazása tekintetében is.

¹³⁵ Domahidy Elemér (Domahida, 1865. – Szatmárnémeti, 1930. júl. 20.) főszolgabíró, országgyűlési képviselő, Debrecen főispánja, az impériumváltást követően szenátor a bukaresti parlamentben. A Magyarországi Református Egyházközség presbitere, egyházmegyei tanácsbíró, majd gondnoka. Őseihez hasonlóan sokat küzdött a református egyházért, azon belül pedig azért, hogy a világiak hangsúlyos szerephez jussanak az egyházi vezetésben, igazgatásban. A KRE első megválasztott főgondnoka. Tagja volt a Zsinatnak, a Konventnek, elnöke és védnöke a Szatmári Református Kollégiumnak, a Szatmári Lorántffy Zsuzsanna Egyesületnek.

Sulyok István – akinek volt világképe...

Az Egyházkerület elnöksége sietett gyorsan Bukarest tudomására hozni döntésük eredményét és azt kérték, hogy minden egyházi és oktatási kérdésben Sulyok püspökön (mint helyettes) keresztül közöljenek minden hivatalos rendelkezést. Sulyokék április 16-i levelére meg is érkezett a válasz a Román Vallás- és Művészetügyi Minisztériumból (21.489/1921. április 21.) Octavian Goga¹³⁶ aláírásával. Ebben tudomásul vették a váradiak döntését, de addig, amíg „*azok az egyházközségek, amelyek a volt magyarországi debreceni református püspökséghez tartoztak, véglegesen rendezve lesznek, tudomásul véve az Ön vezetése alatt Nagyváradon 1920. évi december 14-én hozott határozatot, ideiglenesen megbízzuk ezen egyházközségek vezetésével. Minthogy ezen megbízatásból Önnek csak az egyházhatóság nélkül maradt egyházak adminisztrálása lesz a feladata, Ön az államhatóságokkal, mint ezen egyházak adminisztrátorra levelez.*”¹³⁷ Ebben tehát Sulyokot „csak” adminisztrátornak nevezték és tekintették. Orth ismertetése szerint a miniszter ekkor még, talán ő maga is hitte, hogy a magyar–román viszony a csucsai paktum szellemében alakul majd, ezért ekkor ígéretet tett a lelkeszi kongruák folyósítására is, amelyet be is váltott, de ugyanakkor kifogás tárgyává tette az egyházkerület nevére vonatkozóan meghozott döntést. A *Tiszántúl* megnevezés ugyanis sértette a román nézőpontot. Ekkor ajánlotta Goga a *Királyhágóntúli* elnevezést, amely egyértelműen bucaresti szemszögből akarta láttatni az új egyházkerületet.

¹³⁶ Goga Octavian (Rășinari, 1881. április 1. – Csucs, 1938. május 7.) román származású erdélyi költő és jobboldali politikus. Románia miniszterelnöke 1937. dec. 28. és 1938. feb. 11. között. A Román Akadémia tagja 1920-tól. Az általa vezetett kormány a Partidul Național Creștin, a Liga Apărării Național Creștine és a Partidul Național Agrar pártok fúziójából jött létre. Erősen antiszemita gondolkodású volt. Több kötet szerzője és több lap szerkesztője. Jó kapcsolatot ápolt Adyval, nagyon szerette Petőfi és Madách munkásságát. Anyanyelvi szinten írt, beszélt, olvasott magyarul. Az első világháború kirobbanása után Romániában telepedett le. Az itteni politikai tevékenysége következtében a budapesti kormány árulásért halálra ítélte.

¹³⁷ Orth Imre: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. nov. 20/33.), 309-315.

Közben Domahidy közbenjárására a korábbi egyházi főhatóság (TRE) is intézkedett, és az 1921. március 21-i elnökségi gyűlésen felhatalmazta a megválasztott új egyházkerületi elnökséget, hogy legitim módon képviselje a megalakult új egyházkerületet. Azokat az egyházmegyéket pedig, amelyek ezt elutasították, arra szólította fel, hogy csatlakozzanak ök is. A debreceni állásfoglalást követően az ERE is ezt fogadta el, sőt a bukaresti hatóságokat is arra kérték, hogy Váradnak az önálló püspökség létrehozására vonatkozó döntését hagyja jóvá.¹³⁸ Bukarest, bár nem ismerte el sem az új egyházkerület létjogosultságát, sem az új püspök jurisdictióját, mégis lehetőséget biztosított arra vonatkozóan, hogy Sulyok ellássa az egyházi főhatóság nélkül maradt egyházközségek adminisztrációját.

A Sulyok irányította új elnökség a december 14-i alakuló közgyűlést követően minden téren és minden irányba gyorsan munkához látott. Az egyházfő kormányzói kvalitásai hamar megmutakoztak, hiszen bőven voltak már korábbi, az esperesi időszakból származó tapasztalatai. Egyházkormányzói munkásságát illetően, munkánk kezdetén már idéztük Debrecenit, aki több mint húsz esztendőn keresztül volt szem- és fültanúja mindannak, amit és ahogy Sulyok végzett püspökként. Pedig Sulyoknak vagy éppen a kerületi vezetésnek kezdetekben még nem volt intézményi személyzete, apparátusa. Ekkor mindent csak egy püspöki titkárral (Kádár Géza¹³⁹)

¹³⁸ Molnár János: *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület története 1920–1942.* i.m. 16.

¹³⁹ Kádár Géza (Orosháza, 1880. aug. 8. – Budapest, 1945-ben a bombatámadás során). Tanulmányait a Kolozsvári Teológiai Fakultáson végezte, I. és II. Lelkészképesítő vizsgáit is itt tette le. Segéd- és helyettes lelkipásztor Zilah és Kraszna gyülekezeteiben, rendes lelkész Zilahon és Kolozsváron. Egyházmegyei tisztségei: a Szilágy-Szolnoki Egyházmegye levéltárosa, tanácsosa, esperese, az Erdélyi Egyházkerület képviselője, a Teológiai Fakultás előjárósági tagja, generális direktor, belmissziói bizottsági tag, legfelsőbb bírósági tag, zsinati tag, teológiai magántanár. Elnöke a Zilahi Iparbank előjáróságának és a Zilahi Óvónőképző igazgatója. Számtalan irodalmi mű szerzője, lapszerkesztő, önálló kötetek írója.

Sulyok István – akinek volt világképe...

intézett. Sulyok még 1921 januárjában, minden egyházmegyétől sietett begyűjteni a legfontosabb adatokat. Sajnos nem mindenkitől érkeztek be. Ilyen volt például a nagybányai egyházmegye. Széll György esperes, aki bár tudott a TRE 1921. március 21-én kelt 131. sz. hat.-ról („a nagybányai, Békés-bánáti, s az ezekhez csatlakozott töredék egyházmegyéket, hogy egyházkerületünk nagy történelmi hagyományainak s az ebből folyó kötelességnek megfelelően az egység megóvása céljából, tehát a legmagasabb elvi szempontból azonnal csatlakozzzék a megszállás alatt alakult rész-tiszántúli ref. egyházkerülethez”) megtagadta azt. Válaszlevelét is, nem kevés malíciával Nagytiszteletű Sulyok István esperes úrnak címezte, hangsúlyozva benne a következőket: „Nagytiszteletű úrtól felhívást kaptam bizonyos adatok beküldése tárgyában. Volt szerencsém közleni két ízben Nagytiszteletű úrral hivatalosan, hogy a nagybányai ref. egyházmegye ideiglenesen az erdélyi egyházkerülethez csatlakozott. Másrészről nincs hivatalos tudomásom róla, hogy egyházmegyénk a Nagytiszteletű úr hatósága alatt állana. Innét folyólag, s mert elvégre egyházkerületileg két fele nem tartozhatunk, nem vagyok abban a helyzetben, hogy Nagytiszteletű úr fenti számú megkeresésének eleget tegyek. Tiszteletem kifejezésével, Avasújváros, 1921. jan. 29. Széll György, esperes.”¹⁴⁰

Hozzá hasonlóan Szabolcska Mihály is kitért Sulyok kérése elől, bár ő sokkal kedvesebben, nyájasabban szólította meg, az 1921. május 14-én datált és levelezőlapon: „Kedves Barátom! Majd élőszóval megmagyarázom, hogy miért lehetetlen másként írnom. Hivatalos 495-1921. sz. írásod megkaptam, s ha csak lehet, június 7-ikén estére ott leszek. Kérlek szépen, légy szíves intézkedni, hogy kaphassak valahogy egy szállodai szobácskát akkorára. Könnyű Debrecenből dirigálni és »azonnal«-ozni. Majd meglátnám, ha helyzetet cserélnénk. Földrengések idején nem giltek az építési szabályok. Mindenről mindent majd élőszóval. »Együtt, egy akaraton« a mi célunk és gondolatunk is kezdettől fogva – a lehetőség szerint! De a vágy és lehetőség két messze eső világrész. A vízbeesetteket könnyű dirigálni a partról. Hol egy deszkadarab?

¹⁴⁰ Orth Imre: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. nov. 30/33.), 326-327.

*Sokszoros üdvözlettel köszönt és ölel régi barátod Sz. M.*¹⁴¹

Két sajátos szempont és tényező terhelte ekkor az életüket. Egyik *a belső*, mert a nagybányai és a békés-bánati egyházmegyék képviselői továbbra sem legitimálták az 1920. december 14-én meghozott döntést. Negligálták ezt annak ellenére is, hogy a TRE 1921. március 21/131. sz. hat. azt megerősítette és támogatólag jóváhagyta. A két egyházmegye másféle álláspontja miatt, továbbra sem lehetett lezártnak tekinteni az egyházkerület megalakulásának ügyét. A belső mellett pedig ott volt *a külső* is. A történetekhez az is hozzátartozik, hogy miniszter még 1921. április 21-én küldött egy átiratot, az 1920. december 14-én hozott kerületi döntésre válaszolva. Ekkor bízta meg Sulyokot az egyházak adminisztrálásával, és tett ígéretet a lelkészek kongruájának folyósítására, amelyhez természetesen bekérte a szükséges adatokat is. Egyúttal megtiltotta a Tiszántúli elnevezés használatát. A lelkészi kongruák folyósítása telitalálatnak tűnt Bukarest részéről, mert az új egyházkerület mérhetetlen szegénységben kezdte az életet. A dualizmus korában az állam politikailag és pénzügyileg is támogatta az egyházat. Ám a trianoni diktátum teremtette új helyzetben ez gyökeresen megváltozott, mert a politikai elnyomás miatt az önfenntartásokat biztosító anyagi, pénzügyi támogatásoktól is elestek. A KRE korábbi pénzügyi alapjai (központi alapok, nyugdíj- és más biztosítások, alapítványi tőkék) a TRE-nél maradtak, és az új államtól kezdetben semmilyen támogatást sem kaptak. Sőt az 1921. július 23-án életbe léptetett földreform drámai csapást mért az egyházközségekre, iskolákra, alapítványokra egyaránt. Saját és közbirtokossági földterületeket, ingatlanokat, egyéb birtokokat sajátított ki a Román Állam, hiszen a román katonáknak, valamint a keletről és délről a határmentére telepített családok számára tett ígéretüket kellett teljesíteni.¹⁴² A két világháború között több mesterséges települést hoztak létre az országhatár közvetlen közelében.

¹⁴¹ Orth Imre: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. nov. 30/33.), 326-327.

¹⁴² Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben, magyarok és románok 1867–1940*. Csíkszerda, 2002, 267-270.

Sulyok István – akinek volt világképe...

A közölt jó hír mellett Goga miniszter rögtön kifogás tárgyává tette az új szervezet nevét (Csonka) Tiszántúli Református Egyházkerület is, és a Tiszántúltra emlékeztető megnevezés helyett a *Királyhágóntúli*-t ajánlotta. Megkezdődött hát az ekkor még nem sejtett, később pedig végeláthatatlannak tűnő akadékoskodás, gáncsoskodás Bukarest részéről. Így Királyhágómellék reformátussága és választott egyházi vezetői is olyan, korábban nem tapasztalt helyzetbe kerültek, amelyről elképzelésük sem lehetett. Persze a korábbi gyors válaszlépés, amelyet adott történelmi helyzetben megléptek, hamar eljutott a bukaresti politika boszorkánykonyháinak legmélyebb bugyraiba is. Az események alakításában megtalált *modus vivendi*, utólag tekintve a történelem Sulyok és Domahidy álláspontját igazolja, akik konkrétabb és messzebb látóbb reálpolitikai érzékkel küzdöttek és vitték véghez elképzeléseiket. Akár azt is mondhatnánk, hogy az volt a Sulyokék „*bűne vagy hibája*” Bukaresttel szemben, hogy *lépéselőnybe kerültek*, és nem haboztak cselekedni.

Utólag ma már az is jól látszik, hogy az új romániai közigazgatás sem volt felkészülve erre az új helyzetre, és Bukarestnek is fel kellett zárkóznia és gyorsan cselekednie. Nem is késlekedtek vele sokáig. A magyar felekezetek nagyon nehéz helyzetbe kerültek már ekkor is, mert minden megmozdulásukat, megnyilatkozásukat, rendezvényeiket kizárólagosan csak rendőri felügyelet mellett szervezheték, tarthatták meg. Minden kiadványukat csak cenzori jóváhagyás és láttamozás után jelenthették meg. Ezt a szigorú felügyeletet és ellenőrzést, váltakozó intenzitással gyakorolta közel húsz esztendő alatt a román hatalom. A magyar egyházak elöljáróit számtalan esetben érték durva atrocitások, megkülönböztetések, kínzások, meghurcolások vagy éppen bebörtönzések. Mindenki, aki csak a korabeli Nagy-Romániába került, automatikusan román állampolgár lett. Az új államnyelv használatához pedig kezdettől fogva nem fűződhetett kétség, amelyet ekkor még csak nagyon kevesek ismertek.

Az önálló Egyházkerület gondolatának fokozatos kiteljesedését, a fokozatosan szélesedő és erősödő közhangulat és közakarat jelentősen segítette. Sulyok, aki korábban már

többször is bizonyította zseniális szervezőképességét és adminisztrációs tehetségét, gyorsan létre hívatta azt a szócsövet, amelyik nagy szerepet játszott szervezői munkájában. Az Egyházkerületet szolgáló periodika, az *Egyházi- és Iskolai Szemle* első lapszáma éppen a trianoni évforduló napján, 1921. június 4-én jelent meg. Jól látta és tudta, hogy egyházpolitikájában a sajtó nagyon fontos szerepet tölthet be. Ezt Csernák is megerősítette annak kapcsán, hogy Tarnóczi Lajos bihari lelkipásztornak Sulyok már az 1920. októberi bihari értekezlettől kezdve milyen szerepet szánt.¹⁴³ Sulyok legelőször a nagyváradi *Szabadság* című napilapot szemelte ki és azt akarta megvenni, hogy azt az egyház érdekeinek szolgálatába állítsa és abból szülessen meg az első egyházkerületi érdekeltségű lap. Ebben azért is reménykedett, mert „már esperessé léte óta nagy összeköttetést tartott fenn a váradi nem keresztyén sajtóval”.¹⁴⁴ Miután azonban a *Szabadságot* nem sikerült Sulyoknak megszereznie, rögtön felkérte Béres Károly nyomdatulajdonost, hogy az a sajtó nevére szerezzen engedélyt egy új lap beindítására. Talán az sem mellékes, hogy ebben az időszakban az Egyházkerületben csak egyetlen lap élt, a szatmári *Egyházi Híradó*. Ám a szatmáriak nem azt az utat járták, amelyiket Sulyok.

A TRE korábbi hivatalos értesítője, a *Debreceni Protestáns Lap* 1920 márciusától már nem érkezett meg Nagyváradra. Sejthető volt annak határon túli megszüntetése is, ezért sürgősen új, saját központi célokat szolgáló periodikát kellett létrehozni. A kezdő lépéseket még a december 14-i első alakuló közgyűlésén tették meg. Ekkor ez még csak gondolati és javaslati szinten fogalmazódott meg. Sulyok ezt a következőkkel indokolta: „A felsőbb rendeletek meghirdetése végett, lehetőleg minimális terjedelemben hivatalos lap indítandó meg”.¹⁴⁵ A Közgyűlés feltétlenül

¹⁴³ Csernák Béla: *Adatok a Királyhágómelléki (Nagyváradi) Református Egyházkerület történetéhez*. i.m. 49-50.

¹⁴⁴ Csernák Béla: *Adatok a Királyhágómelléki (Nagyváradi) Református Egyházkerület történetéhez*. i.m. 74.

¹⁴⁵ TREL I. 21. a. 1.

Sulyok István – akinek volt világképe...

szükségesnek tartotta azt, „*hogy az egyházkerület központjában egyháztársadalmi kérdésekkel foglalkozó, vallásos irányú lap jelenjék meg, amelyben a kerületi elnökség hivatalos közleményei, az egyháznak pályázatai, egyéb hirdetései és körlevelei helyet találjanak. Az előterjesztett két ajánlat közül Béres Károlyét fogadja el tárgyalási alapként... A lap szerkesztését Tarnóczi Lajos bihari lelkész vállalja, s ezért neki közgyűlésünk köszönetet mond*”. Az új indítandó lap kapcsán Béres Károly¹⁴⁶ nagyváradai nyomdatulajdonos ajánlatát fogadták el, aki ettől kezdve szorosan együttműködött az új Egyházkerület vezetésével. Béresnek különben már régóta jó kapcsolata volt Sulyokkal, hiszen a korábbi nagyváradai lelkész és esperes támogatásának köszönhetette nyomdája létrejöttét. Tavaszai Hajnal sajtótörténeti munkájában azt írja röviden Béres nyomdája kapcsán, hogy „*1908-ban indítják a Béres Károly és Held Pál nyomdát, telephelye a Pavel utcában volt. 1920-ban felveszi a Kálvin Nyomda nevet, 1931-től Radványi Sándor lép a vállalkozásba részvényesként. A Református Püspökség nyomdájaként ismert, az egyház-*

¹⁴⁶ Béres Károly (Nagyvárad, 1882. feb.17. – Nagyvárad, 1954. márc. 18.) meghatározó szerepet játszott a KRE első huszonkét évének a történetében. Laszki Ármin közismert nagyváradai nyomdásztól tanulta a mesterséget. Majd kölcsönt kért Sulyok István esperestől és Held Pállal társulva önálló nyomdát indított. Tíz év után különvált, és önállósította magát. Szerződést kötött a Református Egyházzal, hogy minden kiadványukat ő fogja kinyomtatni. A húszas években KRE vallástani kézikönyveinek kiadója és főbizományosa. Könyvnyomdája, papírraktára és írószer-kereskedése volt. Tragédiáját nyomtatványraktára okozta. Ebbe belebukott, és 1932-ben csődöt jelentve tönkrement. Ezután testvérével, Béres Sándorral és id. Radványi Károllyal mindhárman kölcsönt vettek fel saját házukra, kifizették a hitelezőket, szerződést kötöttek egyforma részesedéssel, és 1933-ban megalakították a Kálvin Könyvnyomdát. Szerették volna az egyházat is bevonni, de az nem kívánt élni a lehetőséggel. Ők mégis elkötelezettek maradtak egyházuk iránt és minden nyomtatványukat, kiadványukat ők készítették a megkötött szerződés szellemében. 1942-ben bebörtönözték és csak másfél év múlva szabadulhatott. Szabadulása után már nem tudott talpra állni. A két világháború közt egy ideig a váradai nyomdászok elnöke volt. A nagyvárad-olaszi ref. gyülekezet presbitere, a Sasok Turistaegyesületének vezetőségi tagja volt.

kerület nyomtatványszükségletét elégítette ki. 1908 és 1912 között az egyházkerület időszaki kiadványait Csávásy Gyula nyomdájában nyomtatták. Feltételezzük, hogy ez később a Béres nyomdába olvadt. A nyomda 1948-ig működött.¹⁴⁷

A KRE első 22 esztendejének sajtótörténetével foglalkozó munka viszonylag kevés született, ám amelyek vele foglalkoznak, elég gazdagon vázolják a két világháború közötti széles spektrumú munkásságot.¹⁴⁸

Az Egyházi- és Iskolai Szemle első lapszámának beköszöntő vezércikkében Tarnóczi a következőkben indokolta meg a periodika indításának szükségességét: „(1) Nyílt törekvésünk az önálló egyházkerület megerősítése és az egész vonalon leendő kiépítése, (2) feladatunk az iskolaügy, az iskolázás biztosítása, (3) törekvésünk a keresztyén, közelebbről a magyar református vallás és világnézet hirdetése, (4) küzdeni kívánunk minden visszahatás és maradiság ellen”¹⁴⁹. Gondolatait egy jól célzott üzenettel (Rákóczi Ferenc egyházakat kibékítő szavait idézve) „Concurrunt ut alaut – összefutnak, hogy egymást táplálják” zárta. Ebből mindkét tábor érthetett. Tarnóczi a periodikát 1922 februárjáig szerkesztette, miután az 1922. február 22-i közgyűlést követően a két kerület közötti viszonyokat új alapokra kellett helyezni. Ezt követően Tarnóczi személye kezdett kényelmetlenné és „haszontalan-ná” válni Sulyokék számára. A periodika szerkesztését Béres 1922 márciusától Debreczeni Istvánra bízta, aki továbbra is a lap tulajdonosa maradt. A periodika ezután is kétheti rendszerességgel jelent meg, közel hat esztendőn keresztül (1926. október 9-ig). Az évek folyamán állandó és szigorúan

¹⁴⁷ Tavaszi Hajnal: Nagyváradai nyomdászok és nyomdahelyek 1850–1945 között.

¹⁴⁸ Visky István: Adalékok a Királyhágómelléki Református Egyházkerület sajtótörténetéhez (1921–1940). In: Várad 4. (2005/6.); Pálfi József: A média fejlődéstörténete egy poszt-trianoni egyháztestben. Egyházi sajtó a Királyhágómelléki Református Egyházkerületben 1920–1942 között. i.m. 48–62.

¹⁴⁹ Tarnóczi Lajos: Beköszöntő. In: Egyházi- és Iskolai Szemle, 1. (1921. jún. 4/1), 1.

Sulyok István – akinek volt világképe...

ellenőrzött *cenzúrának* volt kitéve a lap, amíg 1926. október 9-én minden magyarázat és indoklás nélkül, egyik pillanatról a másikra, hirtelen megszűnt. Tény, hogy a cenzúra tör-lőgumijának nyomai már az első lapszámtól kezdve nyomon követhetők voltak. Volt olyan is, amikor az első oldal üresen, a vezércikk helyett két fehér hasábbal jelent meg (1924. okt. 4./20).

Az események a tavaszi és nyár-eleji hónapokban tovább folytatódtak. Az ERE Igazgatótanácsa 1921. április 17-én kelt és Octavian Gogához intézett állásfoglalásából rövid részletet közlünk, amely már jelezte a dolgok miként-jének alakulását: *„Igazgatótanácsunknak ebben a kérdésben az a nézete, hogy a tiszántúli egyházkerülettől elszakított egyházközsegekre nézve legkívánatosabb, ha külön egyház kerületi püspökségé szervezkednek. Azt kívánja egy felül az adminisztráció érdeke, másfelől az erdélyi és királyhágóntú-li egyházak közötti szervezeti és kormányzati különbség is, amely az egységesítést nagyon megnehezíti”*.¹⁵⁰ Az ERE tehát már ekkortól kezdve is támogatólag nyilatkozott arra vonatkozóan, hogy (Csonka) a tiszántúli kerületrészt külön kerületté való szervezkedését nélkülözhetetlennek tartja, és a maga részéről ezt támogatja. Az erdélyiek 1921. július 22-én kelt állásfoglalása új fejezetet nyitott a kérdés további menetében. Ekkor Nagy Károly azt írta a váradiaknak: *„több okból azt látnám helyesnek, ha ideiglenesen külön püspökséggé szervezkednétek. Népetek, bizonyos mértékig – vezetőivel együtt – eddig is nem egészen a mi útjainkon járt: járatok egészen önállóan. Talán több értéke lesz az együtt-működésnek és eltérésnek is, ha teljesen szabadon történik”*.¹⁵¹

A bihari esperes, helyettes püspökként eközben részt vett Debrecenben (1921. május 11-én) a TRE rendkívüli intézőbizottsági ülésén is, ahol beszámolt az éppen aktuális helyzetről és állapotokról. Itt azt javasolták, hogy a megyéket mindenképpen meg kell kérdezni, hogy a két álláspont

¹⁵⁰ Levél Octavian Goga miniszternek. In: *Egyházi- és Iskolai Szemle*, 1. (1921. jún. 18/2), 1-2.

¹⁵¹ Tarnóczi Lajos: Tanulságok. In: *Egyházi- és Iskolai Szemle*, 1. (1921. jún. 18/2), 1-2.

közül melyiket támogatják: az Erdélyhez való csatlakozást vagy az önálló utat. Sulyok azonban nem habozott, hanem ezt követően értekezletre hívta össze gyorsan a megyék képviselőit 1921. június 7-re, Nagyváradra. Az értekezlet másnap reggel is tartott, majd ezt követte 8-án a közgyűlés. Az értekezleten Nagy Károly erdélyi püspök is megjelent. Ám ekkor sem sikerült még meggyőzniük a feleknek egymást. Így ismét kiújultak a nézőpont-sebek és külön-külön érvelés és vita folyt az autonómia, a gazdasági és egyéb kérdésekről, szempontokról. Ezt követően elrendelték azt, hogy a megyék közgyűlései döntsenek a maguk hatáskörében, de felmerült annak a kérdése is, hogy nem lenne-e hasznos megszavaztatni az egyházközségeket is.

Soltész Elemér erre az értekezletre készülve írta meg a korábbi hetekben azt a 31 oldalas munkáját, amely a *„A kerületi kérdés”* címet viselte. Konklúziójában nem rejtette véka alá, hogy ők azt szeretnék, ha a TRE Románia területén lévő egyházmegyék azt mondanák ki, hogy *„elvi és gyakorlati okokból az önálló szervezkedésnél helyesebbnek és célszerűbbnek tartja, hogy addig, míg (1) törvényes főhatóságával szabadon érintkezhetnek, vagy (2) akár maga, a társegyházmegyékkel egyetértésben, akár (3) a törvényesen összeülő zsinat felőle másként határozná, az erdélyi egyházkerület főhatósága alá óhajt helyezkedni s ily értelmű álláspontjának a kerületi értekezleten képviselésére elnökségét és képviselőit fölkéri”*.¹⁵² Meghozták a kompromisszumos határozatot, melynek értelmében a megyék 60 napon belül döntenek szándékaik felől, és megküldik azokat a rangidős esperesnek, akinek ezt követően újabb értekezletet kellett összehívnia. Ám ekkor már ez sem változtatott a folyamatok alakulásán, amely az önálló kerület augusztusi megalakulásának végállomásához vezetett.

Egy hónap múlva az 1921. július 7-8-i bukaresti tárgyalásokat követően¹⁵³, augusztus 16-ra összehívták az egyházkerületi alakuló közgyűlést Nagyváradra, amikor kimondták

¹⁵² Soltész Elemér: *A kerületi kérdés. A nagyváradi értekezlet előzményei, lefolyása, következményei*. Kézirat helyett, 1921, 31..

¹⁵³ Molnár János: *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület története 1920–1942*. i.m. 16.

Sulyok István – akinek volt világképe...

az egyházkerület megalakulásának szándékát, amelyet határozatba is foglaltak. Megfogalmazták az új egyházkerület Bukarest által is elfogadhatónak tartott hivatalos nevét. Az 1921. augusztus 16-ra összehívott kerületi közgyűlésen így, szívből vagy színből – utólag ez talán már mellékes –, de egyetértés született, és 2. sz. határozatban fogalmazták meg a KRE megalakulását: *„Közgyűlésünk egy értelemmel kimondja, hogy a tiszántúli református egyházkerulettől Romániához csatolt területen lévő egyházmegyek véleménynyilvánítása alapján az E. T. I. t.c. 60. paragrafusában foglalt rendelkezésnek megfelelően Királyhágómelléki református egyházkerület elnevezéssel, új egyházkerületet alakít.”* Rögtön előkészítették a szükséges lépéseket az egyházkerület első tisztkarának minél hamarabbi létrehozásra is, amelyet választások útján lehetett csak betölteni, és elrendelték a teljes körű egyházkerületi választásokat. Az E. T. I. t.-c. 67. §. f) pontjának megfelelően elrendelték a püspök-, illetve főgondnokválasztást és a presbitériumokat arra kérték, hogy szavazataikat folyó év szeptember 15-ig küldjék be. Október 3-án került sor a szavazatok felbontására. A püspökre leadott szavazatok felbontására a Szatmári Református Egyházközség tanácstermében, a főgondnokéra pedig Nagyváradon. *„Az új egyházkerület 181 egyházközségéből 175 adta le a szavazatát, összesen 205 szavazattal. A szavazatok közül formai hiba miatt megsemmisítettek 8 szavazatot. A fennmaradó 197 szavazatból Sulyok István nagyváradai lelkész, bihari esperesre 113 szavazat esett, az új kerületnek tehát ő lett törvényesen megválasztott püspöke. A fennmaradó 84 szavazatból Soltész Elemér nagybányai lelkészre 72, Szabolcska Mihályra pedig 12 szavazat esett... A főgondnoki tisztségre és a tiszttviselői karra beadott szavazatokat ugyanakkor Nagyváradon bontották fel. A 164 egyházközség részéről beadott 194 érvényes szavazatból 193 Domahidy Elemér nagykárolyi egyházmegyei gondnokra esett s így ő lett az egyházkerület főgondnoka.¹⁵⁴ Az első tisztkar névsorát érdemes megemlítenünk ezúttal: „Lelkeszi főjegyző: Soltész Elemér, aljegyző: Nagy Vilmos nagyváradai tanítónőképző-intézeti igazgató, világi főjegyző: Dr. Harcsár*

¹⁵⁴ Orth Imre: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. nov. 20/32.), 309-315.

Géza szatmári ügyvéd; Aljegyző: doktor Váradi Miklós székelyhídi ügyvéd. Lelkeszi tanács bírák: Bélteky Lajos szatmári, Csécsi Nagy Imre aradi, Takács Zsigmond gálospetri lelkészek. Világtanács bírák: Szabó Zoltán volt altábornagy, aradi főgondok, Papp-Szász Lajos csokai földbirtokos és Dr. Szegedi Lajos nagyváradi táblabíró. Tanár képviselők: Nagy Vilmos tanítónőképző-intézeti, Bakcsy Gergely főgimnáziumi Kis György János máramarosszigeti főgimnáziumi, Szatmári Ákos szatmári felsőleányiskolai, László János szatmári tanítónőképző-intézeti igazgató. Tanító képviselők: Kiss Lajos diószegi, Bartha István tervei, Fábíán István színérváraljai, Szilágyi Árpád székelyhídi tanító.”

Az új egyházkerület megalakulása, a püspökválasztás, illetve az egyházkerületi főhatóság megválasztása végre megnyugtatólag hatott mindenikre, mert volt immár legitim, legfelsőbb szintű intézménye és vezető testülete a csonkán maradt egyháztesteknek Királyhágómelléken. A felelősen eljáró egyházkerületi közgyűlés pedig így egyfajta *parlamentté* minősült fel. Pontosan nem tudjuk, hogy melyik kerületi közgyűlésre gondolhatott Tabéry Géza, amikor 1940-es visszaemlékezésében euforikusan írt erről a testületről. Csak feltételezzük, hogy az augusztus 16-i alkalomról írhatta az alábbi sorokat, aki húsz év múltán így tekintett vissza a korabeli magyarság szellemi grémiumának jeles szereplőjeként, a Sulyok által elnökölt „Kerületre” és a sorsformáló püspökre: „Amikor az ezerkilencszázhuszas évek első felében először ült össze méltóságteljesen a mostoha idők zimankójában, amikor a terem falai között először jelentek meg a Királyhágómellék egyházmegyéinek lelkészi és világi képviselői a kerületi gyűlésen, – nem tudom már, kinek ajakáról, de tudom, mert igen találó volt, hogy elhangzott a szó: – Megvan már a mi kis parlamentünk!

Ijedten néztem körül, nem fülel-e fel e megállapításra a kiküldött sziguranca közeg? Mert ha meghallja történetesen ezt a nagyon is szögfejre koppanó kiszólást, bizonyára nagy por kerekedik, a hatóság beleköt, hogy a Kerület nemcsak egyházi ügyek vitelét vállalta, hanem azzal együtt a magyar szellemet más kultur-területen is. Istennek hála, a szó nem akadt horogra. A kerület több mint másfél évtizeden keresztül, s túl a merőben egyházigazgatási terepen való kis parlament maradhatott.

Sulyok István – akinek volt világképe...

Pergetem szemeim előtt a nagy eszméket és a nagy harcokat, melyek ez eleinte évente kétszer, később évente egyszer megtartott üléseken hullámozottak. Látom magam előtt a küzdőket is, a harcokban előttem kivételes gránittá kövült Sulyok Istvánnal az élen, akinek bölcs tapintata ki tudná megmondani, hányszor hártotta el a partiumbeli káломista magyarság feje felől a villámokat, s ki tudná számlálni, hány ízben állott ellene szilárdsága a belső egyenetlenkedésnek?! Látom a többieket is, Thüry Kálmán főgondnokot, előtte néhai Domahidy Elemért, azután a bánsági költő-papokat, az azóta elköltözött Szabolcska Mihályt, Szombati Szabót, tüzes és higgadt papokat, tanférfiakat, hitükhöz hű birtokosokat és ügyvédek, akiket Máramarosszigettől az Al-Dunáig egybeköt a tudat, hogy elkötelezett alkotó tagjai egy több mint kétszázötvenezer lélekszámú magyar református közületnek a román uralom alatt!

Bennük látom külön és együtt a történelmi missziót, amit a Királyhágómelléki Református Egyházkerület közel két évtizeden át betöltött az itteni magyarság fenntartásáért, eminensebbül, mint bármilyen más szervünk. Szálaival, melyek »külföldhöz« fűzték, s amikről beszélni sohasem volt szabad. Falvakra sugárzó nemzeti erejével, a templomok szószékéről csendülő szavaival, nagy ünnepélyeivel, szívós iskolapolitikájával, és hétköznapi, lankadatlan munkásságával. S mindezt, – hiszen ezért volt református kerület, – nemcsak az egyházért, hanem éppen úgy a magyarságért! Ezért volt kis parlament a nagy Egyházkerület. Parlament volt, amíg el voltunk zárva igazi parlamentünktől. Ezt a parlamentet meg kell tartani, ha a történelmi sors le is szakított belőle két egyházmegyét. Meg kell tartani túl az egyház-igazgatási szükségén, mert szükség van rá a magyar szempontból, hogy mint erős várból, villamos központból továbbra is vesse a magyar szellem szikráit azon a területen, ahol a magyarok közt élnek más nemzetiségek is. A Kerületnek, egykori kis parlamentünknek hivatása nemcsak a múlté, hanem ha lehetséges, még fokozottabban: – a királyhágómelléki magyar jövődéé!¹⁵⁵

¹⁵⁵ Tabéry Géza: A Kerület. In: Reformátusok Lapja, 14. (1940. okt. 10/29.), 1-2.

Megvolt tehát az Egyházkerület és volt törvényesen megválasztott vezető testülete, főhatósága is. Csernák, aki köztudottan nem Sulyok-párti vezető volt, a választást követő október 8-án megjelent vezércikkében, a következő sorokkal méltatta a megválasztott püspököt: *„A legnagyobb megtiszteltetés ez, ami református lelkészt érhet, s jelen esetben ez a legnagyobb megtiszteltetés azt a református lelkészt érte, aki a magyarországi Tiszántúli Református Egyházkerulettől Romániához csatolt terület gondját önzetlen kötelességérzetből felvéve, megsokszorozódott munkájával rászolgált arra, hogy a szellemi vezérség kormányrúdjá véglegesen is, a gyülekezetek alkotmányos végzése folytán az ő nyugodt és biztos kezeibe tessenék le. Mi a püspökségben nem magas közjogi méltóságot nézünk, hanem az egyenlők közt azt az elsőséget, amelyet a püspöki hivatal ezer gondja, rendkívül súlyos felelőssége tesz rendes viszonyok között is, végtelen terhessé, s megnyugvással állapítjuk meg, hogy a világtörténelmi erők rendelkezése folytán, rendkívüli viszonyok közé jutott református egyház Sulyok Istvánban olyan püspököt kapott, akinek egyházkormányzati bölcsessége bizonynyal meg fogja találni azt az utat, amelyen a királyhágómelléki egyházkerület magyar reformátusainak haladniuk kell, ha az új impérium alatt is élni, fejlődni és erősödni akarnak.*

Az egyházi és világi köz- és társadalmi élet edzett, komoly harcra az új püspök, aki minden tetteben az elvi magaslat szintjén mozog, aki személyeken kívül és felül mindig azt nézi, mi felel meg a köznek, s ha bonyolult érdekkapcsolatok között világos értelme a helyes utat meglátta, attól soha, senki kedvéért le nem tért. Hivatali tisztében lelkésztársai minden ügyének önzetlen, odaadó megértő munkása, de ha a körülmények úgy kívánják, velük szemben is a törvény rideg következetesség alkalmazója. Az egyház kormányzat magasabb szerveinek közbizalomból, évtizedek óta tekintélyes szagú tagja, aki széles horizontjával az egyházkerület, konvent, zsinat nagyvonalú, alapvető egyházi építő munkáiban éppoly termékeny tervező és vezető, aminő fáradhatatlan és lelkiismeretes gondosság új munkás presbitériuma aprólékos ügyeinek nyilvántartásában és intézésében...

Sulyok István – akinek volt világképe...

*Mint reformátori lelkületű pap, féltő gonddal tekint az iskolákra, az egyház veteményes kertjeire...*¹⁵⁶

A következő közgyűlést 1921. november 17-re tervezték Nagyváradra. Ekkor akarták megtartani az új püspök és a tisztikar hivatalos beiktatását is. A választások végeredményét 1922. február 23-án fogadta el a közgyűlés. Ekkor alakították meg az ötös bizottságot, amelynek az lett volna a feladata, hogy az ERE ötös bizottságával együtt lásson munkához, és készítse elő a RMRE Zsinatának és Konventjének létrehívását és munkába állítását, amely majd szerves kapcsolatra léphet az anyaországi Zsinattal és Konventtel. Szándékaik felől Bukarestet is értesítették, hangsúlyozva, hogy a zsinati legitimációt ők is fontosnak tartják. Az két egyházkerület közös bizottsága csak a májusi nagyszalontai jubileumi ünnepség előtt ült össze először. A május 5-én megtartott bizottsági ülés jegyzőkönyvét Soltész Elemér vezette.

Ám az ördög nem alszik, szoktuk mondani, mert hamarosan új fejezet kezdett nyílni az egyházkerület történetében és konkrétan Sulyok életében is. Az Egyházi- és Iskolai Szemle 1921. november 5-i számából kiderül, hogy a hónap elején Sulyok Istvánt a nagyváradi *Tribuna* c. lap megtámadta és azzal vádolta meg, hogy a Román Állam ellensége. Amellett, hogy a városi főhatóságot magyarul üdvözölte levelében, az volt a fő indok, hogy az ünnepek tárgyában kelt levelében olyan dolgokat írt, amelyek sértik a románságot. Pedig korábban (1921. október 15-én) a Városi Tanács nevében dr. Vostinar p(rimar). s(ecund). (alpolgármester) és dr. Soós István városi tanácsos küldött elismerő, köszöntő levelet Sulyoknak.¹⁵⁷ A püspökké választás után gratuláltak is Sulyoknak, akit elsősorban még lekipásztorként, esperesként és persze városi tanácsosként ismerték igazán. Soraikból az is kiderül, hogy miként élt személye annak a közösségnek a köztudatában, amelyikben működött. „Nagyvárad

¹⁵⁶ Csernák Béla: Sulyok István püspök. In: *Református Híradó*, 1. (1921. okt. 8/5.), 1.

¹⁵⁷ A városi tanács üdvözllete Sulyok István püspökké választása alkalmából. In: *Református Híradó*, 1. (1921. okt. 8/5.), 2.

város tanácsa, a folyó évi október hó 15-én tartott ülésében dr. Bucico Coriolan polgármester indítványára egy hangú lelkességgel elhatározta, hogy Méltóságodat azon alkalomból, hogy az újonnan létesített Királyhágómelléki új református egyházkerület püspökévé választatott meg, hivatalosan is üdvözlí és működéséhez sok szerencsét kíván. A város tanácsa tudatában van azon érdemeknek, melyeket Püspök úr Egyháza, valamint a nagyváradi társadalom és mint volt Törvényhatósági tag a város közössége érdekében is kifejtett és melynek eredményeképpen egy hosszú, becsületes, önzetlen és puritán működés elismerése jeléül a református egyház azon legnagyobb kitüntetésben részesítette, hogy a legmagasabb egyházi méltóságot tette le Méltóságod kezébe. A városi tanács örömmel látja Méltóságodat az újonnan létesített református egyházkerület püspöki székében és abban a reményben van, hogy méltóságod jövőbeni működése is úgy egyházának, mint a város társadalmának hasznára fog lenni és elő fogja segíteni a konszolidáció művét.”

Természetesen a vádak alaptalanok voltak, de már előre jelezték, hogy a korábbi sejtések, amelyek Bukarest hozzáállását tükrözik, egyre inkább kezdenek valósággá válni. Az Egyházi- és Iskolai Szemlében rövid bejegyzést találunk: „A kerületi szervezkedésnek a vallás- és művészetiügyi minisztériumtól november 1-jén nyert értesítése szerint zsinat útján kívánt rendelkezése miatt, úgy a kerületi gyűlés, mint a püspökszentelés ideje bizonytalan időre elhalasztatott”¹⁵⁸ Petre Ionescu államtitkár Sulyok István esperesnek címezte a (1921. nov. 1/57259. sz.) levelet: „Esperes úr, az Ön október 6-i, 14–15 szám alatt iktatott feliratára vonatkozóan, mindekelőtt tisztelettel hozom tudomására, hogy mindmáig nem ismertük el a püspöki fennhatóság nélkül maradt egyházmegyék külön megszervezését, csupán azt vettem tudomásul, hogy Ön képviselheti az említett egyházmegyéket az állammal való kapcsolatukban, annak érdekében, hogy a lelkészek ne maradjanak állami támogatás nélkül... ez esetben sem fogadhatjuk el azt, hogy képviselőiken keresztül az egyházmegyék augusztus 16-án határoztak volna önálló megszervezésükről,

¹⁵⁸ A kerületi gyűlés elnapolása. In: Egyházi- és Iskolai Szemle, 1. (1921. nov. 19/13.), 2.

Sulyok István – akinek volt világképe...

*és megválasztották volna ugyanakkor azokat a személyeket is, akik az egyházmegyéket képviselő felső szervet alkotják. Ezt a szerveződést nem fogadhatjuk el...*¹⁵⁹

Bukarest ettől kezdve újabb és újabb kifogásokat keresett és talált is, de legfőbbképpen azt, hogy a választások és püspök személyének kérdését zsinati jóváhagyáshoz kötötte. Ez persze ekkor teljesen egyenlő volt a lehetetlennel, mivel Romániában ekkor még nem jöhetett létre a két egyházkerület közös Zsinata, másfelől az új politikai adminisztráció okán már nem Magyarországhoz, illetve az ott működő Zsinathoz tartoztak. Ez egy feloldhatatlannak tűnő ex-lex állapot volt. A választások végeredményét így csak 1922. február 23-án fogadhatta el a közgyűlés, és a püspök beiktatást is ekkorra kellett elhalasztani. Az eseményről a *Református Híradó* is beszámolt vezércikkében, hangsúlyozva, hogy nem tekintik a véletlen szerencse és egyéb konstelláció eredményének ezt, hanem „*az isteni eleveelrendelés is már a kezdet kezdetén Sulyok Istvánt, a BRE ernyedetlen szorgalmu, vaskezü, apostoli bölcsességű esperesét állította az ügyek élére*”¹⁶⁰. Közben a tanítók számára is ekkor osztották szét először a Holland Református Egyház Zsinatának, Sulyok István kezeihez jutott 2575 holland forintot kitevő adományát.

Valójában el is kezdődhetett volna a munka, amelyre lelkiekben és szellemiekben már teljesen fel voltak készülve, még akkor is, hogyha ekkor még nem állt rendelkezésükre semmilyen adminisztrációs közeg vagy infrastruktúra, amelyben vagy amellyel intézkedni, vezetni, szervezni vagy szervezkedni lehetett volna. Ám Sulyokék öröme nem tarthatott sokáig, mert a püspök és az új egyházkerületi főhatóság életében egy újfajta kálvária kezdődött meg. A püspökválasztás ügye valójában le sem zárulhatott, amikor Bukarest felől rögtön elkezdődtek a menetrendszerű intrikák, cselszövések és kibomlani látszott egy akkor még be nem látható bő három esztendőös küzdelem. A bukaresti politikai hatalom olyan manőverezésekbe kezdett, amelyek

¹⁵⁹ *TtREL I.21.a.1.*

¹⁶⁰ Sulyok István püspök letette az esküt. In: *Református Híradó*, 2. (1922. febr. 25/8.), 1.

során az eddigi fejlemények odáig jutottak, hogy Sulyoknak és Domahidynak az 1923. április 11-én tartott közgyűlésen, megbízatásukat visszaadva le kellett mondaniuk törvényesen választott tisztségükről, és új választások kiírását kellett kezdeményezni. Nagyváradon ekkor még fogalmuk sem volt arra vonatkozóan, hogy a háttérben, a politikai boszorkánkonyha legbensőbb bugyrában, a legfőbb problémát és akadályt maga Sulyok István jelenti.

Királyhágómelléken így tehát az öröm nem tartott sokáig, mert a szervezkedés belső akadályain túljutott fiatal egyházkerület egy újfajta, de immár elsősorban *külső* akadályába ütközött, mert a Román Állam a kezdeti ígéretek ellenére nem ismerte el a megalakított KRE-et sem, és a törvényesen megválasztott püspököt és főgondnokot sem tekintette legitim vezetőknak. A bukaresti politika, ismerve a korabeli eseményeket, ezzel valójában ezt a tömb-magyar református-ságot „fejetlen” és „szervezetlen” állapotban kívánta tartani. Szempontjukból érthető is, mivel egy ekkora „ajándékkal” való gazdálkodásra politikai, adminisztrációs, jogi és egyéb szempontból aligha voltak felkészülve. Az 1918. december 1-jén elfogadott Gyulafehérvári Kiáltvány pontjainak be nem tartása már ekkor kezdett kiderülni.

Látva a királyhágómellékiek szervezett, öntudatos és operatív lépéseit, a központi román politikának nem volt könnyű lenyelnie és kész tényként elfogadnia a Nagyváradon történeteket. Abba természetesen senki se látott bele, hogy mi történik ott, ahol az új országos politikai kultúrát kezdték kialakítani és szervezetten működtetni, de az kétségtelen tény, hogy minden esemény és történés mögött legtöbbször konkrét személyek állnak, akik a maguk szempontjai szerint „mozgatják a szálakat”. Nem történt ez másként ekkor sem. Ezzel kapcsolatban Orth¹⁶¹ egy olyan epizódot örökített meg, amely sokat elárul arról, hogy a nagy és jelentős események mögött nagyon sok esetben mennyire egy-egy ember, egy-egy gondolat, szándék, akarat, terv vagy éppen cél húzódik meg. Volt ugyanis a minisztériumban valaki, aki nem feltétlenül a Goga-féle politikát támogatta, és teljesen másféle – szubjektív – szempontjai vol-

¹⁶¹ Orth Imre: *Emlékezzünk!* In: *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. nov. 20/32.), 309-315.

Sulyok István – akinek volt világképe...

tak: „de volt valaki a minisztériumban, aki megorrolt a gerinces magatartásért: Dr. Ionescu Péter a kultuszminisztérium generális directora. Kerületünk államkormányzati elismertetését az ő okvetetlenkedése hiúsította meg. Mikor megtudta, hogy bányászati születésű vagyok és éppen Szabolcska Mihály tanítványa, nagy szeretettel emlékezett meg Szabolcskáról, akinek ő úgymond Debrecenben fíkjája volt. Ekkor tudtam meg, hogy mielőtt Csernovitzban theologiai doktorátust szerzett, a Magyar Állam ösztöndíján a debreceni kollégiumban tanult. Hogy ez a különben igen szeretetreméltó úr miért éppen velünk szemben volt oly meg nem értő és kíméletlen? A jó Isten a megmondhatója. Később, a Goga-kormány bukása után, amikor a határ menti magyarságnak az államra való veszélyét kezdték hangsúlyozni, s a hírhedt kulturzóna-szellem kerekedett felül a román minisztériumokban, kétségkívül csökkent Ionescu úr befolyása, s ha nem ő, hát lett volna más, aki megakadályozza a határ menti magyarság e bátyájának felépítését. De kezdetben ő gáncsolta el szervezkedésünk állami elismertetését. Egy ízben, beszélgetés közben ezt a kijelentést tette előttem: »Ha azok a nyakas bihari kálvinisták reám hallgattak volna, már 1922-ben meg lett volna a kerületük és állami szubvencióban részesült volna a püspökségük. De hát nekik az a még nyakasabb vén kuruc kellett!« Kedvenc rögeszméje volt még akkor, hogy hálából debreceni szép emlékeiért Szabolcska Mihályból püspököt csinál.”

Az első választás előtt, korábban már említett 1921. november 1-én kelt rövid bukaresti levelet (a „kerületi szervezkedésnek a vallás- és művészetügyi minisztériumtól november 1-jén nyert értesítése szerint zsinat útján kíván rendelkezése miatt, úgy a kerületi gyűlés, mint a püspökszentelés ideje bizonytalan időre elhalasztatott”¹⁶²) éppen az említett Petre Ionescu¹⁶³ államtitkár jegyezte. Igaz, hogy már az 1921. április 21-i Goga-féle levél is érintett egy olyan kérdést, amely

¹⁶² A kerületi gyűlés elnapolása. In: *Egyházi- és Iskolai Szemle*, 1. (1921. nov. 19/13.), 2.

¹⁶³ Ionescu Petre (1867 – 1938. feb. 17.) ortodox teológus, később doktorátust szerez, majd főigazgató a Vallásügyi Minisztériumban, tanácsos a Belgrádi Román Külképviselőten. 1921 után a Kolozsvári Református Teológián román nyelvet és irodalmat tanított.

előrevetítette a sötét felhőket. Valójában minden az egyházi autonómia ügye körül forgott, mivel a királyhágómellékiek gyors, önkezükbé vett élete és lépése ezt a Bukarest számára elfogadhatatlan kardinális ügyet kérdőjelezte meg. Ebben a tekintetben Sulyok elszánt és hajthatatlan volt. Ő minden esetben a Szentírás, az egyházi törvények és alkotmányosság jegyében gondolkodott és tervezte megvalósítani céljait, terveit. Őszinte véleményét nem is rejtette véka alá akkor sem, amikor a miniszterrel közölte, hogy megbízást neki senki más nem adhat, csak a református gyülekezetek.

Sulyok sajátos éleslátásával, ekkor még a belső konfliktusok ellenére is lépéselőnybe tudta hozni az egyházat, majd a döntést követően a bukaresti kormányt is értesítette. Első körben ezzel talán minden rendben is lett volna, ám az 1920. december 14. és 1921. augusztus 16. közötti események belső konfliktusai Bukarestet is felébresztették, sőt politikai szándékaikban időt nyerve megerősítették. Az új Román Állam képviselői hamar rádöbbenek arra, hogy a partiumi magyar reformátusok lépéselőnybe kerültek. Gyors önszerveződésük pedig nem a román nemzeti érdekeket szolgálta. Bukarest kifogásokat keresett és gyorsan talált is arra vonatkozóan, hogy ne hagyja jóvá az új kerület megalakulását. Olvasva Orth alábbi sorait, ez talán nem is csoda:

„Az összes románok egyesülése nemcsak az itt élő magyarságot, hanem magát a román államot is váratlanul és felkészületlenül találta. Bármennyire is sikerült a Nicolae Iorga vezetése alatt álló román irredentának, a román Dácia feltámasztásának eszméjét a román köztudatba belevinnie, s bármennyire is ott izzott ez az eszme a magyarság elleni gyűlöletben (a Magyar Állami támogatással vagy kizárólag a Magyar Állam által fenntartott iskolákban) nevelt erdélyi román intellektuel rétegben, Nagyrománia eszméje sokkal inkább csak eszme, ideál maradt számukra, semhogy reális megvalósulásával, különösen a központi hatalmak sorozatos győzelmei után, a közeljövőben erre egyáltalán számítani mertek volna. Még kevésbé számoltak vele az önálló román királyságnak azok a politikusai, akik népük sorsát a központi hatalmak oldalán látták biztosítotttnak, s Dácia Romana-t csak politikai álmoképnek tartották. Az a néhány, ez eszmétől fanatizált politikus pedig, mely a jól működő entente (Antant) propaganda

segítségével Romániát belesodorta a háborúba, talán maga csodálkozott a legjobban, mikor Erdély, mint érett gyümölcs, az ölükbe hullott. Az entente kétségbeesett ígéreteiben szereplő Nagy-Romániának a földrajzi, gazdasági és főképp történeti valósághoz annyira nem volt semmi köze, hogy amikor a központi hatalmak belső összeomlása, s a román csapatok megjelenése után kezdett a valóságban is kialakulni.

Végül Trianonban végleges formát vett fel ez az öt egymástól úgy társadalmi, politikai, közigazgatási berendezésére, mint történeti hagyományaira nézve különböző részből a Wilson szerinti üdvöztető néprajzi alapon (de annak is sok helyet meghamisításával) összeszerkesztett államhatalom minden előfeltétel és politikai program nélkül kezdte meg működését. Hogy ennek az államnak, melynek tulajdonképpen magja, az Ó-királyság maga is egy alig néhány évtizedes múltra tekinthetett vissza, mégis sikerült 20 év alatt úgy-ahogy berendezkednie és megszerveznie önmagát, az csak legnagyobb elismerésünket érdemelheti ki. Hiszen vezetői a lehetetlent próbálták meg, amikor a románul beszélők pusztá tömegére építve, egymástól különböző gazdasági és történelmi rendbe tartozó országrészeket akartak egybeolvasztani. A romániai állapotokat jellemző állandó, kormányváltások, a különféle rendszer-kísérletek és a törvények légioi legnagyobbbrészt mind ennek a grandiózus kísérletnek számlájára írhatók.

Az új államalakulatnak természetesen nem volt kezdetben sem egyházpolitikai, sem kisebbségpolitikai programja. Intézkedései ennél-fogva, különösen kezdetben ad hoc-jellegűek voltak s az időjárás szerint, s az alantas hatóságok is úgy értelmezték őket, ahogy épen jól esett nekik. Azt, hogy a román államhatalom kezdettől fogva kisebbségellenes lett volna, állítani nem lehet. Az igazság az, hogy a kisebbségi kérdés, s vele együtt a kisebbségi egyházak kérdései annyira eltörpültek az állam saját elsődleges kérdései mellett, hogy velük felelős kormánytényező alig foglalkozott. Természetesen ebből nemcsak az következett, hogy a kisebbségi lelkészek kongruájáról feledkeztek el, hanem az is, hogy az egyházak és lelkészeik teljesen ki voltak szolgáltatva az alantas hatóságok önkényének. Ezeket pedig igen sokszor a vad gyűlölet, bosszú vagy tudatlanság vezette ténykedésükben. A magyarság életerőinek céltudatos elsoványtása csak jóval később kezdődött úgy kulturális, mint

gazdasági téren, talán akkor, amidőn az ország vezetői is rádöbrentek, hogy a magyarság sokkal hatalmasabb tényező ezen a földön, mint ahogy ők azt képzelték. De nemcsak az állam, maga a kisebbségi sorsba jutott magyarság sem vonta le kellőképpen a változott viszonyok konzekvenciáit. Ennek oka, amint fentebb láttuk, elsősorban a magyarságnak az új helyzetbe való bele nem törődésében, e helyzet ideiglenességébe vetett törhetetlen hitében keresendő, de sajnos a magyarság széttagoeltságában, osztályellentéteiben, nemzeti szervezetlenségében is megtalálható.

A huszontét esztendő román uralomnak sok egyéb jó és különösen sok rossz oldala mellett ez volt legnagyobb áldása, hogy elindította az itteni magyarságot a nemzeti összefogásnak az útján, és megláttatta vele, hogy a nemzet nagyobb és több mint az állam. Miután mindazokat az intézményeket, melyeket eddig a Magyar Állam tartott fenn Erdélyben, a magyarság máról-holnapra elvesztette. S elvesztette a gazdasági, kulturális, de még inkább társadalmi, legfőképpen pedig politikai életének azokat a területeit is, melyeket eddig a Magyar Állam biztosított számára, kénytelen volt megmaradásának eszközeit a maga testéből kialakítani, illetve azokba az intézményekbe menekülni és azokat az intézményeket megerősíteni, melyek az államhatalomtól addig is többé-kevésbé függetlenek voltak s melyekben a nemzet önmagát állíthatja. Mint első és legfontosabb ilyen nemzetfenntartó intézmény (a nemzet fogalma alatt már magasabb erkölcsi közösséget értve) szerepelt minden időkben az egyház. Nem csoda, ha a kisebbségi magyarság is ennek keretei közé mentette be nemzeti létének kincseit s ezt igyekezett megerősíteni, kiépíteni.

A Királyhágómelléki Kerület létesítése tehát nemcsak egyházi, hanem ugyanolyan mértékben, vagy talán még inkább nemzeti szükség volt. Sajnos, megszervezése a fent részletesen körülírt belső akadályok miatt addig késett, amíg a román állam is felismerte nemzeti jelentőségét, s létesítését, megszervezését minden módon igyekezett megakadályozni.¹⁶⁴

Lapozunk egy kicsit vissza ismét az időben, a még konszenzusos 1921 augusztusi döntést megelőző időszakba.

¹⁶⁴ Orth Imre: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. nov. 20/32), 309–315.

Sulyok István – akinek volt világképe...

Bukarest annak ellenére, hogy Goga részben valóra váltotta az ígéretét és a lelkipásztoroknak, s tanítóknak megígért államszegélyt kiutaltatta, a váradiak szándékát és terveit valójában mégsem támogatta. Véleményének egy korábbi (1921. ápr. 21/21.489.) levelében adott hangot, amelyben nem fogadta el a kerületi közgyűlés határozatát. Ő akarta ugyanis utasítani Sulyokot, nyomatékosítva azt, hogy csak Bukarest adhat megbízást arra, hogy kinek mi lehet a feladata. Az egyházközségek főhatósági vezetésére, a hatóság nélkül maradt egyházak adminisztrálására Bukarest utasítására kellett volna várniuk a királyhágómellékieknek, és nem önhatalmán cselekedniük. Sulyok nem hagyta szó nélkül Goga levelét és majd a későbbiekben, válaszában szóvá is tette neki a református egyház, egyházi autonómiára vonatkozó érzékenységet. Az autonómia kérdésében Sulyok kezdettől fogva mindvégig hajthatatlan maradt. Havas Gyula esperes írta még 1922-ben, hogy *„amilyen szívósan ragaszkodott magyarságához, éppen olyan törhetetlenül vitte az egyház autonómiáját is... Egy-egy interjújában úgy nyilatkozott, hogy autonómiánkon rést ütni nem enged, írja. Arany szavak ezek. Mindnyájunknak gondolatát, lelke legszentebb meggyőződését fejezte ki vele. Ezzel élünk vagy halunk”*.¹⁶⁵

Az 1920. december 14-i gyűlésen megfogalmazott (Csonka) Tiszántúli Református Egyházkerület név kezdetől fogva nem tetszett Bukarestnek. Ez ugyanis a korábbi viszonyokra emlékeztette. Először a *csonka* megnevezést kellett végképp kihagyni belőle, de aztán így sem lett Bukarestnek elfogadható, mert ők a *Királyhágóntúli* megnevezést tartották volna elfogadhatónak. Ez ugyanis az ő szemszögükből láttatta és értelmeztette az országrésznyi régiót. A névkeresés során Tarnóczi a *Királyhágón inneni* megnevezést javasolta, de ez sem nyerte el mindenki tetszését. Végül megszületett a *Királyhágómelléki* megnevezés, amely Botyán Pál¹⁶⁶ erdőhegykissenői lelkipásztor nevéhez fűződik.

¹⁶⁵ Orth Imre: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. dec. 10/33), 340–346.

¹⁶⁶ Orth Imre: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. nov. 20/32), 309–315.

Valójában nem is igazán tudnánk meg, hogy mi is lehetett a tulajdonképpeni oka annak, hogy Bukarest miért is nem hagyta jóvá a szervezkedést, ha jelen tanulmányunk sokat hivatkozott kútforrásának visszaemlékezései nem állnának rendelkezésünkre. Orth jegyezte le azt is, hogy a korabeli események kulcsszereplőjének, Ionescunak, milyen személyes, szubjektív szempontjai, „bogarai” voltak a váradai eseményeket illetően. Ő volt az bukaresti politikus, aki a Gogáké kormányának bukása után továbbra is helyén maradt. Az új kormány kultuszminisztere már az ő tálalásában ismerkedett meg a Királyhágó-mellék-kérdéssel. Ionescu mindent elkövetett, hogy megakadályozza a határ menti magyarság új bástyájának kiépülését és Sulyok püspökké választását is. Őt (Ionescu), aki korábban a Magyar Állam ösztöndíján tanult a Debreceni Református Kollégiumban, ebben személyes okok is motiválták. Szabolcska Mihály diáktársa, pontosabban „fikája” volt egykor, aki mindig tisztességesen bánt vele. Emiatt Szabolcskát megkülönböztetett tisztelettel szerette, és püspököt kívánt „csinálni” belőle. Ezért Sulyok ellenébe mindent elkövetett, amit csak lehetett.

Ionescu *„jó román szokás szerint, mint minisztériumi tisztviselő, ő is biztosított, magának egy kis mellékkeresetet nyújtó vidéki (erdélyi) foglalkozást. Így lett a kolozsvári református teológia óraadó professzora. Az óráira mindig Bukarestből érkezett, amikor érkezett, de a legtöbbször nem érkezett meg. Ezért és főképpen, mert azoknak is aláírta a leckeönyvét, akiket a ritkán tartott óráin sem láthatott soha: a theologia ifjúsága nagyon szerette. Nagyon elnéző volt velünk szemben, ingyen tankönyvet adott minden diákjának s állandóan a szeretetről és megértésről prédikált. Tanítani nem tanított semmit, hacsak kedvenc és bizony helytelen magaviseletünk miatt igen indokolt szavajárása nem ragadt meg bennünk: Liniște Domnilori pentru Dumnezeu! (Csendet urak! Az Istenért!) Úgy a theológiának, mint nagyon sok hallgatónak ügyes-bajos dolgát készségesen és szívesen intézte el Bukarestben. Mikor megtudta, hogy bánsági születésű vagyok és éppen Szabolcska Mihály tanítványa, nagy szeretettel emlékezett meg Szabolcskáról, akinek ő úgymond Debrecenben fikája volt. Ekkor tudtam meg, hogy mielőtt Csernovitzban theologiai doktorátust szerzett, a Magyar Állam ösztöndíján a debreceni kollégiumban tanult.*

Sulyok István – akinek volt világképe...

Hogy ez a különben igen szeretetreméltó úr miért éppen velünk szemben volt oly meg nem értő és kíméletlen? A jó Isten a megmondhatója. Később, a Goga kormány bukása után, amikor a határ menti magyarságnak az államra való veszélyét kezdték hangsúlyozni s a hírhedt kulturzóna-szellem kerekedett felül a román minisztériumokban, kétségkívül csökkent Jonescu úr befolyása, s ha nem ő, hát lett volna más, aki megakadályozza a határ menti magyarság e bástyájának felépítését. De kezdetben ő gáncsolta el szervezkedésünk állami elismertetését. Egy ízben, beszélgetés közben ezt a kijelentést tette előttem: – Ha azok a nyakas bihari kálvinisták reám hallgattak volna, már 1922-ben meg lett volna a kerületük és állami szubvencióban részesült volna a püspökségük. De hát nekik az a még nyakasabb vén kuruc kellett! – Kedvenc rögeszméje volt még akkor az, hogy hálából a debreceni szép emlékeiért Szabolcska Mihályból püspököt csinál.¹⁶⁷

Ionescut legkevésbé sem érdekelte az, hogy Sulyokot törvényesen és az egyházi autonómiának megfelelően választották meg püspököknek a presbitériumok. Mivel a korábban említetteket nem hozhatta fel objektív indokként, ezért hát keresett másokat. Kifogásait két objektívnek tűnő indokkal támasztotta alá: „1. Egyházkerületet a magyar református egyház törvényei szerint csak törvényhozás (zsinat) állíthat fel, 2. az új egyházkerület köz-, azaz államjogi viszonyait következében az állam előzetes hozzájárulását kell, hogy megnyerje.” Váradon azonban nem eszerint terveztek és cselekedtek, mert, amint már leírtuk a február 22-én megtartott beiktató közgyűlésen Sulyok és Domahidy letették az esküt, hivatalukba iktatták a kerületi elöljárókat. Ezen a közgyűlésen, az esperesi kar nevében Széll György jelentette be a püspök felszentelésének elmaradását és „alkalmasabb időre” való halasztását. Sulyok ezzel együtt bejelentette, hogy az elkezdett munkát folytatni kívánja, addig is, amíg erre sor kerül majd. Püspöki székfoglaló beszédét pedig akkorára ígérte, amikor majd leteheti a hivatalosságok előtt azt. Ám püspöki programjának elhangzása Csernák szerint „sohasem következett

¹⁶⁷ Orth Imre: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. nov. 20/32), 309–315.

be.”¹⁶⁸ A közgyűlést követő, frissen megválasztott püspökről, Thúry Kálmán méltató beszédéből egy sajátos korabeli Sulyok-képet kapunk. Thúry, egyházmegyei tanácsbíróként, de nagyváradi református közéleti szereplőként is évek óta közeli szolgatársa volt Sulyoknak. „Sulyok István nem nagyon igyekezett magát megismertetni és mégis eléggé ismerjük, mert gyakran volt dolgunk vele. A fiatal káplánból lett nagyváradi pap megfogadta Schiller oktatását: »Früh übl sich, wer ein Maister werden will,« és ő mester lett a mesterek között. Egy princípiumot ismert csupán, a kötelességteljesítést, és ez nevelte őt arra, amivé lett, de ezt kívánta belenevelni másokba is, akik dolgozótársai voltak. A fanatikus emberek ereje nyilatkozott meg benne is, amely épít rombol, aszerint mily indulatot fog a véletlen, vagy a születési hajlam cselekvési ösztönének hámjába. Hajlam az építés felé vezette a közönségesnél jóval nagyobb energiáját. Az meg a református egyház szerencséje, hogy a véletlen éppen odavetette, ahol bőven volt és van mit építeni. De nem is sajnálta soha a fáradságot az építő munkától. Mint kötelességtudó deák a penzumokat, úgy oldotta meg egymás után a könnyebb, nehezebb feladatokat. Nem válogatott bennük. Szerinte a kötelesség egyforma, a könnyű és nehéz feladatokkal szemben. Ahogy ereje, tapasztalata, tudása növekedett, több és több terhet vett magára. Még most is, amikor az emberi kor napja már hanyatló félívét futja meg, nem akarja rövidebbre szabni tevékenységének útját, úgy vélvén, hogy addig dolgozik az ember ameddig bírja. Pedig az éles ítélőképessége és tapasztalatokban megedződött kormányzó rutinja, a fizikai munka megörlő fáradsága nélkül is elég hasznára volna a köznek. De hát minden a nevelés dolga. A munkaszeretet nála már második természeté vált.”¹⁶⁹

Bukarestben kormányváltás történt, és részben ez mozdította el az ügyet. Ekkor már nem Goga szempontjainak kellett megfelelni, és végre Nagy Károly – akit Bukarest közvetítői szerepre kért fel – is kiszállhatott az ekkorra már

¹⁶⁸ Csernák Béla: Adatok a Királyhágómelléki (Nagyváradi) Református Egyházkerület történetéhez. i.m. 85.

¹⁶⁹ Thúry Kálmán: A királyhágómelléki püspök. In: Egyházi- és Iskolai Szemle, 2. (1922. márc. 11/5.), 1.

Sulyok István – akinek volt világképe...

kényelmetlenné és terhessé vált feladatból és szerepkörből. Igaz, hogy Goga ekkor már nem volt miniszter, de Ionescu továbbra is a helyén maradt, és az ebet továbbra is ő kötötte a karóhoz. Nagy Károlynak tudomása volt a bukaresti háttérhangokról, és azt tanácsolta Soltész Eleméren keresztül a váradiaknak, hogy menjenek Bukarestbe és próbáljanak megegyezni, mert nagyon nehéz helyzetbe kerülhetnek. A kulcskérdés az volt, hogy fogadják-e el Bukarest álláspontját és ez által nem veszítik el az államsegélyeket, vagy pedig feladják egyházi autonómiájukat és úgy táncolnak, ahogy majd Bukarest fújja a nótát.

A Bukarestbe való utazás Sulyok számára is kényelmetlen volt. Ezért is írta Domahidynek az alábbiakat (1922/40. április 28-i keltezésű levelében): *„utazásunktól őszintén megvallva fádom. Felette fáradalmas és költséges. De ha elkerülhetetlennek látszik, próbáljuk meg. Eredményt nem sokat várok tőle, azt gondolom, hogy csak szóbelileg fogjuk meghallani azt, amit már egy ízben méltóztatott személyesen végig hallgattatni és amit már üzenetekből mindnyájan tudunk. Véleményem szerint a kérdés az, hogy képesek vagyunk-e nélkülözni a lelkesi és tanítói államsegélyeket, kitartván autonómicus álláspontunk mellett vagy pedig beadjuk-e derekunkat és teljesítsük a miniszter kívánságát itt.”*

A pragmatikus szempontot és a helyes álláspontot az a Debreczeni István fogalmazta meg ekkor, aki fokozatosan vált az új kerületi történések szürke eminenciásává, mint az egyházkerületi periodika főszerkesztője és a belmisszió ügyének egyik meghatározó szelleme. Az egyházkerület belmissziói ügyének „nagy zászlóvivője” nem habozott leírni azt, ami adott pillanatban a leghelyesebbnek tűnt. *„Ha nem sikerülne minderről (kerületünk megalakulásának törvényességéről) meggyőzni az állam képviselőit... tegyünk meg minden lehetőt... De ne keressünk erre a lépésre jogi formulákat. Állapítsuk meg, hogy a kényszerűség vitt reá, mert létérdekünk forog kockán. Szükségünk van minden anyagi erőforrásra, az államra is! Ma nem engedhetjük meg a pátens küzdelem megismétlődését, mert ma reánk nézve egészen más a helyzet, mint akkor.”¹⁷⁰*

¹⁷⁰ Debreczeni István: Egyházkerületünk helyzete. In: Egyházi- és Iskolai Szemle, 2. (1922. május 27/10-11.), 3–4.

Hiába tiltakozott azonban a két egyházkerület vezetősége, hangsúlyozva, hogy ez nonszensz, valójában semmit sem értek el vele. A Királyhágómellék ettől kezdve már egy más területre, más színpadra került át, hiszen országos, illetve két egyházkerület-közi problémává eszkalálódott. A két kerület között első ízben került sor arra, hogy közös bizottsági ülésen tárgyaljanak a fokozatosan körvonalazódó RMRE ügyéről. Az ülésen az ERE részéről Nagy Károly püspök, gróf Bethlen Ödön főgondok, Sófalvi Károly esperes, Jancsó Sándor lelkész, a KRE részéről Sulyok István püspök, Domahidy Elemér főgondok, Széll György esperes, dr. Harcsár Géza és Soltész Elemér egyházkerületi főjegyző vettek részt. Ezen a gyűlésen fogalmazták meg először a romániai református konvent és a közös zsinat megalakításának szükségességét, és ekkor *„állapodtak meg az állammal való különböző viszonyokban követendő egységes eljárásban, és küldtek ki dr. Harcsár Géza, Soltész Elemér bizottsági tagokat és dr. Thúry Kálmán egyház kerületi ügyészt az egyház és állam viszonyának, a kormány általi rendelés rendezését célzó törvénytervezethez az egyházunkat érdeklő javaslatok megtételével.”*¹⁷¹ A kulcskérdés, amelyben dönteniük kellett az volt, hogy meddig mennek el a királyhágómellékiek a kormánnyal való tárgyalások során az egyezkedésben.

Az erdélyi és a királyhágómelléki képviselők 1922. május 5-én közös állaspontra helyezkedve megegyeztek. Ezt követően közös egyetértésben hoztak határozatot arra vonatkozóan, hogy a felmerült problémás kérdéseket illetően kikérik a miniszter véleményét, aki ekkor éppen Kolozsváron tartózkodott. Constantin Banut¹⁷² még aznap fogadta hivatalában Nagy Károly. A két kerület közös bizottsága is ekkor találkozott a miniszterrel és megígérte, hogy foglalkozik az új egyházkerület ügyeit is érintő közös (újabb) *Memorandummal* is. Ám hiába egyeztek meg Kolozsváron, mert a történések

¹⁷¹ Orth Imre: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. Nagyvárad, 1941. dec. 1/33), 325–332.

¹⁷² Banu Constantin (Bukarest, 1873. márc. 20. – Roman, 1940. szept. 20.) a Ion I. C. Brătianu vezette liberális kormányban 1922. jan. 19. és 1923. okt. 29. között vallás- és művelődésügyi miniszter.

Sulyok István – akinek volt világképe...

háttérirányítójának, Petre Ionescunak mégiscsak sikerült botot csempészni a kerék küllői közé. Az 1922. május 10-én kelt (23.741. számú) levelében semmisnek tekintette a korábbi kerületi szervezkedést és megalakulást, sőt a Sulyoknak adott bukaresti meghatalmazást is visszavonta, és mindenki döbbenetére Szabolcska Mihályt kinevezte az egyházért felelős „kormánybiztosnak”. Szabolcska – becsületére legyen mondván – tiltakozott Ionescu rögeszmés döntése ellen, és nem fogadta el a bukaresti diktátumot, hanem a Kerületre bízta azt, hogy mitévők legyenek a kialakult helyzetben. „Mily szegyeteljes bonyodalmak származtak volna abból, ha a román kormány kegye törpe lelket ért volna, vagy ha Szabolcskában több lett volna a hiúság, mint a puritánság, több az egyéni becsvágy, mint a kálvinista becsület. Hiszen az államsegegy, mely sok lelkipásztornak kizárólagos jövedelme volt nyomorgó népe között, tőle függhetett volna. S hányan lettek volna, akik a mindennapi kenyeret többre becsülték, volna az autonómiánál!”¹⁷³

A helyzet immár végképp kilátástalannak tűnt Sulyokék számára. Ezért az 1922. május 16-án, Nagyszalontán tartott 100 esztendő jubileumi egyházmegyei ünnepségen abban egyeztek meg, hogy Nagy Károly vezetésével Szabolcska Mihály és Soltész Elemér ismét Bukarestbe utaznak a miniszterhez. Erre az utazásra május 31-én került sor. Tárgyalásukat eredményesnek tekintették, mert Bukarestből (1922/28.749-es számmal) levél érkezett. Ám ebből, amelyet már Szabolcskának címeztek és nem Sulyoknak, kiderül, hogy minden a királyi meghatalmazott előtt kell történni. Addig, amíg ennek a gyűlésnek az időpontját leszögezik és azt megtartják, egy meghatározott elnökség végzi az egyházkerületi adminisztrációt. A megválasztott püspök pedig majd a király előtt leteszi az esküt, és beiktathatják a püspököt is. Sulyok elfogadta Szabolcska javaslatát, aki levélben kérte őt, hogy legyenek kompromisszumkészek Bukaresttel. Ezen az állásponton volt ekkor Domahidy és Soltész is és majd egy Bukarestbe küldött levélben (1922/88. június 19.) azt indítványozták, hogy a kért gyűlést 1922. július 18-án tartsák meg.

Bukarest, látva Sulyok kompromisszumkészségét, a dátu-

¹⁷³ Orth Imre: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (Nagyvárad, 1941. dec. 1/33), 325–332.

mot elutasította, és inkább egy őszi időpontot javasolt annak megtartására. Ám Szabolcska is hiába instanciázott Bukarestben többször is, egyre távolibbnak tűnt minden eredmény, amely a kerület ügyét megoldottnak tekinthette volna. Szeptemberben pedig már azt írta Sulyokéknek, hogy *„lemondtam a reményről, hogy a román kormány csak ugyanazzal a jóakarrattal fogja kezelni a mi dolgainkat, amit nekiünk akkor sokszorosan megígérték. A jövő Istené. Félek, hogy ezektől az uraktól mi immár aligha várhatunk valami jót... Ide írom úgy a magam, mint elnök társam és egész vármegyék nevében a mi álláspontunkat, hogy eb ura fakó!”*¹⁷⁴ Rudolf Brandsch, a német kisebbség egyik országgyűlési képviselője, 1923. január 23-án rövid levélben tájékoztatta Sulyokékat a bukaresti közvélemény felől. *„Méltóságos Uram, a bukaresti kultuszminisztériumban azt a biztos benyomást kaptam, hogy ottan nincs hajlandóság, hogy a megadott ígéretet, mely a nagyváradi püspökség felállítására vonatkozik beváltásák. Ezt bizalmasan hozom b. tudomására, nézetem szerint szükséges volna, hogy valaki közben járjon.”*

A politikai közzjátéknak továbbra is Ionescu maradt a karmestere, aki 1923. február 27-re hívott össze egy értekezletet Kolozsvárra. Az értekezlet jegyzőkönyvét Csernák Béla vezette, de az egész napos megbeszélést egy iratban foglalták össze, és azt terjesztették az egyházkerület elé.¹⁷⁵ A Ionescu által vezetett ülésen elsőként ő szólalt fel, amelynek rendjen rögtön egyértelművé tette, hogy Sulyok személyét nem tudja püspökként elfogadni, mert lemondott esperesi tisztségéről. Így ő nem lehet püspök az E. T. szabályzata értelmében. Persze mindenki tudta, hogy ekkor ez már mondvascinált kifogás volt. Csernák az irat második pontjához a következő lábjegyzetet fűzte kommentárként: *„A szervezkedés megindulásakor maga kultuszminiszter bízta meg – az erdélyi püspök tanácsára – Sulyokot, mint legidősebb esperest, az ügyek ideiglenes intézésével. Sulyok sietett is élni ezzel a megbízatással, és ez a sietség volt egyik oka a*

¹⁷⁴ Orth Imre: Emlekezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. dec. 1/33), 325–332.

¹⁷⁵ Csernák Béla: *Adatok a Királyhágómelléki (Nagyváradi) Református Egyházkerület történetéhez*. i.m. 97–101.

Sulyok István – akinek volt világképe...

Nagybányaiakkal való ellentétnek. Most Ionescu ezen az alapon akarta félreállítani Sulyokot, aki püspökké választása után, ha késlekedve is, de lemondott az esperességről. Úgy látszik, nem ismerte azokat a precedenseket, mikor a püspök egyúttal esperes is volt. Az értekezlet előtt Ionescu a tanácsterembe nyíló püspöki-elnöki kisszobában négyszemközti, hosszas megbeszélést folytatott Sulyokkal. Sulyok égő orcával jött ki a szobából. Sulyok után Soltész Elemért kérte be Ionescu, de Soltész csak pár pillanatig volt odabent. Aztán Csernák Béla bihari esperest hívta be. Cs. B.-től azt kérdezte Ionescu: mióta esperese a Bihari egyházmegyének? Cs. B. a pontos időt megjelölte: 1922. április 4-től helyettes, 1922. július 26-tól, mint rendes esperes szolgál. Úgy látszik azt a változást Sulyok nem jelentette idejében, hanem felterjesztéseit még akkor is a „legidősebb esperesként” tette meg, mikor már nem volt esperes, sőt az iratok lebélyegzésnek is esperesi pecsétet használhatott. Ezt Ionescu igen súlyosan nehezményezte, és ez erkölcsileg kifogásolható eljárás miatt felhívta Sulyokot, hogy álljon félre. Ionescu előtt, a beszélgetés alatt egy olyan irat volt kiterítve, amelyen Sulyoknak ez a nehezményezett aláírása volt látható.¹⁷⁶

Csernák utolsó mondatának némiképp ellentmond az, amit Orth is lejegyzett, tudniillik, hogy Sulyok ekkorra már aláírta volna a lemondó iratot. Sulyok ugyanis egyértelművé tette, hogy csak azok előtt mond le, akik őt erre a tisztségre megválasztották. Orthnál az alábbi történet-változat olvasható: „A gyűlés maga a lehető legrosszabb hangulatban folyt le, s azon Ionescu úr szelleme triumfált, amint az a felvett jegyzőkönyvből kitűnik. A szobába belépő püspököt Ionescu ezekkel a szavakkal üdvözölte: »Oh, de rosszul néz ki, nincs talán valami baja, vagy tán beteg? – Nem, kérem, – válaszolt hűvösen a magyar püspök – nem vagyok beteg, legfeljebb az idő látszik meg rajtam, csakúgy, mint a Generális Direktor úron!« – Több barátságos beszéd nem is volt ezek után, s maga a gyűlés is a lehető legrosszabb hangulatban folyt le, s azon végig Ionescu beszélt, s az esperesek hallgattak és mindenbe beleegyeztek. Ionescu triumfált, s szinte tollba mondta a szégyenteljes jegyzőkönyvet, melynek értelmében a »királyi kultusz kormány és a Tiszántúl-

¹⁷⁶ Csernák Béla: Adatok a Királyhágómelléki (Nagyvárad) Református Egyházkerület történetéhez. i.m. 98-99.

ról lekapcsolt részek képviselőjében jelenlevő megbízottak között létrejött egyezség 2-ik mondatának szabatos meghatározását a következőkben adják: Alantírottak az E. T. értelmében az I. tc. 184. §-a alapján megállapítják, hogy a jelen esetben, azaz püspök nem léteben, a püspök közigazgatási teendőit a presbitériumok által kijelölt lelkési főjegyző végzi, elnöki teendőit pedig a hivatalára nézve legidősebb esperes, aki ez idő szerint Széll György avas-újvárosi lelkész.« stb.

Ezzel szemben »a kormánybiztos úr most már biztosra ígerte a kerületi szervezkedés állami hozzájárulással való végleges és gyors megejtését, s örömét ismét ez a nyakas negyvennyolcas rontotta el«, akitől kárörvendve kérdezte meg a gyűlés végén: »Ön tehát most lemond? – Nem, kérem – felelte a kérdezett – én itt és most nem mondtam le. Megbízatásomat csak ott és azoknak adhatom vissza, ahol, és akik azt reám ruházták. Ajánlom magamat.«¹⁷⁷

Ezen az értekezleten Csernák hajlandó lett volna lemondani ekkor az esperesi tisztról, de a Ionescuhoz intézett kérdésére egyértelműen „néma” elutasító választ kapott a vezérigazgatótól, mert az a kérdésére nem felelt semmit sem. Majd így folytatta „úgy látszik, a négyszemközti beszélgetés alkalmával tudomására adta Sulyok Istvánnak, hogy személye ellen kifogás merült fel a minisztériumban. Valószínűleg az okot is megmondta, hogy miért; legalábbis azt következtetni abból, hogy Sulyok olyan egő orcával jött ki Ionescutól. Csernák Béla az értekezleten tett ajánlatát, hogy t. i. kész lemondani esperességéről, hogy megint Sulyok legyen az esperes és folytassa a kerület vezetését, Sulyoknak bizalmasan is tudomására adta, de Sulyok azt méltóságteljesen elutasította.”¹⁷⁸

A kerület elismertetéséért folytatott hosszas „béka-egér harc” vége az lett, hogy Sulyoknak és Domahidynek le kellett mondaniuk. Erre azonban Nagyváradon került sor, mert a Ionescu által Kolozsvárra összehívott értekezleten Sulyok nem volt hajlandó úgy „táncolni”, ahogy ott és akkor akarta azt a bu-

¹⁷⁷ Orth Imre: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. dec. 1/33), 326-332.

¹⁷⁸ Csernák Béla: *Adatok a Királyhágómelléki (Nagyvárad) Református Egyházkerület történetéhez*. i.m. 100.

Sulyok István – akinek volt világképe...

karesti képviselő. Az 1923. április 11-én, a Nagyváradon tartott közgyűlés tagjai halálos csendben vették tudomásul Sulyok és Domahidy lemondását. Az egyházkerület ügyeinek intézését ezt követően Széll György esperesre és dr. Babos János érmeleki egyházmegyei gondnokra, illetve Csernákra bízta, aki az időközben Magyarországra távozó Soltészt követte a főjegyzői székben, mivel 1923. május 23-án őt választották meg erre a tisztségre. Csernák három esztendőn keresztül vitte az egyházkerület ügyét. Ezalatt az időszak alatt csak egymás között használták a Királyhágómelléki megnevezést, mert hivatalosan a „*püspök nélkül maradt egyházmegye*” maradt használatban. Pecsét gyanánt pedig a főjegyző latin nyelvű bélyegzőjét használta. A három esztendő alatt, írta „*szigorúan tartózkodtam attól, hogy magamat ilyen püspökhelyettes minőségben jelentessen meg itthon, Nagyváradon; vagy a hivatalos körlevelekben. Őrizkedtem mindentől, ami megbánthatta volna Sulyok hiúságát. Minden bizottság élére őt állítottuk, hogy ilyen elnöki minőségeiben élje ki püspökségét. A nagyváradiak észre sem vették, hogy nem püspök. A hivatal adminisztrálását zajtalanul végeztem.*”¹⁷⁹

4.2. „csak azért is: Sulyok István” – püspök másodszor

Az 1923–1925 közötti időszak Nagyvárad–Bukarest viszonylatában egy intenzív és áldatlan „*béka-egér harcban*” telt el, és a „két világ” közötti feszültség egyre növekedett. Ennél sokkal veszélyesebb problémának tűnt viszont az, hogy vékony törésvonalak jelentek meg immár „házon belül is”. A következő időszakban hiábavalónak tűnt minden újabb kísérlet, mert Bukarest hajthatatlan maradt. Csernákéknak nem volt más választásuk, mint belemenni Bukarest áldatlan taktikázó és megalázó „játékába”, pedig mindent megpróbáltak, amit csak lehetett és amire képesek voltak. Folytatták a csendes küzdelmet. Ám minden hiábavalónak tűnt, pedig ekkorra már nemcsak egy egyházkerület ügyévé vált Királyhágómellék, hanem általános, országos magyar

¹⁷⁹ Csernák Béla: *Adatok a Királyhágómelléki (Nagyváradi) Református Egyházkerület történetéhez*. i.m. 105.

kisebbségi kérdéssé, amelyből a magyarság politikai képviselői is igyekeztek kivenni a maguk részét. Bukarest minden kísérletüket azzal utasította vissza azzal, hogy várják meg a vallás gyakorlására vonatkozó törvény elkészültét, és majd azt követően ülhetnek le érdemben tárgyalni.

A bukaresti küzdelmek mellett belső konfliktusok is feszítették az életet. A bihari esperes (Csernák) körül egyre nagyobb lett a feszültség, amelynek következtében 1924. augusztus 24-én lemondott a tisztségről, akit Tarnóczi követett az esperesi székben, akiről viszont Csernáknak nagyon lesújtó véleménye volt. Egyfelől az éveken keresztül tartó személyes konfliktusaik okán, másfelől pedig az első és második püspökválasztásokkor játszott szerepei miatt. Megjegyezte róla, hogy rendkívüli negatív személyiség, de Sulyok kedvelte őt, mert mindig elővehető „eszköz volt”¹⁸⁰ a püspök kezében, akinek később aztán azzal honorálta meg szolgálatait, hogy esperessé választatta.

Az 1923. esztendő utolsó napjaiban, december 14-re ismét összehívták a közgyűlést, amelyen újra kérvényezték a királyi engedélyt az alakuló közgyűlés megtartására, de arra ezúttal sem érkezett Bukarestből pozitív válasz. Ekkor azt is fontolóra vették, hogy egyfelől a király elé viszik, másfelől pedig külföld előtt is kinyitják a kérdést. Az ekkor elkészített előterjesztésnek a kormány, a parlament és a király előtt való prezentálását Szabolcskára, Domahidyre és Telegdy Lászlóra bízta. A küldöttség a miniszterhez fordult a megkereséssel, és a lerövidített dokumentumot végül Nagy Károly és Csernák Béla adták át 1925. január 28-án. Ők tárgyaltak ekkor Zeno Păclișeanu vezérigazgatóval is, aki ekkor a „legmesszebb menő jóindulatáról biztosította a küldöttséget, és a Ionescu-Sulyok ellentétre célozva kijelentette, hogy itt nem személyi kérdéssről van szó, mert Románia elég erős ahhoz, hogy a neki nem tetsző személyeket ártalmatlanná tegye.”¹⁸¹ A terjedelmesebb formában (román nyelven is) megszövegezett előterjesztést kiosztották a bukaresti sajtószindikátus

¹⁸⁰ Csernák Béla: *Adatok a Királyhágómelléki (Nagyvárad) Református Egyházkerület történetéhez.* i.m. 158.

¹⁸¹ Orth Imre: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. nov. 20/32), 309-315.

és a képviselőház tagjai között is.

Bukarest a szervezetlenség és fejetlenség állandósításával művi módon tartotta fenn a bizonytalanságot, amely fokozatosan növelte a kilátástalanságot, és megvetette ágyát a belső „gyomok” megfogadásának és szaporodásának. Rendkívül nagy volt a veszélye ekkor annak, hogy belső megosztottság is erőt vehet a kerületen. Ezt többen is érzékelték. Az 1923. december 14-re meghirdetett közgyűlés előtt, a Sulyok legszűkebb köréhez tartozó Debreceni István szinte „rákiáltott” vezércikkével a kerületre, amikor arra hívta fel a figyelmet, hogy ne olyan dolgok kössék le a figyelmüket, amelyek továbbra is bénítólag hatnak, hanem azzal foglalkozzanak, ami most igazán lényeges és fontos. A külső szervezeti keret hiányának gondolata ismét csak és kizárólag a szervezkedés kérdése felé tolt, terelte el sokak figyelmét. Ez viszont hiba volt, mert az Bukarest-től függetlenül is megvan. Tudniuk és tudatosítaniuk kell magukban azt, hogy a *„keretet tartalommal, a testet lélekkel kell megtölteni”*. Ezért hát ne senki se mondja azt, hogy *„nekünk az alapot kell lerakni előbb és ez az alap a külső szervezet, mert az alap éppen a belső élet! Ha ez megszerez elevenen, buzgón, termékenyen, úgy ahogy a kereszténység és a reformáció nagy áldásos korszakaiban volt, akkor nem kell félni a külső szervezet megalkotásától, mert a mi erőnk sokkal hatalmasabb lesz: a Krisztusban való hitnek áldozatos, gazdag életben való megnyilatkozása. Akkor a mi jövőnk, életünk nem függ semmi mástól, csak attól, hogy milyen mértékben van meg bennünk, egyházunkban ez a hitben való élet és életben megnyilvánuló hit”*.¹⁸²

Egy évvel később 1924 végén Debreczeni fogalmazta meg programszerű írásában azt, hogy nem a bukaresti döntéssel kell foglalkozni, hanem a magunk ügyével. Ez pedig azt jelenti, hogy a kerületet alapvetően és mindenekelőtt *belülről* kell megszervezni és kiépíteni. *„Határozott meggyőződéssel vitatom, hogy kerületi életünknek nem az a nagyobb baja, hogy megalakulását, helyesebben püspökválasztását*

¹⁸² Debreczeni István: Kerületi közgyűlés előtt. In. Egyházi- és Iskolai Szemle, 3. (1923. márc. 10./5), 1.

*a kormány nem ismerte el, hanem az, hogy ezáltal tétlenségre engedték bénítani magunkat. Tehát nem a külső keret, hanem a belső élet hiányzik. Nem a külső, hanem a belső szervezetlenség. Minden munkának elodázása ezzel az elhárító kijelentéssel: majd, ha a kerület meglesz. Pedig jól tudjuk, hogy a kerület megvan, nemcsak történelmi alakulatában, hanem új – bár jelenben tetőtlen – felépítésében is.*¹⁸³ Azt kérte továbbá a közgyűlés tagjaitól, hogy rázzák le magukról, lelkükről a nyomasztó, bénító hangulatot és érzést, amely attól kezdve telepedett sokakra, hogy Bukarest a püspökválasztást két esztendővel korábban önkényesen megsemmisítette. Ki kell végre irtani a köztudatból azt a felfogást, hogy „addig nem tehetünk semmit, amíg – hogy megint ezt a valóságnak meg nem felelő kitéltet idézzem – nincs kerületünk.” Nem lehet ez az utolsó gondolat és szó, mert „ezt az önkormányzati jogunk és törvényeink alapján létrehozott alkotásunkat” védelmezni kell. „Elpirulok önmagam előtt, ha rágondolok, hogy több mint két éve már, mióta fogva tart bennünket ennek a hazug gondolatnak a varázsa, mint a mesebeli boszorkány által elvarázsolt árva kis leányt. Ideje már végre belátunk, hogy nem várhatjuk tovább homokba dugott fejjel, hogy a politikai pártok tusakodása mikor engedi meg le tárgyalatni a vallási törvényeket és mikor nyerünk engedélyt az újjáalakulásra. Mi addig is élni akarunk!” Javaslati mintegy korparancsként hangzottak a továbbiakban, melynek értelmében a közgyűlés első rendű és rangú feladata az kell legyen, hogy nem szabad tovább tétovázni, hanem munkálkodni kell. Meg kell alakítani azokat a – tanügyi, szociális, pénzügyi, nyugdíj és belmissziói – bizottságokat, amelyek szolgálnak és cselekszenek. Meg kell alakítani azokat a réteg-szerveket, bizottságokat, amelyek elsősorban nem végrehajtó, hanem dolgozó szervek, amelyek „nem hatalomra, hanem szolgálatra, nem tekintélyre, hanem cselekvésre” állnak készen a kerület református népe érdekében. Saját kezükbe kell vegyék az életüket, és nem tétován várni tovább. Ezek kapcsán Sulyok esperesi székfoglalójának gondolatai jutnak eszünkbe, amelynek rendjén ő már, ettől számítva bő húsz évvel korábban is ha-

¹⁸³ Debreczeni István: Kerületünk belső megszervezése. In. Egyházi- és Iskolai Szemle, 4. (1924. nov. 29./24.

Sulyok István – akinek volt világképe...

sonló tartalmakat fogalmazott meg.

Azzal együtt, hogy az 1924. esztendő is bénító bizonytalanságban telt Királyhágómelléken, a munkát mindenki ott és úgy folytatta, ahol és ahogy lehetett. Az esztendő utolsó napjaiban megtartott december 12-i közgyűlés több napirendje komoly belső vitákat generált a „Sulyok-tábor” és a nem Sulyok-tábor két meghatározó előjárója között. Debreczeni István a közgyűlést követően tette szóvá az egyetemes ügyvivői, a konventi bíróságot helyettesítő bíróság megalkotásának, valamint az ERE-vel közösen megszerveződő nyugdíjintézeti tervszel kapcsolatosan meghozott határozatokat. Ezek valójában a két szemlélet közötti törésvonalakat is jelezték. Hangsúlyozta, hogy talán kissé elhamarkodottan döntöttek és talán több megfontolást igényelt volna egyik is, másik is.¹⁸⁴ Ezt természetesen a főjegyző, Csernák Béla sem hagyhatta válasz nélkül és a maga módján logikusan megindokolva a döntések szempontjait, hangsúlyozta, hogy egyáltalán nem felületesen siklottak el a kérdések felett.¹⁸⁵ Debreczeni reagálásában nem az említett kérdések fontosságát, aktualitását tette kifogás tárgyává, hanem azt, hogy ezeket sokkal körültekintőbben, és alaposabb megfontolással kellett volna *előkészíteni*, és a közgyűlés elé terjesztve nem kutyafuttában dönteni. Az meg amúgy is önmagáért beszél, hogy az egynapos közgyűlésnek mintegy 82 napirendi pontja volt.¹⁸⁶ A Nyugdíjintézet kapcsán olvashatjuk Sulyoknak sorozatban megjelentett véleményét mint az egyik legégetőbb és legsürgősebb kérdést, amelyben, bár alapvetően a Királyhágómelléket tartotta a figyelem előterében, mégis az egész református egyházra vonatkozó lényegi

¹⁸⁴ Debreczeni István: Kerületi közgyűlésünk nevezetesebb határozatai. In: *Egyházi- és Iskolai Szemle*, 5. (1925. feb. 14./1-2.), 1-2.

¹⁸⁵ Csernák Béla: Kerületi közgyűlésünk nevezetesebb határozatai. In: *Egyházi- és Iskolai Szemle*, 5. (1925. feb. 28/3-4.), 1-2.

¹⁸⁶ Debreczeni István: Válasz. In: *Egyházi- és Iskolai Szemle*, 5. (1925. feb. 28/3-4.), 2.

szempontokat és célokat fogalmazott meg.¹⁸⁷ Ezért is fogadták el később az erdélyi bizottság tagjai is szempontjainak, javaslatainak túlnyomó részét.

A püspöki tisztségről való lemondatást követő közel három esztendőnyi időszakban Sulyok folytatta a munkát, amint lehetett és ahol szükség volt arra. Csernák ugyan, miként a korábbiakban már idéztük, a püspöknek erről a *belső exiliumban* töltött periódusáról kissé lesajnálóan emlékezett meg, mikor azt írta, hogy minden bizottsági elnökséget „odaadtunk neki”. Valóban Sulyok volt ebben az időszakban a legtöbb munkabizottság (gazdasági, nyugdíjintézeti, belmissziói) elnöke, vezetője, motorja. Debreczeni meglátásában azonban másként élt Sulyok, aki, mikor „püspöki tisztségéről lemondani kényszerült, akkor is éppen úgy dolgozott – a kerületért is. Nemcsak az elnöksége alatt működő bizottságokban, hanem azon kívül, önként vállalt munkában is. Kidolgozta az egyházkerületi Nyugdíjintézet tervezetét, hatalmas anyaggyűjtéssel és rengeteg számíttással. Püspöki tisztségében végzett generális vizitációit is megfeszített munkával végezte. Sokszor két egyházat is meglátogatott egy nap. Mindegyikben prédikált, presbiteri gyűlést tartott, küldöttségeket fogadott, üdvözlésekre válaszolt. Ezek mellett természetesen viselte az út fáradalmait, nappali pihenés nélkül mindennap más ágyban aludt, mindennap más konyháról étkezett és mindig bővebben volt kénytelen – a nagy szíves-látás miatt, – mint otthon tenni szokta. Megvallom, én az utóbbiakat méltányoltam és csudáltam a legjobban. A kötelességteljesítésben szinte túlzásba is ment. Előbbre valóvá tette mindennél, legelsősorban saját magánál, saját érdekeinél...”¹⁸⁸

Sulyok a teológiát még aktív lelkipásztori, esperesi és püspöki szolgálatai idején is művelte. Igaz, ennek viszonylag kevés írásos nyoma maradt fenn. Ám azok, amelyek

¹⁸⁷ Sulyok István: Nyugdíjintézet. In: *Egyházi- és Iskolai Szemle*, 5. (1925. feb. 14./1-2, 2-3.; 1924. feb. 28./3-4, 3-4; 1924. márc. 14./5, 3-4; 1924. ápr. 11./6-7, 2-4).

¹⁸⁸ Pálfi József: *Debreczeni István, aki megtanulta a mellényt többször ki- és begombolni*. i.m. 171-178.

Sulyok István – akinek volt világképe...

megmaradtak, egyértelműen vallanak mentalitásáról, korát jól ismerő széles látóköréről, teológiai képzettségéről, széles körű műveltségéről is. Ilyen írása az is, amelyet 1924 júniusában mondott el a „nagykárolyi vallásos estélyen”¹⁸⁹

„Mikor az 1918. évi október hóban, Közép-Európában a nagy összeomlás katasztrófája bekövetkezett, a több mint négy esztendeig tartott borzalmas háború által lenyűgözött lelkek szinte elementáris erővel szabadultak fel a rettenetes nyomás alul, amely lelki és fizikai életüket egyformán megzsibbasztotta. Ez a felszabadulás Magyarországon nemcsak politikai tekintetben váltott ki mélyreható változásokat, de vallásos területen is, éppen sorainkban, az »új reformáció« gondolatának szükségességét robbantotta ki.

Egészen természetesnek találhatjuk, hogy ennek a gondolatnak kiváltására nagyon sok oknak kellett összeműködni. Maga a könny- és vértenger árjában való összeroskadás nem eredője, hanem csak elősegítője és kipattantója volt. A lelkek világában ugyanis a destructio folyamata már megkezdődött. A szociáldemokrata bölcseletnek az a megállapítása sem volt éppen új keletű, hogy a keresztyénség kiélte magát és nem alkalmas tovább az emberiség vezetésére. Minthogy a világtörténelemnek borzalmaiban és méreteiben hasonlíthatatlan háborúja, éppen Európa legkulturáltabb keresztyén népeinek gyilkos fegyverével folyt a legelkeseredettebben és a keresztyén vallás nevében annak még csak mérséklésére sem történt kísérlet, a szinte emberfölötti szenvedésektől megviselt lelkek dispositiója eléggé alkalmassá vált arra, hogy a háborúban a ker. vallás örök eszményeinek diszkreditását lássa.

Ámde amilyen igazságtalanság volna a közelmúlt véres háborújának a keresztyénség számlájára való elkönyvelése, éppen olyan gyávaság lenne annak a be nem ismerése is, hogy a krisztusi ideáloknak letéteményese és hordozói, elsősorban is a papság, akik a világnézetnek képviselőitében a megkívánt magaslatra fölemelkedni nem tudtak és ha azt a rettenetes harcot vissza nem szoríthatták, sőt mérsékelését sem kísérelték meg, de legalább tartózkodnia kellett volna attól, hogy Mars véres szekerének rúdja mellé álljanak és a

¹⁸⁹ Sulyok István: Vallási renaissance. In. Egyházi- és Iskolai Szemle, 4. 1924. jún. 28./13, 1-3.

tömeggyilkosságokat áldozati füsttel és az imádságnak fehér köntösével tiszteljék meg. Ezt a megállapítást azonban, ha igazság gyanánt elfogadjuk is, még sem akadhat elfogulatlanul gondolkozó, aki józan ésszel való ténynek akarná tartani, hogy a keresztyénség az emberiség jövőben való vezetésére csakugyan képtelenné vált. Sőt még azt a következtetést sem teheti magáévá, hogy olyan értelemben, mint ahogy a vallástörténetben a reformáció szót ismerjük, az új reformálás szüksége bekövetkezett volna. A keresztyén vallásnak fölmérhetetlen értékei hiánytalanul megvannak ma is, s jelentőségük szemernyit se változott. Csak vallásos életünk folyamatában állottak be elszíntelenedések és tapasztalhatók olyan elváltozások, amelyeknek tovább folytatódása végzet-szerűvé válnának éppen reánk nézve, akik súlyos és válságos helyzetbe jutottunk.

Minden kétségen túl van, hogy általában minden vallásnak, de kiváltképpen a keresztyén vallásnak óriási befolyása volt és van ma is az emberi társadalomra. E behatás alól a tudomány, a művészet, az emberiség kultúrája nem zárkozhatsz el. Teljesen átszövi és átítatja az egyénnek, a társadalomnak egész életét. Tökéletesen igaza van Luthard német theologusnak, mikor azt mondja, hogy »amely pillanatban a kultúra ellenséges állást foglal el a vallással szemben, azonnal erkölcstelen hatalmaknak lesz zsákmánya és rombolólag hat az emberiség jövődjére«.

Az élet, a tapasztalat megcáfolhatatlanul erősíti meg azt az igazságot, amelyet ezek a szavak magokban foglalnak. A XVIII. és XX-ik század rationalismusa, a Hackel teoriája, Marx és a szociáldemokrácia baloldali tegalianismusa, útkészítői azoknak a lelki leromlásoknak, amelyek a bolsevista örültségekben csúcsosodtak ki, és amelyek rettenetes convulsiókban a legsúlyosabb válságokba sodorták ezt a könny és vértengerrel elárasztott világot. De azért, mert a keresztyénség örök eszményei még keresztyén területen se juthattak idáig egyetemes diadalra, ez csak annyit bizonyít, hogy az emberek nagytöbbsége nem a Krisztusnak, nem a szeretet isteni törvényének, hanem az önzés elvének hódol. Politikáját, gazdasági és egyéni életét a nyers önzés irányítja; ebből fakad durva materialismusa, a fajoknak és nemzeteknek egymás elleni ádáz gyűlölködése. Ha majd ezt a szemünk

előtt történt nagy világégést, a pártatlan történeti kritikának reflektora világítja meg, indító okául aligha a túlfűtött nacionalista és imperialista motívumokat jelöli meg, amelyek inkább a háborúnak, vértől sötét romjain kaptak lábra és állják útját minden konszolidációnak, hanem azt a sivár világnézetet, melyet a rút emberi önzés képvisel. A népek nagy tragédiája, amelynek nyomában a vihar elülése után még öt esztendő múlva is az általános emberi nyomorúság és szenvedés jeges hullámai harsognak Európa földje felett, – nem a keresztyénség eszményeinek, hanem ezeket az eszményeket félretevő, megtagadó politikának meg nem cáfolható csődjéről tesz bizonyosságot.

Strauszról, a nagy rationalista teologusról tudjuk, hogy halálos ágyán és életével később mindent megcáfolt, amit »Régi és Újhit« c. könyvében tanított. Úgy, ma is bizonyos megelégedéssel állapíthatjuk meg, hogy a szörnyű depressziók hatása következtében, mintha egy új föleszmélés, egy új renaissance kezdené felváltani a Hackelek, Marxok által terjesztett vallási közönyt és hitetlenséget; mintha a vallási és erkölcsi erők sorainkban visszahódítani akarnák az elvesztett területeket. Úgy látszik, hogy lassanként az emberek lelki szemei fel-felnyiladoznak, s tekintetük azokat a magasabb régiókat keresik, ahonnan megtévesztéssel, véres kézzel kiöklözték őket. Antens őszegéje ismétlődik: az ember megtartó, megváltó és jobb jövőt biztosító hatalmat ott látszik keresni ismét, ahol azt egyedül találhatja meg, t. i. az örök Istennél és a hozzá őszintén kapcsolódó hitben.

A vallások története azt tanítja, hogy a vallások születnek, fejlődnek és emelkednek, viszont rámutat arra is, hogy egyes korszakukban hanyatlanak, sőt teljesen meg is semmülnek. Tapasztalati tény az is, hogy mindegyik vallás teljes tisztaságát, tökélyét az alapító személyében éri el. A későbbi tanítványokban és követőkben már természetsszerűleg elváltozások és elgyöngülések jelentkeznek. Ennél fogva a megújulásnak irányát mindig az alapítók kiváltságos egyénisége, a bennük megnyilatkozó prófétai géniusz, az őket eltöltő zseni szabja meg. Mert ezek az erők nemcsak megalapítói a vallásnak, hanem egyszersmind fenntartói is. Így van ez a keresztyénségre nézve is. Ugyanaz az erő, ugyanaz az eszmei tartalom, ugyanaz a lélek regenerálhatja egyedül, amely

létrehozta. Amint a szentírás kifejezi: »más fundamentumot senki sem vethet, mint ami már egyszer vettetett.« Mert a vallás élet, az életnek pedig élettani fő törvénye, hogy amely erő azt létrehozta, ugyanaz az erő képes fenntartani is, s ezt az életerőt mással helyettesíteni vagy kicserélni lehetetlen. Krisztus abszolút lelki uralma nélkül nincsen keresztyénség, de nem lehetséges megújulás sem.

Mikor a középkori keresztyénség olyan szomorúan alásüllyedt, gondviselészerűleg be kellett következni az áldott reformációnak, ennek az egyedül egészséges evolúciónak annak szellemében, aki a legelső alapköveket lerakta. Jelenkorunkban is, mikor az életkörülményekben, a bennünket környező tudományban és a sokféleképpen destruált kultúrában, a Krisztustól való elhajlás kísértései még mindig megvannak a lelkekre nézve, valódi renaissance csak kizárólag Krisztussal és nem ellenére képzelhető el. Nem egy ajakról hallottam már egész komolyan elhangzani azt az állítást, hogy a jövő vallása a buddhizmus, amelynek Budapesten és Bécsben, tehát egészen közel hozzánk vannak apostolai. Úgy érzem, hogy az efféle állításokkal szemben még csak vitatkozni sem volna érdemes. Mert minden vitán felül áll, hogy Krisztus vallása, a keresztyénség minden más vallásnál magasabb, tökéletesebb, Isten és ember között a legbensőbb érdekközösséget létesíti, tanításai a legfenségesebbek, az egyénre és közre való morális hatása kétségbevonhatatlanul a legnemesebb. A Krisztus pedig Pál apostol szerint: »tegnap és ma ugyanazon volt, mindörökké is ugyanazon léssen.«

Az a keresztyén ember, aki vallásos meggyőződését a szentírásra alapítja, Trötsch vallásbölcésznek a vallások értékelése tárgyában tette azt a nyilatkozatát, hogy abszolút tökéletes vallás nincsen, – soha magáévá nem teheti. Krisztusnak ezek a félreérthetetlen és határozott kinyilatkoztatásai: »én vagyok az út, az élet, az igazság; az ég és a föld elmúlnak, de az én beszédem soha el nem múlik« evangéliumának nem relatív, hanem abszolút elsőségét jelentik. Az apostolok Benne Isten fiát látják és azért mondják: »Uram, kihez mennénk máshoz, örök életnek beszéde van Te nálad; nincsen senkiben másban idvesség.« A későbbi századok nagy vallástanítói: Augustinus, Aquinói Tamás, Kempis Tamás, Luther és Kálvin Krisztus isteni voltát erősítgetik, s így bizony-

ságot tesznek amellet, hogy a keresztyén vallás nemcsak a legtökéletesebb, hanem az egyedül tökéletes és igaz vallás.

Krisztus személyének és vallásának abszolút értékelése tekintetében alig lehetne idézni megkapóbb vallomástételt a száműzött nagy Napóleonnak Bertrand tábornokával folytatott beszédénél, amelyben egyebek között a következőket mondja: »Krisztus nem ember, csak felületes elmék látnak Krisztus és más vallások istenei között hasonlóságot. Nincs közöttük hasonlóság. A keresztyénség és más vallások között végtelen távolság van. Görögország bölcsei sohasem fogadták el igazságnak a pogányságot. Sem Szokrátesz, sem Pythagorász, sem Plátó, sem Arisztotelész. A keresztyénség megjelenése óta ellenben a legnagyobb szellemeknek volt tetteiken megnyilatkozó hitük. Nemcsak Boussetnek és Feronnak, akik lelkészek voltak, hanem Descartesnek és Newtonnak, Leibnitznak és Pascalnak, Corneillanak és Raciacnak. Róma és Athéné isteneiben nincsen semmi, ami bennem tiszteletet gerjessen. Nem így van a Krisztussal. Szelleme elbűvöl, akarata megdöbönt. Eszméi és gondolatai, az igazság, amelyet kinyilatkoztat, sem az emberi szervezetből, sem a dolgok természetéből meg nem fejthetők. Születése, élettörténete, tanának mélysége, evangélioma, az időközön és birodalmakon való átvonulása mind csoda előttem, megoldhatatlan rejtély, amely bámulatba ejt, és amiből menekülni nem tudok. Semmit se tagadhatok, semmit meg se fejthetek. Minél figyelmebben vizsgálódom, annál-inkább látom, hogy minden fölöttem van. Életének mása sehol se található. Nem bölcsész, mert tettekkel áll elő; nem logikai okoskodás, mert a szívhez szólással győzte meg tanítványait. Egész vallása hit és a keresztyénség nem tan, hanem a mindennapi életbe belenyúló erő, mely az ember cselekedeteit irányozza, őt magát javítja és tanácsolja; egyszóval: magasabb rendű élet. A keresztyén vallás az egyedüli, mely az osztályítéleteket lerombolja, az egész emberiséget egy családdá egyesíti, melynek különbség nélkül otthonul az Isten kebelét jelöli ki.«

Íme, ezt a fölmérhetetlen kincset adta Isten nekiünk végtelen kegyelméből. De vétkeztünk, hogy megbecsülni nem akartuk vagy nem tudtuk, hanem tékozló fiakként könnyelműen elfecséreltük, saját magunk és az emberiség boldogságára nem kamatoztattuk. Ha volt valaha idő, úgy az

a ma, mikor hitéletünk megújításának komolyan be kell következni. A nagy romlásból csak hittel épülhet meg ismét a világ. Vissza kell tehát térnünk a Krisztushoz, vissza a poraikban áldott apáink első szerelméhez, a tiszta evangéliumi valláshoz. Bennünket magyar reformátusokat erre eszméltet különösebben is történeti adottságunk, erre kényszerít a jövővel szemben komolyan átértzett felelősség tudata. Igen, meg kell újítani az ősi erényekkel hitéletünket. Krisztust és vallásunk örök ideáljait be kell vinni újra magán-, családi és társadalmi életünkbe, hogy az evangélium tiszta levegője járja és hassa át lényünk minden pólusát, s összes intézményeinket. Az elvesztett múltba visszasíró lelkünk fordítsa könnyes szemeit, s tekintetét a jövő felé és lássa be, hogy ha még tovább is félemben, féltalomban maradunk, nemcsak egyházi életünkre, hanem magyar fajiságunkra is egyaránt végzetes pusztulás, halál várakozik. Népkisebbségi helyzetünkben városokban és falvakban élő minden társadalmi réteghez tartozó hittestvérünk értse meg, hogy csak magunkra támaszkodhatunk és sorsunk attól függ, hogy az apáktól örökölt intézményekben, egyházban és iskolákban miképpen tudjuk egyetértésben, vállvetett erővel és a végéig fokozott áldozatkészséggel belülről megerősíteni azokat a védőgátakat, amelyek, ha egészen meg nem törhetik is, de bizonyára szelídíthetik az ostromló hullámtöréseket. Jelszavak, szíréhangok, amelyek fel-felbukkannak közöttünk, ne tévesszenek meg, mert ha még mindig közönyösek, szűkkeblűek maradunk, maga a jövő, az élet esik ki kezünk-ből, amit pedig az irgalmas Isten fordítson el fejünk felől.”

A megrekedt helyzetben végre az 1925. év hozott elmozdulást és némi változást. Az esztendő első harmadában folyamatosan az a hír jött Bukarestből, hogy még várni kell a tanügyi törvényre. Másfelől meg Bukarest évek óta egyre csak azt hajtogatta – a különböző kifogások mellett –, hogy csak Zsinat formálhat, hozhat létre egyházkerületet. Közben megszületett az új *Magánoktatási Törvény*, amely az egész magyarságot, felekezettől függetlenül is hátrányosan érintette, és országszerte borzolta a kedélyeket. A folyamatos halogatásban az idő csak a román politika malmára hajtotta a vizet. A Nagyváradra „küldött” bukaresti félhivatalos információk valójában alaptalanok voltak. Ezt Bukarest is tudta, és min-

dig csak ürügyet és kifogásokat keresett. Zsinatot ugyanis csak akkor lehetett volna összehívni, ha van kerület és megválasztott egyházügyi főhatóság. Egyik feltétele a másiknak. A vallásügyi törvényt pedig évek múlva (1928) tették közzé.

Szabolcska és Domahidy minden latolgatás mellett és ellenére úgy döntöttek, hogy 1925. június 12-re összehívják Széll György esperessel és Csernák Béla főjegyzővel az egyházkerületi közgyűlést. Ezzel a kocka el lett vetve. Csernák vissza akart térni a Ionescu-féle korábbi javaslatra, amelyben arról egyeztek meg az állammal, hogy a *szervező egyházkerületi közgyűlést* összehívják, ahová minden egyházközség elküldi a maga lelkésze és presbitériuma által delegált világi képviselőjét. Ez volt az a lélektani pont, ahonnan már nem volt tovább. Így a közel három esztendőnyi huzavona után annyira megelégtették a hosszú, áldatlan és megoldatlan helyzetet, hogy Bukarest minden ellenkezése és tiltakozása ellenére, a megjelölt napon megtartották a közgyűlést, és elrendelték az új egyházkerületi választást. A közgyűlésről írt beszámolóban azt olvassuk, hogy ez olyan jelentős munkát végzett a kerület életében, hogy *„egy közgyűlés sem hasonlítható hozzá”,* mert a *„félbemaradt épület betetőzésére, helyesebben lebontott tetejének visszaépítésére irányuló határozaton kívül, sok más intézkedés közül, különösen három messze kiható emelkedik, melyek a nyugdíjügyekre, a belmészioi munka megkezdésére és a belhivatalnokok díjlevelének visszaállítására”*¹⁹⁰ vonatkoztak. Természetesen ezek mellett sok olyan kérdés került ekkor napirendre, amelyekkel *„az adott helyzetben végre az élet útjára léphettek”.*

Alea iacta este – a kocka el lett vetve. Elrendelték az új választások megszervezését, a szavazatok leadásának határidejül augusztus 30-át és a felbontását szeptember 15-ben határozták meg. Ez volt az a *döntés, amellyel* ismét a saját kezükbe vették a sorsukat. A későbbiekből kiderül az is, hogy Bukarestet ez mennyire meglepte. Közben a mérsékeltabb politikai vonalat képviselő magyar politikusokhoz hasonlóan, a román hatóságok is meg akarták óvni a váradiakat a beláthatatlannak tűnő következményektől. Így hát, ha a

¹⁹⁰ Kerületi közgyűlésünk. In. *Egyházi- és Iskolai Szemle*, 5. (1925. júl. 4./12-13.), 3-4.

közgyűlés megtartását már nem is tudták megakadályozni, akkor legalább arra akarták rávenni őket, hogy a szavazatok felbontásával várjanak, mert annak az eredménye olyan lavinát indíthat el, amely beláthatatlan következményeket vonna maga után Királyhágómellék esetében. A bukaresti kormány is küldött egy átiratot Váradra, hogy álljanak el mindenféle püspökválasztástól, de ők már végig vitték a terüket.

A köztudatban ekkor még mindig két jelölt (Sulyok István és Szabolcska Mihály) élt, pedig az utóbbi még július 2-án küldött egy táviratot Debreczeni István főszerkesztőnek, kérve őt, hogy tegye publikussá azt, hogy *„bármennyire fájjalom is, további huzavonáért, közállapotainkért, belső békeségünkért a jelöltségtől visszalépek. Szabolcska.”* A Szemlében aztán egy részletező Nyilatkozat is megjelent, amelyben Szabolcska konkrétan megírta visszalépése okát.¹⁹¹ A távirat ellenére ugyan még egy rövid ideig tovább folyt a huzavona, amely talán inkább Bukarestnek szólt. Még a választás megtörténte előtt az érmelléki gondnok, dr. Várady Miklós augusztus elején vont le publikusan a *Tanulmányokat*, és mindenkit Sulyok újbóli megválasztására buzdított: *„vélem együtt igen sokan vallják azt az álláspontot, hogy a Sulyok István által – propter bonum pacem – egy nemes gesztussal otthagyott püspöki szék, voltaképpen csak formailag üresedett meg, és igazán hálátlanoknak mutatkoznak, ha az elrendelt választásban mást, mint formalitást látva, más bármi érdemes jelölt mellett foglalnánk állást. Erkölcsi lehetetlenségnek tartjuk cserben hagyni Sulyok Istvánt, mert így csírájában ölnénk meg minden nemes ambíciót. Mivel lett Sulyok István rosszabb adminisztrátor, mint négy évvel ezelőtt volt vagy veszített szellemi képességének frissességéből? Arra meg igazán nem gondolhat senki, hogy valamely tettevel érdemtelenné tette volna magát e díszes méltóságra! Ugyebár nem lehet komoly érvekkel alátámasztani azt az egyházkerületől igazán nem várható következtetlenséget, ha más jelölt megválasztásával kísérleteznénk – dokumentálván ezáltal az egyetértés hiányát, – melyre soha nagyobb szükség nem volt, mint ma, és igazolni igyekezvén annak az odavetett kifogásnak jogosságát, amelye-*

¹⁹¹ Szabolcska Mihály: Nyilatkozat. In. Egyházi- és Iskolai Szemle, 5. (1925. júl. 18./14.), 2.

Sulyok István – akinek volt világképe...

*ket a kerület unisono illegitim beavatkozásnak minősített.*¹⁹²

A szavazatok felbontására 1925. szeptember 18-án Szatmáron került sor, mely szerint a 199 érvényes szavazatból 134-en Sulyokra, 63-an Szabolcskára szavaztak (azzal együtt, hogy a jelöltségtől Szabolcska már korábban visszalépett önszántából). Mellettük még Széll György és Bede László is kapott egy-egy 1-1 szavazatot. A fő gondnoki tisztségre Domahidy Elemér 193, Csaba Adorján 3, gróf Tisza Kálmán és Telegdy József 1-1 szavazatot kapott. Történt mindez azzal együtt, hogy az egyházkerület szervezésére vonatkozó engedély még mindig nem érkezett meg Bukarestből. Az esztendő nyarán sokak türelme már a végét járta, amikor a nagybányai egyházmegye világi képviselője, Ajtay Nagy Gábor,¹⁹³ megelégedve a megalázó kiszolgáltatottságot, azt javasolta, hogy nem szabad továbbra is Bukarest ugráltatásának felülni, hanem egyértelműen cselekedni kell: *„Nem! – ugrik fel Ajtay Nagy Gábor, – nem! Már éppen eleget vezettek az orrunknál fogva Ígéretekkel. Tovább nem játszunk nyakatekert törvénytárgyalatok alapján szerveződsdi-t. Mi már megszerveztük a kerületünket, csak püspökünk nincs. Közbe kiáltások: mert lemondatták! Úgy van! Lesz, ami lesz: tessék elrendelni a püspökválasztást!*”¹⁹⁴ Orth szerint szükség is volt már erre a határozott hangra és egyértelmű lépésre, amikor végre saját kezükbe merték venni a sorsukat, amelyet talán többször is alkalmazni lehetett vagy kellett volna Bukaresttel szemben.

„Kisebbségi lelkipásztorkodásom alatt nem egyszer tapasztaltam, hogy Romániában nemcsak pénzzel lehet sok mindent elintézni, hanem hanggal is. Ha teszem fel a csendőr (saját szavai szerint: »az első ember a faluban«) ráordított

¹⁹² Várady Miklós: Tanulságok. In: *Egyházi- és Iskolai Szemle*, 5. (1925. aug. 1./15.), 2.

¹⁹³ Ajtay Nagy Gábor (Nagybánya, 1878. nov. 26. – Nagybánya, 1942. feb. 27.) – nagybányai királyi közjegyző, egyházkerületi tanácsbíró, közíró (a *Nagybányai Hírlap* szerkesztője), jogász, ügyvéd, az Országos Magyar Párt szabadelvű politikusa.

¹⁹⁴ Orth Imre: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. nov. 20/32), 309-315.

az emberre, ami megszokott papi élmény volt, s a szegény lelkeseknek nem szállott inába a bátorsága, hanem dupla hangereőséggel adta vissza a szót, a legtöbb esetben meglepve tapasztalhatta, hogy a zord poroszló miként juhászkozik meg előtte. Kár, hogy ezzel a módszerrel olyan, ritkán és olyan kevesen mertek élni, s a hang korbácsa helyett inkább az állandó koncok áldozatával tartották távol maguktól a haragos kutyákat. Van is abban valami pszichológiai igazság, hogy aki öblös hangon meri hirdetni a maga igazságát, annak inkább elhisszük azt, mint annak, aki félénken, dadogva adja elő. Mindezzel nem azt akarom mondani, hogy a román miniszterium megijedt volna az egyházkerület által tilalma dacára megtartott püspökválasztásban megnyilatkozó igazság erejétől, de bizonyos vagyok benne, hogyha Ajtay Nagy Gábor hamarabb, mert volna az asztalra ütni, a kerületünk elismeretése sem késett volna oly soká. Aminthogy sok kisebbségi közös sérelem és egyéni bántás és tragédia maradt volna el, ha a magyarság mert volna hangosabban kiabálni.

Távol áll tőlem, hogy e sorokkal 22 esztendő s kisebbségi sorsunk magyar vezéreinek személyét, vagy érdemét kisebbítsem, hiszen, ha nem kiabáltak elég hangosan, az csak azért volt, mert nem érezhették maguk között a magyarság osztatlan egységét, vagy, mert sajnos, sokan közülük még dadogni sem tudott románul, semhogy a parlamentben kiabálhatott volna. (Mint például Vajda-Voevodék annak idején, Budapesten.) De ha túlzott vehemenciával nem is, mindenesetre következetesen képviselték a magyarság politikai képviselői kerületünk ügyét, amelynek elismertetése 1924 óta a magyarság egyetemes ügye lett, s a kormánnyal folytatott tárgyalásokon, mint kívánság, vagy követelmény mindig szerepelt, míg a képviselő választások lezajlottak. Végre is egy politikailag igen változatos pályát befutó, de szívében mindig ízig vérig magyar, Marosvásárhely nagy építője: dr. Bernády György, akkor már kamarai képviselő kaparta ki a gesztenyét.”¹⁹⁵

Bernády György személye, Orth több mint epizód-szerpet megörökítő leírásában kétségtelen, hogy Királyhágómellék történetében jelentős szerepet töltött be ekkor. Ber-

¹⁹⁵ Orth Imre: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. dec.10/34.), 340-346.

Sulyok István – akinek volt világképe...

nády országgyűlési (kamarai) képviselőként, amikor már a Román Parlament tagja lett, akkor sem felejtette el, hogy honnan indult és hogy kiket képviselt. Kétségtelen, hogy a „politikailag igen változatos pályát futó, de szívében mindig ízig-vérig magyar, Marosvásárhely nagy építője, ekkor már kamarai képviselő kaparta ki a gesztenyét” Királyhágómellék számára. Sulyok 1925 őszén találkozott a Félixfürdőn az egészségügyi okokból ott tartózkodó Bernárdyval. Itt tárgyalták át a Királyhágómellék ügyet is. Az ő hatékony közbenjárása kellett ahhoz, hogy Bukarestben fogadják majd a váradi küldöttséget. Így kerülhetett sor arra, hogy december 1-jén Sulyok és Csernák átadhassák azt a dokumentumot a miniszternek, amelyet a szeptemberi „bukaresti dörgedelemre” írtak válaszképpen. A végkifejlethez mindvégig szükség lehetett Bernádyra, mert lehet, hogy „a miniszter ismét elfelejtette volna ígéretét, ha Bernády állandóan a sarkában nem lett volna.”¹⁹⁶

Bernády és Sulyok félxfürdői találkozájáról Debreczeni is megemlékezett memoárjában, több adalékkal hozzájárulva a történések és a végkifejlet előzményeihez. Elmondása szerint 1925. szeptember 10–12-én, amikor az ERE belmissziói konferenciáját tartották Marosvásárhelyen, ő képviselte Királyhágómelléket. Menetben egy napra megszakitotta útját, és bement a *Keleti Újság* szerkesztőségébe, ahol Bernádyval találkozott. Őt csak hírből ismerte, de az erdélyi magyarság egyik nagyon értékes és még inkább értékes egyéniségének tartotta.

„A gyógyszerészből lett Marosvásárhelyt újjáépítő polgármestert a magyarság haladó szellemű vezetőjeként, széles látókörű és messze jövőbe néző, erős művészi érzékkel és képességgel bíró férfiú volt. Erős magyarsága mellett a románság tekintélyes vezető személyeivel jó viszonyban és barátságban élt, akik őt szintén becsülték és értékelték. Én ezt tudtam róla. A szerkesztőségben történt találkozásunk alkalmával meghívott, hogy Vásárhelyen majd látogassam meg. A meghívást megköszöntem. És akkor, – mintha a Szentlélek sugallta volna – az a gondolatom támadt, hogy

¹⁹⁶ Orth Imre: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. dec.10/34.), 340-346.

megkérem őt: legyen a segítségünkre Sulyok megválasztásának megerősítésében. Így is tettem. Tóthfalusi Józseffel, a Vártemplom lelkészével felkerestem. Őszintén megmondtam, hogy nekem erre semmi megbízatásom sincs, csak az én gondolatom, de ha reá hivatalos felkérést kapna, megtenné-e, hogy közbenjárna kerületünknek ebben a régóta húzóódó és már nagyon kínos ügyében. Nem adott azonnal választ, hanem kérte, hogy másnap újra menjek el hozzá. Másnap megmondotta, hogy jobban szeretne volna, ha egyedül kerestem volna fel, mert megtörtént már vele hasonló helyzetben más ügyben, hogy »előtte köptek bele a tálba«. Aztán elmesélte, hogy a kormány nem is erősítette meg Sulykot, de a nép igen. Mert mikor egyszer már Nagyváradon járt, meg akarva látogatni Sulykot, megkérdezett egy bérkocsist, hogy tudja-e hol lakik Sulyok nagytiszteletű úr, mire az így válaszolt neki és helyesbítette ki: »Sulyok püspök úr? Hogyne tudnám.« – Abban állapotunk meg, hogy hazafelé menet kiszállok és megbeszélem vele a dolgot s ha hozzájárulását adja, akkor levélben hivatalosan felkérem az Ő nevében is. Így is tettem.

Természetesen Sulyok István a hírt örömmel fogadta és a felhatalmazást Bernády hivatalos felkérésére megadta. Én szeptember 16-án megírtam a felkérést. A szavazatok felbontása ugyanekkor még nem történt meg, csak harmadnap múlva, de az eredményt biztosra vettem és vettük. Bernády 19-én már küldte a következő válaszát: » Kedves Barátom! E hó 16-án kelt leveledre válaszolva közlöm veled, hogy a megbízást készséges örömmel vállalom, s minden rendelkezésemre álló mód és eszköz felhasználásával azon leszek, hogy jogos óhajtasotok teljesedésbe menjen. – Nagy kérdés az, hogy lesz-e az én közbejárásomnak valamelyes eredménye? A jó szándék azonban megvan, s talán sikerül azt el-érnünk, aminek beteljesedését óhajtvá várom én is. A nagyváradi utam egyelőre éppen a leveledben foglaltaknál fogva kétségessé vált. Leveled vétele után ugyanis írtam Gógának, megkérdeztem, hogy mikor megy Bukarestbe? Ha az ő lemenetele bármi okból halasztást szenvedne, akkor Csucsán fogom őt meglátogatni s onnan benézek Nagyváradra. Ha ő azonban már a legközelebbi napokban lemenne, úgy én azonnal, amint a hírt kapom, utána megyek. Az esetleges

Sulyok István – akinek volt világképe...

nagyváradi utamról, ha másképp nem, távirati úton adok Neked értesítést. – Mi itt a városi és vármegyei magyarság megszervezésével foglalatoskodunk – talán sikerül e révén itt legalább lokális szempontokból valamelyes eredményeket elérnünk. A legmelegebben üdvözlök mindig készséges őszinte barátod. Marosvásárhely, 1925 szeptember 19-én Bernády.»

Szeptember 30-án táviratot kaptam tőle, melyben értesített, hogy pénteken Váradra érkezik és a püspök urat felkeresi. Ott akkor megbeszélték a teendőket és a lehetőségeket. Aztán megkezdte ügyengető munkáját, aminek az lett az eredménye, hogy október 20-ára sürgönyileg Bukarestbe hívta püspökünket, ki Telegdy József bihari egyházmegyei gondnokkal együtt leutazott és Bernády Györggyel együtt felkeresték – 20-23-án – Octavian Goga volt minisztert, továbbá Lapedatu és Constantinescu minisztereket. Lapedatu kultuszminisztert álláspontunk elfogadására kérték, amely szerint nem új kerület megszervezéséről van szó, hanem a határvonal által itt püspök és főgondnok nélkül maradt kerületrészt kiépítéséről: püspök- és főgondnok választásáról. A miniszternél ebben az irányban megértést találtak, az ügynek a legközelebbi minisztertanács elé vitelét megígérte és jelenlétükben utasította a generális directort az ügy előkészítésére és arra, hogy e célból velük azonnal bocsátkozzák tárgyalásba, amit meg is tett. »Sok jó reménységgel jöttünk haza, amiben egy előkelő román férfi a minisztériumban szerzett impressziója alapján megerősített bennünket. Adja Isten, hogy újabb csalódás ne érjen« – írta nekem Sulyok október 23-án. Azt is közölte, hogy Bernády tovább is kézben tartja az ügyet, és az esetleges gátló akadályokat elhárítani igyekezik.¹⁹⁷

Hosszú, kitartó, küzdelmes évek után végre az 1926. esztendő hozott történelmi jelentőségű változást Királyhágómelléken. Bernády közbenjárására Sulyok és Csernák Bukarestbe utaztak, ahol találkoztak Zeno Păclișeanu generális igazgatóval, aki az események felgyorsítására tett ígéretet. Ekkor talán az események jobbra fordulásában az is közrejátszhatott, hogy Bukarestben ismét kormányvál-

¹⁹⁷ Pálfi József: *Debreczeni István, aki megtanulta a mellényt többször ki- és begombolni.* i.m., 163-167.

ság alakult ki és a távozó kormány utolsó napjaiban, 1926. március 30-án megérkezett a rég várt válasz Bukarestből. Păclișeanu az 1926/14.625 számú rendeletben azt írta, hogy „*van szerencsénk tudomásukra adni, hogy a minisztérium tudomásul veszi és jóváhagyja Sulyok István úrnak, a püspök nélkül maradt esperességek püspökének a megválasztását. Az eskü letétele az új egyházkerületnek egy külön törvény által való megerősítése után fog következni. Miniszter helyett Zeno Păclișeanu director-general*”¹⁹⁸ Ebben tudomásul vette és elismerte a püspökválasztást a püspök nélkül maradt területeken és előrevetítette azt, hogy Sulyok esküt tehet a kormány képviselője előtt. A nagyvárad-újvárosi templomban 1926. május 16-án került sor az eseményre, ám ekkor ez még mindig nem a király előtt letett hűségeskü volt, de legalább már ez is megtörténhetett, s ettől kezdve lehetett végre legitim egyházi főhatósága Királyhágómelléknek.

A bukaresti jóváhagyás kézhezvétele után Nagyváradon afelől rendelkeztek, hogy 1926. április 22-én a Református Tanítóképző dísztermében megtartják az ünnepi közgyűlést. Az egyházkerület megszervezését kimondó külön törvényt az 1923-ban megszavazott Román Alkotmány alapján és értelmében fogják kimondani, és a püspöknek a király előtt kell majd valamikor később letenni az esküt. Igaz, ez még mindig csak részleges megoldás volt, de Bukarest már legalább elfogadta a választás eredményét és jelezte szándékát, hogy elfogadja Sulyok püspök hűségesküjét. A korábban felmerült kérdés, hogy az autonómiát mennyiben fogja sérteni a *hol* és *ki előtt* letendő eskü, ekkorra már kevésbé feszítette a kedélyeket. Igaz, hogy az ideiglenes eskü kérdése felvetett némi belső ellentmondást és vitát, ám az, hogy végre hivatalosan is működhetnek, ekkor nem teremtett olyan belső egymásnak feszülést, hogy bármit is megakadályozhatott volna a folyamatok alakulásában. Áprilisban, a megérkezett információ ismeretében írta Debreceni, hogy nagyon is ideje volt már annak, hogy végre rendeződjék a helyzet, mert nagyon sok és sürgős munka vár az elkötelezett vezetésre.

¹⁹⁸ Orth Imre: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. dec. 10/34.), 340-346.

Sulyok István – akinek volt világképe...

Az egyházi közállapotok kapcsán fogalmazta meg, hogy „életünkben, közelebbről egyes gyülekezetekben felbomlásnak indult a rend, békesség”, mert az eddig legalább formailag megvolt törvényes fegyelmet helyre és vissza kell állítani. „Vannak gyülekezetek, – sőt állítólag lelkészek is, – amelyek kétségbe vonják a kerület határozatainak kötelező erejét, különösen, ha anyagiakra vonatkoznak. Mindezt természetes következménye az eddigi állapotoknak. A most már felelős vezető kezébe kerülő egyházkerületnek legelső feladata ezeknek a már szinte anarchiával határos jelenségeknek megszüntetése.”¹⁹⁹

A Păclișeanutól érkezett leiratot, az 1926. április 22-én megtartott közgyűlés alkalmával ismertették a jelenlévőkkel, hogy a király előtti hűségesküre ekkor még mindig nem kerülhet sor, mert az Averescu-kormány május 7-én küldött leiratában későbbi időpontra halasztotta a király előtti eskü időpontját. Látna azonban a szükséghelyzetben lévők körülményeinek tarthatatlanságát, ahhoz mégis hozzájárult, hogy Sulyok hűségesküt tegyen a kormány egy képviselője előtt. Először a helybeli prefektus került szóba, aki nem vállalta, hogy bevegye az esküt, majd meg-

¹⁹⁹ Debreczeni István: Új élet küszöbén. In: Egyházi- és Iskolai Szemle, 6. (1926. ápr. 10./7.), 1-2.

érkezett bukaresti értesítés Tőkés Ernőtől²⁰⁰ május 7-én, aki azt írta Csernáknak, hogy *„a mai napon 1926 /4355. arról értesítette a főjegyzői hivatalt, hogy a kultuszminisztérium Sulyok István püspöktől a hűségesküt f. hó 16-án veszi ki a nagyvárad református templomban. A miniszter nevében Păclișeanu vezérigazgató úr jelenik meg...”*²⁰¹

A bukaresti kormány tehát Păclișeanut jelölte meg delegátusként, aki előtt május 16-án kellett letenni az esküt. A küldött már egy nappal korábban megérkezett Nagyváradra, amikor május 15-én délután, zártkörű megbeszélésen kijelentette, hogy megtörténhet Sulyok püspöki beiktatása. A megbeszélésen elmondta, hogy ő maga nem kíván részt venni az értekezleten, *„de kijelenti, hogy Sulyok püspöksége és más püspökség között nem lesz különbség. Sulyok olyan püspök lesz, mint Makkai Sándor vagy Majláth stb. Sulyokot be lehet iktatni. Csinálják meg az ünnepélyes bemutatást. A kerületnek azonban még nem lehet nevet adni. A püspök nélkül maradt egyházmegyék püspöke lesz Sulyok (Presidiul*

²⁰⁰ Tőkés Ernő (Berzova, 1883. jún. 7 – ?) lelkipásztor Vulkánban, Tordoson, Székelykeresztúron, Bukarestben. A Sepsí Református Egyházmegye tiszteletbeli főjegyzője. Az Ó-Romániai Református Egyházmegye esperese és 1921-től iskolai tanfelügyelő. Tartalékos tábori lelkész. Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében 1916–1918 között kapitányi rangban szolgált a brassói haditáborban. Októbrista szellemű politikai meggyőződésű értelmiségi. Több nyelvet beszélt. Szerkesztője rövid ideig a *Bukaresti Magyar Hírlap*nak. Az erdélyi püspök nem fogadta el közvetítői szerepét, sőt fegyelmi eljárást kezdeményeztek ellene előbb Erdélyben, majd kitelepülése után Budapesten is. Személyisége és élethelyzetéből fakadó szerepe már a maga korában is messzemenőkéig vitatott volt. Legalább annyian voltak ellene, mint amennyien támogatták, segítségét kérték, s végül kiálltak mellette. 1940 szeptemberében felvette a magyar állampolgárságot, és Magyarországra távozott.

²⁰¹ Csernák Béla: *Adatok a Királyhágómelléki (Nagyvárad) Református Egyházkerület történetéhez.* i.m. 122.

Sulyok István – akinek volt világképe...

substituit al protopopiatul reformate rămase făcă episcop)”²⁰² Sulyok ekkor úgy gondolta, hogy alázattal és kompromisszumkészséggel kell kezelni ezt a felajánlást, és el kell fogadni a felkínált lehetőséget. Ám a kormány képviselője előtt „leteendő tiszti eskü nem tekinthető, az ugyanezen leírat szerint később meghatározandó időpontban, a király öfelsége kezébe le teendő hűségeskü helyettesítő eskünek, hanem csupán azt a célt szolgálja, hogy ennek alapján a megválasztott püspök teljes püspöki jogkörének gyakorlását átvehesse.”²⁰³ Az esküvételére május 16-án valóban sor került a nagyváradi-újvárosi templomban. Ekkor Sulyok István szolgált, majd az istentisztelet és konfirmáció szertartását követően megtörtént, amikor a püspök az úrasztalánál letette Páclisenanu előtt az esküt, amelyen néhány más egyházkerületi elöljáró mellett a gyülekezet is részt vett.

A hivatalos, rendnek megfelelően az egyházi eskütételére az 1926. június 23-ra összehívott rendkívüli közgyűlésen került sor. A régi hagyományoknak megfelelő felszentelését ekkor még mindig egy későbbi időpontra kellett halasztani. Meg kellett várni, hogy a törvényhozás megerősítse a kerületet. A közgyűlést a nagyváradi Városháza dísztermében tartották meg. Évek múlva, Sulyok tizesztendő püspöki szolgálatakor, Csernák a következőket írta többek között: „... az egyházkerület pedig 1926. július 23-án²⁰⁴ másodszor is a kezébe adta a püspöki hatalmat, melyet azóta kiváló tudással páratlan adminisztratív képességgel, életkorát megcáfoló agilitással gyakorol... A romokból felépített egyházkerület dolgait nemcsak íróasztal mellől intézi fáradhatatlan éberséggel, de minden esztendőben meglátogatja a vezetéssel alárendelt egyházvidék egyik vagy másik egyházmegyéjét, hogy személyesen szerezzon meggyőződést a lelkipásztorok és tanítók, presbiterek és különféle egyházi alakulatok, szövetségek munkájáról.”

²⁰² Csernák Béla: Adatok a Királyhágómelléki (Nagyváradi) Református Egyházkerület történetéhez. i.m. 125.

²⁰³ Orth Imre: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. dec. 10/34.), 340-346.

²⁰⁴ Csernák Béla: Tíz esztendő. In: *Református Híradó*, 16. (1936. júl. 20/25.), 1.

Közel három esztendőnyi szellem- és lélekgyilkos, Bukarest–Nagyvárad „közelharc” után, Sulyok végre megkezdhetette püspöki jogainak gyakorlását, immár legitim módon. Eddig is, de korára rácsafolva ezután még erőteljesebben vetette bele magát az építő, szervező munkába. Nagy munkabírási ember lévén igyekezett a lemondatás ideje alatt is átfogni az egész Kerületet. Talán senki előtt sem lehet kérdés az, hogy másodszorra is miért éppen Sulyok Istvánt választották meg nagy létszámfölénnyel Királyhágómelléken püspöknek. Tudjuk a korábbiakból, még TRE idejéből is, hogy nagy elismertségnek és a köztiszteletnek hírében álló, rendkívül percíz, felkészült, hiteles, jól szervező és adminisztráló esperes, lelkipásztor volt. Sulyok a *„román állammal szemben, kezdettől fogva a Római levél 13-ik részében lefektetett keresztyén magatartást követte, ami lehetségessé tette számára az állammal való becsületes szembenézés mellett, a saját fajtájának legmaradéktalanabb szolgálatát. Ha csak a legcsekélyebbet is reá tudták volna bizonyítani, azonnal ártalmatlanná tették volna, hiszen az egykorú román lapok állandóan tele voltak személy elleni gyalázkodásokkal és vádaskodással. Nem mintha összeesküvést szőtt volna, vagy állam felforgató tevékenységet folytatott volna. És mégis minden szava, egész magatartása azt harsogta: itt magyarok laknak, és ez a Föld magyar, még ha ideig óráig, amíg az Isten akarja, román zászló is leng rajta. Érdekes a román miniszternek az a leirata, melyet már jóval a megszállás után intéz hozzá, és melyben felszólítja, hogy a jövőben a magyar nyelv mellett a leveleit román nyelven is írja meg, amint azt a kolozsvári református püspök és a többi felekezeti kisebbségek is megteszik...*

Ha pedig mindehhez hozzávesszük még azt, hogy azokkal szemben, akik kezdettől fogva, az ahogy lehet alkalmazkodni készen politikáját folytatták, akiknek ideig óráig többségre jutó véleménye előtt kénytelen volt meghajolni, végül mégiscsak azért törvény-jelölte útja bizonyult a helyesnek (mert hiszen a megalkuvók pártja a kormánnyal kötött kompromisszum árán sem tudtak semmit sem elérni), feleletet kaptunk feltett kérdésünkre: miért lett püspök csak azért is: Sulyok István.²⁰⁵

²⁰⁵ Orth Imre: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. dec. 10/34.), 340-346.

4.2.1. Érdemi munka nagy fordulatszámon

Az új megválasztott elnökség vezetésével 1926. december 16-án és 17-én megtartották az első közgyűlést. Az esztendő őszén igen rossz ómennek tűnt az, hogy októberben, egyik napról a másikra, Bukarest megszüntette az Egyházi- és Iskolai Szemlét, amely ekkor a nagy fordulatszámra kapcsolt kerületi munka „szellemi és adminisztrációs működését nagy mértékben megbénította.”²⁰⁶ Egy teljesen új és saját lap engedélyének a megszerzése, amely korküldetését és korfeladatát is elláthatta, hosszú időbe és sok nehézségbe ütközött volna. Ezért elfogadták Gyenge János felajánlását, akinek a nevére már volt ekkor bejegyezve egy lap, igaz, a címe nem pontosan ez volt. Sulyok ugyanis tudta, hogy saját egyházi sajtóra van szüksége, mert ez az a fórum, amely a fokozatosan szélesedő munka számára nélkülözhetetlen platformot biztosít tudatosan szervezett egyházpolitikájának menedzsmentjében. Az új periodika főszerkesztője továbbra is Debreczeni István maradt. A lap kiadását, nyomtatását és a terjesztését Béres Károly vitte tovább, korszerűen felszerelt nyomdájával és az egyház iránti nagy elkötelezettségével. A lap tematizált minden egyházzal, lelkészi és kántori élettel, iskolával, tanítókkal, tanárokkal kapcsolatos aktuális kérdést, amellet, hogy a legfontosabb egyetemes egyházi, két-kerületközi ügyeket ismertetett folyamatosan, de publikussá tette mindazokat az információkat, tudnivalókat, törvényeket, rendeleteket, amelyeket az országos szak(egyházi és iskolai)politika fogalmazott meg. Körlevelek, hirdetések százait osztotta meg, kürtölte tovább az egyházmegyék, egyházközségek, iskolák felé. A Reformátusok Lapja végre valódi egyházkerületi hivatalos periodikává nőtte ki magát.²⁰⁷

A lap szerkesztőbizottságában kezdetben még Gyenge

²⁰⁶ Sulyok István: Híveinkhez. In: *Reformátusok Lapja* 1. (1927. dec. 16/1.), 1.

²⁰⁷ Pálfi József: A média fejlődéstörténete egy poszt-trianoni egyháztestben. Egyházi sajtó a Királyhágómelléki Református Egyházkerületben 1920–1942 között. In: Lévai Attila (szerk.): *Időn és tereken át. Tanulmányok az egyház életéről és szolgálatáról*, Szentendre, Tillinger Péter Műhelye, 2013, 48–62.

János is helyett kapott, de csak rövid ideig, mivel önálló egyházi szervezkedésével olyan belső bonyodalmakat okozott, amelyek következtében Sulyoknak meg kellett vonnia tőle a bizalmat. A korábbiakban említettük már, hogy Sulyoknak a NRE lelkész-elnökeként is okozott komoly fejfájást Gyenge szabadegyházi kísérlete, amikor a réti parochiális körből kellett elmozdítania. Gyenge törekvése az 1927–1928. esztendő fordulójára érte el azt a töréspontot, amikor a KRE vezetésének, de személy szerint Sulyoknak is olyan döntést kellett hoznia, amelyet ha nem lép meg határozottan, akkor az alapjaiban rendíthette volna meg a fiatal egyházkerületet. Jól mutatja ezt az is, hogy ezekben az esztendőekben ez a királyhágómelléki „egyház történeti epizód” körbefutotta, és elgondolkodásra készítette az egész erdélyi, de a magyarországi reformátusságot is. Ismerve a téma korabeli, megismerhető szakirodalmát, azt mondhatjuk, hogy elenyésző volt az a hang, amely szimpátiát tanúsított Gyenge mozgalma iránt, de annál markánsabban szólalt Kolozsvártól Debrecenig minden felelős református teológus a kérdés kapcsán. Mások mellett Vásárhelyi János, az ERE főjegyzője is emlékeztetett egyik írásában a református egység megőrzésének fontosságára, illetve arra, hogy még a tekintélyes edinburghi teológus is figyelmeztette Gyengét elképzeléseinek veszélyére. *„Ha van baj, javításra szoruló szükség az Anyaszentegyházban, és mi vagyunk a legelsők, akik elismerjük, hogy van; kívül, felforgatás, lázadás útján kell-e keresni a gyógyítás útját és nem komoly, tiszta szándékú, belső meggyőződés útján? Szabad-e egy lekipásztornak a reája hallgató, benne bízó egyszerű lelkeket egy olyan vállalkozásba vinni, amelyre nézve az 1895. évi XLIII. t.c. Ismerete alapján tudhatta, hogy sikerre nem vezethet, és melynek eredménye hazánkban nem a református Szabadegyház megalkotása, hanem általában a református egyház belső meghasonlás, könnyen végzetes meggyengülése lehet? Ha valakinek, akkor egy olyan intelligens férfinak, mint dr. Gyenge János, nem kell szívre vennie azt a komoly, megragadó üzenetet, melyet hozzá 1924-ben Webster I. MacDonald dr. edinburghi lelkész intézett: »szerény nézetem szerint a jelenkor protestáns egyházainak arra van szükségük, hogy egységesen cselekedjenek, nem pedig, hogy széthúzzanak, erre mutat korunk sok nagy mozgalma, és ezt*

Sulyok István – akinek volt világképe...

*felismerték a református egyházak mélyen gondolkozó vezető emberei Kanadában, Skóciában, Franciaországban, Svájcban, Indiában, Kínában és egyéb helyeken épp úgy, mint a lutheránus egyház vezetői Német- és Svédországban, Dániában és más országokban is... »a nagyváradi eset komoly lelkiismeretbe vágóan komoly figyelmeztetés egyházunk számára...«*²⁰⁸

Sulyoknak a belső egyházi egység és béke megőrzése érdekében nem volt más választása, mint a leghatározottabban és legegységelműbben, az egyház hatályos törvényeinek szellemében cselekedni. Az 1928. január 29-én tartott nagyváradi presbiteri gyűlés lelkész-elnöki beszédében egyértelműen fogalmazott: *„amikor láttam, hogy dr. Gyenge János nem áll meg azon végzetes úton, amelyen elindult, sőt hírlapi közleményekben a Szabadegyház megalakítására indít mozgalmat – ami nálunk non sens, mert a fennálló állami törvényekkel is ellentétes, – akkor rá kellett lépnem arra az útra, amelyeket nekem a törvény előír.”*²⁰⁹ Az Eklézsia elnöksége levélben küldött Értesítést a réti parochiális körnek a Püspöki Hivatal döntése felől, amelyben tudatták, hogy *„Ösmereteseek azok a sajnálatos események, amelyekhez hasonlók egyházunk történetében nem fordultak elő és amelyeknek dr. Gyenge János segédlelkész, akit egyházi törvényeinkbe ütköző cselekményeiért a püspöki hivatal egyházi közérdekből Nagyváradról Szatmárhegyre rendelt. Miután nevezett segédlelkész a püspöki rendeletnek nem tett eleget, és az engedelmességet megtagadta: ellene az egyházkerület elnöksége a fegyelmi vizsgálatot megindította, aminek következtében a bihari e. m. bíróságának elnöksége 55/1928. sz. végzésével állásától felfüggesztette, amiért is dr. Gyenge egyetlen református gyülekezetben sem végezhet lelkesítő szolgálatot.”*²¹⁰

²⁰⁸ Vásárhelyi János: „Szabad Egyház” mozgalma Nagyváradon. In: *Református Szemle*, 21. (1928. feb. 10/6.), 82-86.

²⁰⁹ A presbyterium gyűlése. In: *Református Híradó*, 8. (1928. feb. 4/5.), 2-5.

²¹⁰ A nagyváradi református egyház elnöksége: Értesítés. In: *Reformátusok Lapja*, 2. (1928. jan.28/4.), 37-38.

Sulyok ezt követően segédlelkészét, Szabó Lajost²¹¹ nevezte ki a réti parochiális kör segédlelkészévé. Gyenge ügyében közben Bukarest is határozott, amelynek leiratát közzé is tették: „*Minthogy a Vallás és Művészetügyi Miniszter Úr 8265-1928. sz. rendeletével megtagadta a Gyenge János által hirdetett vallás elismerését, ennél fogva dr. Gyenge János állásától felfüggesztetett ref. segédlelkész semmiféle lelkesítő ténykedést nem gyakorolhat, vagyis nem prédikálhat, nem keresztelhet, nem eskethet, úrvacsorát nem oszthat és nem temethet. A miniszteri leirat dr. Gyenge János, mint egyszerű magán előadót tekinti, aki alkalmazkodni tartozik az előadásokra és gyűlésekre vonatkozó és érvényben lévő törvényekhez. Midőn fentiekről református híreinket hivatalosan is ezúton tájékoztatjuk, felhívjuk egyházunk minden tagját, hogy a dr. Gyenge János által hirdetett Szabadegyház mozgalmától, gyűléseitől tartózkodjék, mert ez a törvényes következményeket vonhatja maga után.*”²¹² A téma korabeli irodalma nagyra duzzadt, sőt Gyenge János szakirodalmi munkássága is túlnő jelen munkánkon és kétségtelen, hogy tanulságként érdemes lenne azt önállóan is feldolgozni, hiszen nem az alapszándéka volt a rossz Gyengééknek, hanem a kényes egység megőrzésének a kérdése, adott időben és adott helyen. Természetesen Gyenge János, közeli munkatársával, Pálffy Istvánnal együtt nem hagyta szó nélkül a történeteket. Peres eljárást is kezdeményezett, írások-

²¹¹ Szabó Lajos, dr. (Nagyszalonta, 1901. dec. 11. – Bukarest, valójában a Duna-csatorna, 1953. júl. 24.) jogot végzett Nagyváradon, majd teológiát Kolozsváron. Segédlelkész Nagyvárad-Újvároson (1925–1931). Közben jogi doktorátust szerzett a Szegedi Egyetemen 1929-ben. A réti parochiális kör segédlelkésze 1928–1931 között, megválasztott lelkipásztor 1931–1952 között. A BRE esperese volt 1950. jan. 1. – 1953. júl. 24. között, amikor elviszik munkaszolgálatra.

²¹² Értesítés református híveinknek. In: *Református Híradó*, 8. (Nagyvárad, 1928. feb. 25/8.), 1.

Sulyok István – akinek volt világképe...

kal, sőt egyik könyvében²¹³ is publikussá tette véleményét könyörtelenül.

Sulyok néhány esztendő múlva végül „megbocsátott” Gyengének és ismét lehetőséget adott számára a szolgálat csendes további folytatására. Ezért írta Debreczeni a memoárjában Sulyokról azt, hogy *„De akkor volt igazi nagyság, amikor meg tudott bocsátani. Ezt tette dr. Gyenge Jánossal, aki Nagyváradon külön egyházat, ún. Szabad egyházat szervezett és ellene személy szerint is nemcsak élőszóval, hanem nyomtatványban is izgatott. Mégis később megbocsátott neki, visszafogadta a lelkészi karba, és jó lelkészi álláshoz juttatta. Én ebben láttam legnagyobbnak az ő emberi nagyságát.”*²¹⁴

Az 1928. esztendő tartogatott még nagy meglepetéseket a hazai reformátusság számára. Ebben az esztendőben jelent az új Vallásügyi Törvény, amelyet a régens-tanács 1928. április 22-én tett közzé a Hivatalos Közlöny 89. számában. Ugyanekkor jelent meg a középiskolákat szabályozó törvény is (Hivatalos Közlöny 1928. május 15/105. számában). Ezek olyan új kihívások elé állították az erdélyi és királyhágómelléki reformátusokat, amelynek kapcsán egyre inkább össze kellett fognia mindenkinek. Természetesen túllépett ez már a reformátusság határain, hiszen minden vallásfelekezetet egyformán érintett, kivéve a román ortodox államegyházat. A következő esztendő 1929 januárjában Sulyok is részt vett a romániai protestáns egyházak küldöttségével együtt az új, Iuliu Maniu vezette bukaresti kormány felkeresésén. A küldöttség tagjai között volt Makkai Sándor erdélyi püspök, Boross György unitárius püspök, Frint Lajos lutheránus szuperintendens. Ekkor a Magyar Párt képviselőivel együtt egy közös *Memorandumot* terjesztettek a kormány elé, amelyben vázolták a magyar kisebbség és természetesen a felekezetek

²¹³ Gyenge János – Pálffy István: *A tiszta kálvini szervezetű Romániai Magyar Presbiteriánus Egyház megalakulása és életharca*. Oradea (Nagyvárad), Kosmos, 1928.

²¹⁴ Pálfi József: *Debreczeni István, aki megtanulta a mellényt többször ki- és begombolni*. i.m. 171-178.

sérelmeit, kérve azok minél előbbi orvoslását, de hiába.

A RMRE törvényhozó Zsinata 1929. június 9-én ült össze először Kolozsváron, a Protestáns Teológián. A Zsinatra már évek óta készült a két kerület külön-külön és együtt is, mivel nagyon sokat várt mindenki ettől a felelős testülettől. Ekkor jelentették be azt is, hogy Károli Gáspár-émlékünnepélyre készülnek, a bibliafordító 400 éves születésének jubileuma kapcsán. Az ünnepség időpontjával 1929. szeptember 12-16. között került sor. A rendezvényre közös meghívót bocsátottak ki, amelyet a két püspök közösen írt alá. A következő emléketet 1930 szeptemberében tartották Marosvásárhelyen, amelyet szintén a két püspök hívott össze, amelyre Sulyok is elutazott. Hasonlóképpen együtt hívták össze Makkaival 1931. szeptember 9–14-re, a *Marosvásárhelyi Nagyhétre* az ország minden reformátusát.

Teltek az évek, és mindeközben Királyhágómelléken továbbra is arra kellett várni, hogy a létét igazoló hivatalos bukaresti törvény megszülessen, a király aláírásával publikálják, és a püspök végre esküt tehessen előtte is. Bár a törvényesen legitimált külső keret még mindig nem létezett, ezzel együtt a munka hatalmas fordulat-számra váltott. Némi hiányérzet mégis mindenkiben volt. Egy lehetőség maradt csak, amelyet talán pontosan az a Sulyok tudott a legjobban, aki már esperesi székfoglalójában is, majd harminc esztendővel korábban megfogalmazott: *a belmisszió és az iskolák*. A teljes körű belmisszió ügyének kiszélesítésében és intenzitásának fokozásában első számú munkatársa Debreczeni István volt, akit korábban a kerületi belmisszió atyjának vagy szürke eminenciásának is neveztünk. Ez talán nem véletlen, hiszen Debreczeni nagyváradi segédlelkészi korától kezdve Sulyok közvetlen közelében, szellemi miliójében fejlődött, teljesedett ki. Ismerte Sulyok egyházpolitikájának sarokpontjait, de ő maga is hasonló paradigmák és narratívák mentén gondolkozott és fogalmazott. A Reformátusok Lapja is ennek a gondolatnak és megvalósítandó célnak lett az egyik meghatározó platformja és kűrtszava.

Az ún. „*egyházkerületi külső keretnek*” sokáig nem

Sulyok István – akinek volt világképe...

sikerült Bukaresttel szemben érvényt szerezniük saját akaratuknak. Debreczeni többször is megfogalmazta és leírta, hogy ez azonban nem szabad megbénítsa őket és elterelje a figyelmüket a belsőről.²¹⁵ Alig telt el néhány esztendő és szinte minden felelős egyházi és világi gondolkodó, vezető a *belső tartalomra, kérdésekre* fókuszált és koncentrált. Egyértelművé és világossá vált, hogy a kerület *belső bástyáinak* megszervezése és megerősítése a legfontosabb szempont és cél.

A belmissziói munka egyházkerületi szintű megszervezésére nézve, még a korábbi 1925. esztendő jelentette a mérföldkövet. A *június 12-én* hozott *közgyűlési határozatot* hosszú, komoly előkészület előzte meg. Debreczeninek Sulyokhoz az 1925. május 28-án írt leveléből, egyebek mellett, az is kiderül, hogy a belmissziói munkáról és a megalakítandó bizottságról, valamint az ő megbízatásáról korábban már többször is szó esett kettejük között. A közgyűlés előtt – június 11-én – összehívott bizottsági ülést Sulyok nyitotta meg, beszédében hangsúlyozva, hogy a belmisszió mennyire fontos és lényeges az Anyaszentegyház életében, valamint „*annak megfelelő működése elevenebbé és termékenyebbé teszi majd az egyházi életet*”. Ekkor tett javaslatot arra, hogy a közgyűlés majd Debreczenit bízza meg a belmissziói előadói tisztség betöltésével, aki mintegy saját székfoglaló beszédeként terjesztette elő a tárgyalás alapjául szolgáló javaslatcsomagját. A közgyűlés másnap, június 12-én határozatban kimondta, hogy „*a vasárnapi iskolai, s más rokon egyházépítő (belmissziói) munka irányítására megalkotja az egyházkerületi belmissziói bizottságot*”. A bizottság tagjai között Debreczeni István előadó mellett találjuk Bede Lászlót, Boros Jenőt, Sárközi Lajost, Papp Józsefet, Balogh Ferencet és Csernák Bélát.²¹⁶

A belmissziói élet döcögösen indult és alakult a követ-

²¹⁵ Pálfi József: Az Oxford-Group mozgalom recepciója a királyhágómelléki sajtóban. In: *Studia Universitas Babeş-Bolyai Theologia Reformata Transylvanica*, 62, (2017/1), 106–119.

²¹⁶ Pálfi József: *Debreczeni István, aki megtanulta a mellényt többször ki- és begombolni*. i.m. 66–68.

kező években, de elindult. Az egyházkerületben hivatalosan beindult és tudatosan szervezett munkának az első jelentősebb összegzését természetesen Debreczeni foglalta össze és tette publikussá egy rövid, háromrészes publicisztikában, amelyben ugyanakkor további konkrét programot is adott.²¹⁷ Első írásában a gyülekezetekben szervezendő belmissziói alakulatok munkájáról írt: a vasárnapi iskoláról, bibliakörök fejlesztéséről, szövetségekről, szervezetekről, a gyülekezet szegényeiről való rendszeres és állandó gondoskodásról, a lelkipásztori látogatás el nem hanyagolható gyakorlásáról. A másodikban azt dolgozta fel, hogy az egyházmegyékben alig vagy egyáltalán nincs szervezett, összefogott belmissziói munka. Ezért itt leelőször lekésszi köröket kell megalkotni és belmissziói bizottságot kell létrehozni, majd pedig az egyházkerületi szintű belmissziói feladatokat vette sorba. Azt javasolta, hogy rendszeresen össze kell hívni a belmissziói előadókat, továbbképző konferenciákat kell szervezni számukra; megvalósítandó célként jelölte meg egy kerületi ifjúsági konferencia szervezését, valamint ifjúsági, női és férfi szövetségek megalakítását.

Debreczeni a belmisszió jelentőségéről, annak nélkülözhetetlen szükségességéről *Célkitűzés* című, 1935-ben írt és sorozatban megjelentetett tanulmányában vallott hatalmas erudícióval. A belmisszió atyjának, Wichernnek 1848-ban, az „*egyházakat felrázó*” megállapítására hivatkozva jegyezte meg, hogy amelyik egyház nem végez belmissziós munkát, az menthetetlenül elvész. A belmissziói munka hiányának tulajdonította a rohamosan terjedő egyháziatlanságot, a hitetlenség terjedését, a materialista kommunizmus megerősödését, a tömegek egyháztól való eltávolodását, a lelki kapcsok elszakadását, a tradíció és konzervativizmus szintjére való elvékonyodását. Azt írta, hogy „*végre meg kell értenie mindenkinek, hogy az egyháznak nem szabad megelégedni az eddigi életműködéssel. Ha meg akar maradni és a mi egyházunk kálvinista egyház akar maradni, akkor cse-*

²¹⁷ Debreczeni István: Ez évi belmissziói feladataink. In: *Reformátusok Lapja*, Nagyvárad, 3. (1929. jan. 19/3.), 29–31; (1929. jan. 26/4.), 41–44.; (1929. feb. 2/5.), 53–56.

Sulyok István – akinek volt világképe...

*lekvővé, tevékeny, munkás egyházzá kell lennie. Itt vár nagy feladat a belmisszióra, csak hogy új arcokkal kell megjelenni, új alakban kell megnyilvánulni. A belmissziói munkálkodást gyakorlativá kell tenni!*²¹⁸ A legfőbb feladatok között tartotta számon a szegény-ügy megoldását, kerületi árvaház létesítését, az iratterjesztés gördülékeny megszervezését, az egyházfegyelem biblikus, kálvini alapokra helyezését, gyakorlását és komolyan vételét, a szórványban élők lelki-gondozását és egyéb téren való felkarolásukat, a teljes körű szociális munkálkodást, a gyermekek és az ifúság felkarolását, segítését, valamint a sajtó szerepének hangsúlyozását, jelentőségének felismerését.

Az egyházkerületi munka szervezésében a jelszó tehát a belmissziói élet szervezése, kiterjesztése lett mindinkább. Egyre-másra szervezik és hívják életre a biblia-köröket, konferenciákat, vallásos estélyeket, belmissziói értekezleteket és szervezeteket, bizottságokat. Ezekben az években szervezik meg szisztematikusan a Nőszövetségeket (1928), Férfiszövetségeket (1932), Leány- és Fiúszövetségeket (...), ahol lehetett, gyülekezeti, de egyházmegyei és egyházkerületi szinteken mindenképpen. Sőt, mindezeknek szervezeti és működési szabályzatait is elkészítik, és mind szakminisztériumi, mind egyházkerületi szinten jóváhagyatják. Sulyoknak a belmisszió kapcsán, az 1930. esztendő elején kiküldött püspöki *Körrendeletében* megfogalmazott gondolatai pontosan érzékeltetik azt, hogy miként gondolkozott és mit tartott prioritásnak adott helyzetben és időben.

„Csak nemrég, – hivatalos lapunk múlt évfolyamának utolsó számában – emeltem szót a belmissziói munka érdekében egyházkerületünk ama határozata kapcsán, mely a presbytériumokat legalább is félévenként pusztán belmissziói ülések tartására kötelezi s most ismét csak a belmissziói egyházépítő munka ügyében intézem szavaimat a címben megnevezett hivatalosokhoz, a kerület legutóbbi közgyűlésének 242–1929. sz. hat. értelmében. Azt a kedves kötelességet róttá ugyanis reám ez a határozat, hogy adjak ki a lelkési hivataloknak a belmissziói munka minden ágának végzésére köte-

²¹⁸ Pálfi József: *Debreczeni István, aki megtanulta a mellényt többször ki- és begombolni.* i.m. 73–74.

lező rendeletet. Kedvesnek mondom e kötelességemet, illetve megbízatásomat, nemcsak udvariasságból a kerületi gyűlés illusztris testülete iránt s nemcsak azért, mert a belmissziós munka, – legyen hála érte a növekedést adó kegyelmes Ūristennek, – ma már általában véve magyar református-hit-testvéreinknek, egyenként is, meleg szeretettel felkarolt szívügye. Nyomában egyházkerületünk hitéletének megújulását ígérő vigasztaló jelenségek támadnak: áldott nekilendülések a Krisztus szerint való belső ember kialakítására magunkban és mindnyájunkban, egyház- és emberszeretet hamvadó tűzének sok reménységgel biztató föllángolásai. Terjed a bibliaolvasás a családokban s vele együtt az evangélium áldott fénye is, – beragyogva és Istenhez emelve e nyomorúságos élet szegény koldusainak a szívét éppen úgy, mint a hitben és lelkieben koldusszegény gazdagokét.

Mindezek az eredmények Isten munkái, az ő áldásának gyümölcsei azon a tevékenységen, mely a bibliakörök, vásárnapi iskolák, vallásos estélyek és ünnepélyek, belmissziói konferenciák, s a már több helyen eddig is meglevő, de most kerületszerte alakulóban levő református nőszövetségek keretében – minden igaz református keresztyén ember nagy lelki öröme – egyre fokozódó lendülettel folyik. Érthető tehát, ha mindezek láttán egyházkerületünk bölcs alkotó tagjait az a vágy hatja át, hogy ennek a belmissziói munkának az áldása minden egyházközségbe vitessék be s a gyülekezetek e nemes lelki munkának minden eddig is bevált eszközét és módját alkalmazzák az ő életükben. Református gyülekezet bibliakör és vásárnapi iskola nélkül ma már valóságos anachronisztikus csuda. Szárnyatlan madár, mely nem tud a többiekkel versenyt fölszállni a lelki élet fényes magasságaiba s nem képes eleget tenni a zsoltáros király fölhívásának: »énekeljete az Ūrnak új éneket«, mert ennek a magasabb és tisztább légkörnek új dalait nem tanulta meg, – talán sehol és soha nem is hallotta. A bensőséges lelki élet hangszerein: »citeráján és tízhúrú hárfáján« sem tanult még meg játszani s a »hívekhez illő dicséret« leajzott, szakadozott húrú hegedűit is ott felejtette valahol a babiloni fásult közönyösség és csüggetettség szomorú fűzfáin. Minden gyülekezetét, mely még aluszékony, föl kell rázni e szánandó dermedtségből, hogy mindenütt, – a legkisebb faluban éppen úgy, mint a legnépesebb városokban

Sulyok István – akinek volt világképe...

– induljon meg teljes lendülettel Istennek ez a gyönyörű, mindeneget újjá teremtő munkája.

Ezekre tekintettel szigorúan elrendelem, hogy minden egyházközségben, ahol még nincs meg, haladéktalanul alakítsák meg nt. Lelkészársaim a bibliakört és indítsák be a vasárnapi iskolát s fegyelmi felelősség terhe alatt elkötelezem őket, hogy e két intézmény megszervezéséről – már mint befejezett és megtörtént tényről – ez évi február végéig tegyenek az esperesi hivataloknak jelentést, melyben föl legyen tüntetve a bibliakör tagjainak és a vasárnapi iskolásoknak a száma is. A nt. Esperes urakat pedig arra kérem, hogy e rendeletem végrehajtását a legnagyobb eréllyel szorgalmazni, szigorúan ellenőrizni és a beérkező jelentéseket egyházmegyéjükből összegyűjtve, hivatalomhoz legkésőbb március hó végéig beküldeni méltóztassanak. Azon felül minden gyülekezetben, ahol csak arra lehetőség kínálkozik – énekkart is kell alakítani s meg kell szervezni a gyülekezetekben mindeütt ezeknek az intézményeknek másutt is bevált szokásos összejöveteleit, vallásos estélyeit, ünnepélyeit s a lelki épülés szolgálatába állított egyéb hasonló működésformáit.

Szeretettel kérem minden egyes presbiter, kántor, tanító és egyházgondnok atyámfiat, hogy ennek a szent és Istennek tetsző ügynek a felkarolásában egy szívvel-lélekkel álljanak lelkészük mellé. Hiszen ez a munka az, melynek megindításáról, módosatairól, feltételeiről, menetéről, s eredményeiről a kerületi határozattal elrendelt belmissziói üléseiken a presbitériumoknak beszélgetniük, tárgyalniuk, melyért főképpen cselekedniük kell, s melyből ki kell vennie a maga részét – személyenként is – minden nemesen és becsületesen gondolkodó református egyháztagnak: kinek-kinek a maga helyén, a maga elhivatása és tehetsége szerint. Joggal várja ezt tőlük és mindannyiunktól egyenként a hitbuzgó kálvinista ősiük nagy erényeinek hálás emlékezete is, kiknek kezéből átvettük anyagiakban és lelkiekben valaha egyaránt virágzó gyülekezeteink és intézményeink szent és áldott örökségét. Ezt az örökséget meg kell becsülnünk, sőt gyarapítanunk kell a világháború katasztrófája után is, melyet a mi sáfárkodásunkról Istennek és lelkiismeretünknek tartozó számadásunkban nem lehet állandóan úgy tartani nyilván, mint egy örökké kiegyenlítettlen »fond perdu«-t, egy örökre elveszett értéket,

hogy azután egyháztársadalmi és hitéleti tevékenységünkben minden bajt, nehézséget, akadályt annak a rovására írhasunk s – fájdalom – nem egyszer talán a magunk buzgalmanak s törekvéseink komolyságának a hiányát is. Csapkodó hullámok szétzúzzák néha a sziklákon a hajót, de a világító torony fénye a hajóroncsokon is nyugodtan pihen. Róma hatalmának fundamentuma is meg-megrázkódott nem egyszer az ő fényes története folyamán, de a világbirodalom szívében a Vesta-szüzek sohasem engedték kialudni az oltár tüztét. Református Sionunk falait is megrongálhatta a nagy háború véres vihara, itt ott tán repedések is támadhattak rajtuk, de a falakon belül, mélyen bent a szívek oltárán, a királyi papság valamennyi fiainak és leányainak híven ápolniok kell Krisztuskövető kálvinista elődeik mélységes hitének ránk bízott Vesta-lángját s az őrállóknak nem szabad a gecsemáni apostolok módjára elszunnyadniok egy rombadőlt világ meddő szomorúságának álmába, hanem virrasztani kell tudniok az övéiért ma tegnap és mindörökké közbenjáró Krisztussal az ő nyája felett és, ha őrállóhelyükön megkérdik tőlük a hívő nyáj szegényei, sorsüldözöttei, múlton-jövön siránkozói a jelt és szót, mely szorongó lelküket megnyugtathassa, ne feledjék el hogy ez a jel és szó nem más, mint a magyar kálvinista egyháznak Bethlen Gábor nagy fejedelem óta immár hagyományossá vált jelszava: » Ha Isten velünk, ki lehet ellenünk? senki, bizonyára senki!«

Jól tudom, hogy a múltak tapasztalatai után sok aggodalom támad e sorok nem egy olvasójában az így egyetemesen kötelezővé tett belmissziói munka, illetve ennek összejöveteli, vallásos estélyei zavartalan menetének a biztosítása tekintetében. Ám megnyugvásunkra szolgálhat az a tény, hogy református nőszövetségeinknek a Kultuszminiszter úr 33.173/1929. számú rendeletével jóváhagyott alapszabályai II. §-ában mindezeknek a belmissziói munkáknak szabad és korlátlan teljesítése biztosítva van, hol is az mondatik, hogy a nőszövetség a hitélet ápolására szabadon, korlátozás nélkül tarthat az egyházközség által megjelölt helyiségben bibliaórákat, vallásos összejöveteleket, vasárnapi iskolákat, ifjúsági vallásos nevelést, templomi ünnepélyeket. A helyi hatóságok tehát a felsőbb jóváhagyással működő nőszövetségek itt elsorolt munkaformái elé semmiféle elvi akadályt

nem gördíthetnek. Legfeljebb talán azt fogják kívánni, hogy az ostromzóna területén ezek az összejövetelek előzetesen bejelentessenek, jöllehet, az alapszabályok fentidézett szavai semmiféle megszorítást nem tartalmaznak, s ilyen kivételes korlátozást sem indokolnak. Ahol tehát a helyi hatóságok részéről a belmissziói munka elsorolt formái ellen nehézségek támasztatnának, ott azok rendezését a ref. nőszövetség vegye a kezébe és bonyolítsa le. Addig is pedig, míg ismételt felterjesztésekkel sikerülni fog kieszközölni a gyülekezeti élet teljes és korlátlan szabadságát, – melynek eljövételében feltétlenül bízunk kell, – nem marad egyéb hátra, mint minden oly esetben, midőn vallási életünk külső nyilvánulása és menete bárholnan akadályoztatnék, a templomot venni igénybe s az összejövetelek programját a hely szentségének megfelelően állítani össze. Egyebekben pedig elrendelem, hogy minden ilyen zavaró esetről a lelkész urak hozzám sürgősen tegyenek jelentést és e körlevelet, melyet román szöveggel is minden lelkészi hivatal részére egyidejűleg meg küldök, szükség esetén a helyi hatóságnak mutassák fel, annak bizonyítására, hogy a miniszteri jóváhagyás után a nőszövetségek fent elsorolt működésformái más – alantas hatóságok engedélyétől nem lehetnek függővé téve.²¹⁹

Közben Makkai Sándor erdélyi püspökkel együtt, 1930. áprilisában magasrangú kitüntetést vett át Bukarestben. A Régenstanács I. Mihály király nevében a Román Koronarend főtisztje és rangja jelével tüntette ki a két püspököt, amelyet úgy tekintettek, mint „egyfelől megbecsülése annak fáradhatatlan, hűséges szolgálatok, amellyel ők az anyaszentegyház által rájuk ruházott terhes, de gyönyörűséges hivatalokat betöltik; másfelől erős ismerőse annak, hogy a romániai magyar református egyház püspöki tisztségei nemcsak egyházi, de egyetemes társadalmi és

²¹⁹ Sulyok István: Körendelet. Valamennyi kebelbeli nt. esperesi és lelkészi hivatalnak és az egyházközségek tekintetes presbitériumainak (77/1930. I. sz.). In: *Reformátusok Lapja*, 4. (1930. jan. 11/2.), 17-19.

állami szempontból is nagy jelentőségűek.”²²⁰ Emellett a kisebb örömhír mellett azonban szomorúság is keveredett az események folyásába, mert az 1931. év májusában változás állt be az egyházkerületi vezetésben. A püspök társelnöke, Domahidy Elemér főgondnok elhunyt. A főgondnoki tisztséget dr. Thúry Kálmán töltötte be ezután.

A 30-as évek elejétől jelentkező világméretű gazdasági krízist Királyhágómellék népe is nagyon megsínylette. Minden szinten érezni lehetett a válság fogainak harapását. Határozott és egyértelmű lépéseket kellett eszközölni pénzügyi és gazdálkodási téren. Az 1932-es esztendő újévi vezércikkében közölt *Körlevelében* lelkiismeretes áldozatkésztségre buzdított mindenkit. Közben a pénzügyi bizottság és nyugdíjintézeti végrehajtó-bizottsági döntéseikről is részletesen beszámolt, miként írta is „*nekem, s velem együtt azoknak, kiket egyházkerületünk sorsának irányítása terhel, az újesztendő sötét látóhatárán, komolyan fontolóra kellett vennünk azokat a nagynehézségeket, amelyek kerületünk pénzügyi adminisztrációjában, a gazdasági világhátság következtében nagy fekete hegylánc gyanánt tornyosulnak eléink, mint Isten látogatásainak előrevetített árnyképei*”.²²¹ Vele együtt minden felelős egyházi vezetőt a segítségre, az önzetlenségre biztatott: egyént, szervezetet és szövetséget, aki csak valamit is tehetett az egyházért és az iskoláért. Kinek-kinek a maga helyén kell cselekednie, mert csak az ember a hibás mindazért, ami ezekben az időkben esett az emberiségen.

A másfél évtized öntudatosan szervező munkássága során az *iskola-ügy* kapta a másik legnagyobb hangsúlyt. Sokszor tette szóvá azt, hogy sokan mennyire nem figyelnek oda erre a veteményeskertre, amely nélkül pedig nincs jövője az egyháznak. „*Szomorúan állapítom*

²²⁰ Püspökeink királyi kitüntetése. In: *Református Híradó*, 10. (1930. ápr. 12/15.), 1.

²²¹ Sulyok István: Püspöki körlevél. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület tiszteletes lelkipásztorainak, érdemes presbitériumainak és minden hittestvérünknek. In: *Reformátusok Lapja*, 6. (1933. jan. 1/1.), 1-6.

meg, hogy egyházközségeink sorában vannak gyülekezetek, amelyek felekezeti iskoláink nagy jelentőségét kellő képen vagy nem akarják, vagy nem tudják értékelni, ennél fogva a fenntartásukkal járó anyagi áldozatot elhárítani akarják maguktól. Ebben a magatartásban emberileg sokat megérték, mert a szörnyű nincstelenség idején, mikor százazrek kezéből hiányzik a kenyér, ruházatra és más szükségletekre nem telik, nehéz teherként súlyosodik a vállakra ez az áldozat. De ne feledje senki, hogy a templomon kívül iskoláink még azok az erősségek, amelyeken a történeti változások után magyar jövődönket kiépíthetjük. Menyit köszönhet a magyar kultúra iskoláinknak? Mindnyájan tudjuk, fölösleges annak újabb és újabb kihangsúlyozása. A jelen időben és helyzetünkben népünknek éppen olyan szüksége van ezekre az iskolákra, mint testi életünknek a levegőre. Bármilyen nagy legyen is az anyagi nyomorúságunk, iskoláinkról lemondani egy percig se lehet és szabad, hanem szent kötelesség gyanánt áll előttünk a róluk való gondoskodás. Szolgatársaimat azonban kérem, hogy abban az esetben, ha gyülekezetükben olyan iskolák is működnek, amelyeket annak idején a száz korona fizetés biztosítása mellett állítottak volna fel, esperesi hivatalaik útján annak feltüntetésével, hogy ezidőszertint micsoda forrásból fedezik és milyen összegben a fenntartással járó kiadásokat, jelentsék be, hadd gondolkozzam a fölött, hogy miképpen volna lehetséges valami könnyítés és a nt. esperes urak ezeket a jelentéseket a jövő év január hó 31. napjáig küldjék be hivatalomhoz.

Szeretett Testvéreim! A mi rövidre szabott földi életünkben minden esztendő bizony nagy korszak. Meg kell állnunk a végén egy kissé. Ha magaslat életünkben a szilveszteri mezsgye, akkor azért, ha pedig mélység, akkor annál inkább. Magaslatra felérve friss, üde levegő csap arcunkba s visszatekintve a mélybe örülnünk, hogy ezt a nagy utat felfele Isten jóvoltából mégis csak megtehetjük. A kitáguló szemhatár pedig köröskörül mind nagyobb távlatokat mutat. Oda mindenüvé el kell még jutnunk, ott mindenütt vár bennünket Istennek valamilyen terve-gondolata felőlünk vagy velünk. Talán csak annyi van ránk bízva belőlük, hogy – amint idő és örökkévalóság, tér és végtelenség között ott lebegnek azokon a serpenyőkön, amelyeken az Örökkévaló a világok és emberek sorsát mérle-

geli, valamelyik serpenyőbe oda kell majd dobunk – ahogy elmegyünk mellette – egy morzsát magunkból. Talán imádságos Istenre gondolást, talán egy fohászt Őhozza, vívódásunk, megaláztatásaink apró, halk sikoltásait, örömeinknek – ha lesznek – egy virágszálát, vagy talán gyötrelmes órák verejtékének egy-egy vérző cseppjét, alamizsnák, áldozatos adományok egy-egy fillérjét.

Ha pedig mély pont életünkben Szilveszter napja, akkor meg éppen álljunk meg! Elég volt a zuhanásból! A csüggetésgből, a kishitűségből, a magyar indolenciából, meddő sopánkodásból, a nincstelenség egyhangú jajgatásából! El és ki velük minden szívből! Mert ezek a nyomorúság nehezékei, lefele csavarodó szárnyak, melyeknek az a sorsa, hogy a földbe fúródjanak. Testvérek, gyülekezetek, akik vagy amelyek ott vagytok összezsúfolva a lelki életnek ezekben a mély szakadékaiban, a reménytelenségnek, elfásultságnak ezekben a dohos, szűk, levegőtlen és nedves börtöneiben, ahova magatok zártatok el magatokat, odakiáltom nektek az új esztendőnek a reggelén a nagy ébresztő szót: Emeljétek fel fejetekeket! Nézzetek fel! Íme ott látjátok testvéreiteket, a többi gyülekezeteket, fent, magasan a ti fejetek fölött, szemükben a bizakodó reménység lobbánásával, új küzdelemre, új munkára hevülve, ahogy neki indulnak az új esztendőben – a boldogabb jövőndőnek.

Jussok van hozzá. Mert a jövő mindig az erőseké. Férfiaké, akik tudnak küzdeni érte. Talán azért is fordult oly rosszra a magunk sorsa, mert a mérlegbe, mely ott lebeg a mélységek fölött, olyan kevés férfias cselekedetet vagy legalább is elhatározást tudtunk dobni. Talán ezért süllyedt oly mélyre a világ sorsa is, mert a mérlegbe, mely az emberi nemzetség sorsát irányítja, sehonnan, semmerről nem esik egyetlen egy igazán férfias, őszinte és egész cselekedet. S amikor ezt a keserű igazságot itt nyíltan kimondom, már evvel el is hangzott hozzátok, szeretett magyar Református Testvéreim, az én felhívó, buzdító szavam: »alakítsátok meg minden gyülekezetben a református férfiszövetséget!«²²²

²²² Sulyok István: Körlevél a Királyhágómelléki református egyházkerület minden hivatalosaihoz és rajtok keresztül a gyülekezetek tagjaihoz. In: *Reformátusok Lapja*, 7. (1933. jan. 1/1.), 1-5.

A következő évet ritka kemény, amolyan „érted haragszom” szavakkal kezdte a januári vezércikkben:

„Ne dugd be a füledet Testvérem az én kérdéseim elől és ne rejtőzzél el, mint összeüleink az Úr elől, hiszen nem a bosszúálló Isten kérdez most téged, hanem csak az Ő méltatlan szolgálja, gyarló, mint te, e gonosz időknek éppen olyan szenvedője és megpróbáltja, mint te, Isten nyájának és pásztorainak hivatali sorrendben ugyan első, de erre érdemtelen öreg számadó pásztor. Hol vagy? A hiteddel, Istenedhez, egyházadhoz, atyáid példájához való hűségeddel hol vagy, hol tartasz? Nem kérek, nem várok választ. Csak magadnak felelj becsületes, igaz magyar szívvel, hogy gondolkodóba essél, »hiszen én úgyis tudom a te dolgaiddat és a te fáradságodat és türeseedet... és hogy... terhet viseltél... de az a mondásom ellened, hogy az első szeretetedet elhagytad« (Jel 2,3-4).

Ott vagy pedig – örömmel is látlak – a férfiszövetségben, bibliakörökben, vallásos estéken, forgatod a bibliát, dolgozol, jössz-még, rendezkedel a belmissziói munka minden ágában, felolvasol, szavalsz, énekelsz, szegényeket, betegeket istápolasz, most Krisztus Urunknak áldott születésén is talán karácsonyfát is állítótól gyülekezeted szegényeinek, hogy legalább ezen az egy napon nekik is ki legyen világítva az életük. S mindezt tudván tudva szorongó érzés fog el mégis arra a gondolatra, hogy ennek az áldott munkának a lendülete egy napon talán megakadhat, varázsát lassankint lekoptatja az idő, a megszokottság.

Az meg egyenesen döbbenetes, hogy annyi gyülekezet akad, amelyek eleven, lüktető belmissziói életének ragyogó szívértékes színpontjában is – közelről nézve – mennyi a sötét vonal! Hát még azokon a helyeken, ahol vagy meg sem indult a belmissziói munka, vagy csak lagymatagon folyik! S ahol ilyen sötét vonalak, vagy nagy sötét foltok vannak, ott mindenütt le van ejtve a porba a gyülekezet sok évszázados családi ékszere, ott mindenütt pislog, küszködik az oltogató viharral annak az egyházközségnek, az atyák kegyeletével meggyújtott szövétneke.

Testvéreim, a magyar református iskolákról beszélek!

Egyházunk legszentebb hagyományai közé tartozik a reformáció kora óta az iskolák fenntartása. Különösen a magyar református egyház maradandó betűkkel

írta be nevét a magyar kultúrtörténelembe. A magyar nyelv ápolása, irodalmi nyelvvé fejlesztése magyar református egyház elévülhetetlen érdeme. Ha a történelmi múlt nagy dicsőségével – elismerem – súlyos terheket ró ránk, az iskolák fenntartásával. De éppen mai kisebbségi helyzetünkben, ha magyar anyanyelvünket meg akarjuk őrizni, ha meg akarjuk menteni népünket az írástudatlanság veszélyeitől, ezt a terhet vállalnunk kell. Aki anyanyelvén írni, olvasni nem tud, az lemarad a modern élet létért való küzdelemben, mert elzárja magát az okulás, a tanulás forrásait. Ez pedig a legegyszerűbb munkakörben is a versenyképesség rovására megy.

Nem akarok ez alkalommal statisztikai adatokat felsorakoztatni annak a nagy hivatásnak illusztrálására, hogy mily fontos azoknak az elemi iskoláknak fenntartása, amelyek évenként 12,000-nél több református gyermeknek adják meg azt az alapot, amelyen a romániai magyarság jövője tovább épül. Nem tagadom, komoly megfontolás, mindenre kiterjedő gondosság, nagy munka kellett az elmúlt 15 éven át ahhoz, hogy az állami hatóságokat meggyőzzem felekezeti iskoláink szükségességéről, s elhárítsam felőlük azt a veszedelmet, amely egyes túlbuzgó közegek részéről fenyegette őket. A szent szolgálat készségével végeztem ezt a munkát s nyugodt bizalommal tekinthetek a múltba, hogy az én mulasztásomnak egyetlen iskola sem esett áldozatul. De mikor az állami hatóságokkal szemben másfél évtizeden keresztül sikeresen tartottam fenn azt az álláspontot, hogy iskoláink léte kulturális és állami szükségét jelent, mikor javunkra fordítottam azt a fokozott ellenőrzést is, amelyet velük szemben gyakoroltak – mikor a rendelkezésemre álló anyagi eszközöket a végsőkéig kimerítettem, hogy ott, ahol komoly szükség van, segítsek, – talán egyéb szent céloktól vonva el az iskolák támogatásához szükséges anyagi eszközöket, sok helyt olyan megdöbbentő akadályokra találtam, amire – meg kell vallanom – nem számítottam. S ez sok helyt az iskolafenntartó egyházak részvétlensége saját iskolájukkal szemben. Pedig ennek kellene egyik legföltettebb intézményünknek lenni. Hiába a hívó harangszó, az orgona, az aranyhímzésű úrasztali terítő, ha az iskola nem neveli az újabb és újabb nemzedé-

*keket, amelyek Isten igéjét magyar nyelven akarják hallgatni.*²²³

Az iskola, az oktatás kérdése különben nemcsak ele-mi és középiskolai összefüggésben volt örök napirenden szereplő ügye a püspöknek, hanem a tudást, a képzést, a továbbképzést az aktív lelkipásztorok életében is nélkülözhetetlenül fontosnak tartotta. Ezért ő maga, személyesen is részt vett a KRE lelkészei tudományos konferenciájának szervezésében és lebonyolításában. Így volt ez az évek során nagyon sokszor. Az 1934. szeptember 11–13-a között megtartott háromnapos tudományos konferencia során például ő maga is tartott előadást.

A püspök lelkészi szolgálatának félévszázados évfordulóját ünnepelték meg az egyházkerületi közgyűlésen, 1935 májusában. Ekkor volt 50 éve annak, hogy lelkészi diplomát szerzett, és felhatalmazást nyert a lelkipásztori szolgálatra. Thúry Kálmán főgondnok köszöntő beszédében visszatekintett a püspök eddigi szolgálatának útjára, hangsúlyozva egyebek mellett azt, hogy ezalatt a hosszú idő alatt *„óriási változások jelzik az emberiség történetének folyását, amely jobbra-balra kanyarodva vágja be medrét az idők végtelenébe... Ahogy pedig halmozódtak a következetes munkák évtizedei, az immár betelt 50 év új nyomokat hagyott maga után, amely hosszú időre meghatározta egyházi életünk törekvéseinek is cselekvéseinek programját. Történhetett-e ez a hatalmas eredmény kiváló egyéni tulajdonságok és vezetésre való rátermettség nélkül? Kérdezzük magunktól? Bizonyára nem, mert bár némelyek úgy tartják, hogy minden idő kitermeli a maga embereit, mi nem vagyunk hajlandók leértékelni az emberi szellem ható erejét és azt valljuk, hogy a gyarló embernek istenadta tehetsége és akarat ereje lényeges befolyást gyakorol a társadalmi élet kialakulására. Így volt ez püspök úr esetében is. A 19. század utolsó évtizedeiben egyházunk tespedő belső életet és roskadozó szervezetet leltározhatott vagyon állományai közé. Hogy ennek a belső és külső okai*

²²³ Sulyok István: A királyhágómelléki egyházkerület espereseinek, lelkészeinek, presbitereinek, valamennyi hivatalosának és minden református egyháztagnak. In: *Reformátusok Lapja*, 8. (1934. jan. 1/1.), 1-6.

*mik voltak, nem részletezem, de nem hallgathatom el, hogy egyéb okok között személyi okok is szerepeltek, s talán ezek voltak a legsúlyosabbak. Történeti tény azonban, hogy egy szomorú kornak le záródása és a fellendülés megkezdődése, annak az 50 évnek első szakaszával esik össze, amely püspök úr oradeai munkásságának kezdetét jelentette, amelynek további évtizedei alatt egyházi életünk állandóan felfelé ívelő irányzatot mutat.*²²⁴

A püspök válaszában megköszönte többek kedves gondolatát, ám ezek közül egyet emelnénk ki, különösen azt, amelyet Széll György, egykori ellentétes véleményt képviselő esperes, Sulyokot elismerően köszöntő szavaira, mintegy válaszként fogalmazott meg. Tudta, hogy „*differenciák adódhatnak, mint mindenütt az egyház férfiainak felfogása között is. Tudja, hogy az egyház életében merültek fel újból az olyan mozzanatok, amelyek őt is az ő véleményét másokéval szembe helyezték. De ezek a véleményeltérések, – most érzi mélységesen és különösen Széll György esperes szavaiból – nem állnak ellentétben a lelki együvé tartozás kapcsolatával, amely őt mindenért kárpótolja. Ezt a kárpótlást érezte ki az üdvözlő szavakból. Ez ad neki erőt ahhoz, hogy a jövőben is egyházának és fajtájának jövődjéért és jobb sorsáért dolgozhasson.*» Szép, ékes korona a vénség, amely az Úr útjában találta» – idézi a püspök az Igét, majd hozzáfűzi: – *ember voltam, gyarló voltam, hibáztam. Ezt a gyarlóságot, amely ősz fejemet megkoronázta, nézzétek el nekem munkatársaim.*»

A Református Lapjának olvasói szinte hozzászokhattak, hogy a püspök szinte mindegyik évi első vezércikkben leütötte az alaphangot, mert olyan írással jelentkezett, amely a legégetőbb kérdéseket vetette fel az egyházi közéletben. Így volt ez az 1936. esztendő kezdetén is, amikor a magyar református családok ügyét tette szóvá vezércikkében. A korábbi esztendő püspöki jelentését tovább gondolva fogalmazta meg felkiáltó sorait. „*Egyházközségeink hitéletének megfestésénél egy hosszabb számoszlopon akad meg tekintetem, amely nyílt őszinteséggel tárja fel, hogy hittestvéreink nagyobb tömegé-*

²²⁴ Püspökünk jubileuma. In: *Reformátusok Lapja*, 9. (Nagyvárad, 1935. jún. 10/17.), 205-210.

*nél mélyen megdöbbenő mértékben pusztul a hitiinkhöz és anyaszentegyházunk vallásos intézményeihez való ragaszkodás. Így szinte hihetetlennek tűnik, hogy mennyire alá süllyedt népünknek a családi életről való gondolkozással, és annak az egész életre kiható óriási jelentősége. Mert minden kérdésen és vitán felül áll, hogy társadalmi, nemzeti és egész állami életünknek ez az egyetlen szilárd alapja. És ha ebben a tiszta evangéliumi szellem és erő elsorvadásnak indult, a pusztulásnak föltétlenül be kell következnie. Márpedig hogyan találhatnánk meg ezt a fenntartó erőt, ahol az első lépés is Isten kizárásával kezdődik.”*²²⁵ Ugyanitt adott hangot annak is, hogy milyen nagy a száma azoknak, akik megváltoztatták a vallásukat, lemondva valamely más felekezeti javára, ezzel gyengítve református egyházunkat. A legnagyobb baj ebben az, hogy ezek motivációi mögött közönséges emberi érdekek és szándékok, illetve az öntudat nélküli közönyösség húzódik meg.

Látva a magyar református családok életében jelentkező morális eresztekék meglazulását, minden bizonnyal nem véletlen az, hogy esztendő végéhez közeledve újabb hangsúlyos, tematikus *Körlevelet* bocsátott ki, immár az egyházfegyelem kérdéskörében. Ebben hangsúlyozta, hogy az 1935-ben elfogadott és jóváhagyott egyházfegyelmi szabályrendelet 1937. január elsejétől fog életbe lépni kerületszerte, mert „ebben az ádáz..., istentelen, szomorú korszakban, a mi magyar református testvéreink vallásos hite is megérezte az idők romboló szelét. Megtántorodott a hithűségük, megfogyatkozott áldozatkészségük, közönyösek lettek Isten ügyei, református egyházunk sorsa, gondja, küszködése iránt. Megingott bennük az atyák törhetetlen ragaszkodása egyházukhoz, azok vezetőihez, lelkészükhöz, tanítóikhoz, kihalóban a tisztelet az öregek iránt, kiveszőben a gyermekáldás szent szeretete és a gyermekek sorsáért való felelősség átérzése, és mindezek nyomán és következménye gyanánt kenyérért, állásért, hivatalért cserébe, református hitük elhagyásának szomorú esetei egyre sűrűbben fordulnak elő. És ha idáig nem is süllyed le minden egyes kísértésben a lelkiismeretük, a rossz példák előttiünk sötétlenek, és ahogy tördeli lassanként az élet nyomorúsága a lel-

²²⁵ Sulyok István: Újévi számadás. In: *Reformátusok Lapja*, 10. (1936. jan. 1/1.), 1-2.

küik állhatatosságát, úgy kopnak, hullanak le fele egymás után anyaszentegyházunk zöldellő fájáról, mint egy-egy száraz gally. Mindegyikőjük kell egy-egy kő mállik le szent Sionunk sziklafaláról, és az ilyen széthulló kövek elvesznek a sárban. Azonképpen temeti be lassankint református magyar iskoláink épületeit és a hozzájuk vezető utakat az önzés, a fukarság, a nemtörődömség sivár homokja...”²²⁶ A tiszta kálvinista jellem helyre kell állítani, amelyben a biblikus fegyelmezésnek komoly szerepe lehet, de ez semmiképpen „ne a büntetésnek legyen a fegyvere és eszköze, hanem a megbocsátani is tudó és a vétkeket megjavítani akaró atyafiságos emberszeretetnek.”

Thúry Kálmán főgondnok társaságában, 1936. június 3-án részt vett a TRE püspöke, dr. Baltázár Dezső 25 éves püspöki jubileumán. A Reformáció hónapjában, október 8-án fogadta és találkozott a jeles bázeli teológussal, Barth Károllyal, aki nagyváradi tartózkodása során a nagyváradi-újvárosi templomban prédikált (Jn 14,1.). A professzor másnap meglátogatta az Árvaházat, és innen tovább utazott Pápára.

A következő esztendőben, Makkai Sándor püspök lemondását követően, Thúry Kálmán főgondnokkal együtt vett részt az új erdélyi püspök, Vásárhelyi János beiktatásán, ahol mindketten beszédet mondtak. Sulyok beszédét többször is nagy tetszésnyilvánítások félbeszakítása mellett mondta el, mivel szinte minden gondolatával az összetartozást, az egymásrautaltságot, a közös munkát hangsúlyozta.²²⁷ Az esztendő fordultával, 1938 januárjában mintha sejtette vagy tudta volna, hogy nagy változások szelei fújnak már világszerte. Ekkor érdekes írást közölt tőle a *Református Híradó*, amelyben az Isten láthatatlan kezéről elmélkedett. Arról a láthatatlan, de örök és biztos kézről, amely ott van a történelem fölött, még akkor is, ha a földi hatalmak nem

²²⁶ Sulyok István: Körlevél valamennyi kebelbeli lelkészi hivatalhoz és általuk az egyházkerület gyülekezeteihez. In: *Reformátusok Lapja*, 10. (Nagyvárad, 1936. dec. 20/36.), 453-456.

²²⁷ Vásárhelyi János püspök beiktatása. In: *Reformátusok Lapja*, 11. (1937. feb. 10/5.), 54-57.

akarnak tudomást venni róla.²²⁸

1939. novemberében aztán végre megérkezett a
*Magas Királyi Rendelet*²²⁹

A Monitorul Oficial 1939 november 22-iki 271 sz. ban,
6808. oldalon, megjelent szöveg fordítása:

Törvényrendelet Nagyvárad Református (Kálvini) Egyházkerületének létesítéséről.

1. fej. Az általános vallásügyi törvény 28. fej. értelmében létesítjük Nagyvárad Református (kálvini) Egyházkerületét, Nagyvárad székhellyel, amely magában foglalja az Arad, Bihar, Krassó, Máramaros, Szatmár, Szörény, Temes-Torontál megyei és Szilágymegyéből az érmihályfalvai és nagykárolyi járásbeli esperességek (egyházmegyék) összes református (kálvini) híveit.

2. fej. Az egyházkerületnek egyházi elnöke nagyvárad ref. (kálvini) püspök címet viseli. Az egyházkerületi Közgyűlés intézkedik a jelen törvénnyel újonnan alakított egyházkerület püspökének, megválasztására nézve.

3. fej. A nagyvárad ref. Egyházkerület szabályozza, vezeti és igazgatja összes vallási, művelődési, alapítványi és gondnoki ügyeit az érvényben levő törvények és szabályzatok, és saját szervezeti és közigazgatási szabályzata szerint, amelyet a vallás és művészetügyi minisztérium hagy jóvá.

4. fej. A vallás- és művészetügyi minisztériumot felhatalmazzuk, hogy az 1940-41. évi költségvetésbe vegye fel a szükséges összeget, amelyből 1940 április 1-től kezdve fizetni lehet a következő állásokat: 1 püspök, 1 titkár, 3 előadó-tanácsos, 1 irodafőnök, 1 irattáros és egy szolga.

Kelt Bucurestiben, 1939. nov. 20-án.

Aláírások.

Ez egy olyan folyamat végét jelentette, amelyhez húsz

²²⁸ Sulyok István: A láthatatlan kéz írása. In: *Református Híradó*, 14. (1938. jan. 1/18.), 1.

²²⁹ A Magas Királyi Rendelet. In: *Reformátusok Lapja*, 13. (1939. dec. 10/35.), 1.

öntudatos és következetes esztendő kitartása kellett, nagyon sok ember részéről. A küzdelemnek meg is lett az eredménye.

4.3. „agg Simeon, aki hitvalló bátorsággal pásztortolt, mentett, védelmezett” – püspök harmadszor is

Az 1940. esztendő olyasmit tartogatott a püspök számára (is), amelyben a megváltozott idők jobbra fordulásáról kellett énekelnie sokaknak. Igaz, ezt a szeptember elején elérkező, húsz esztendeje várt fordulatot Sulyok életében megelőzte egy csendes, de méltóságteljes elismerés. Március 19-én a KRE szavazatbontó bizottsága megállapította, hogy a 207 szavazatból 206-an Sulyok Istvánra²³⁰ adták a voksukat, akit így a KRE harmadszor is püspökévé választott. *„Ez a választás nagyszerű értékjelzés. A fém értékjelzése az aranyon. Jelezte, hogy ő a legkiválóbb.”*²³¹

A választásokat követően, május végére Bukarestből is megérkezett az a válasz, amelyre szintén közel húsz esztendeje vártak Királyhágómelléken. Az 1939. november 22-én kelt *Magas Királyi Rendeletet* követően, amely a KRE-re mint *Nagyváradai Református Egyházkerület* hivatalos elismerésére vonatkozott, a Vallás és Művészetügyi Miniszter és Károly király aláírásával megérkezett a *„Legmagasabb Királyi Rendelet Sulyok István nagyváradai lelkész püspökké választásának megerősítéséről”*²³² is. A húsz éve várt, elismerést hitelesítő Rendelet a Monitorul Oficial 1940. május 24/119. számában jelent meg, a következő szöveg szerint:

²³⁰ Csernák Béla: Az oradea-nagyváradai református egyházkerület rendkívüli közgyűlése. In: *Református Híradó*, 20. (1940. ápr. 20/16.), 1.

²³¹ Debreczeni István: Sulyok István. In: *Reformátusok Lapja*, 14. (1940. ápr. 1/10.), 1-2.

²³² Legmagasabb Királyi Rendelet Sulyok István nagyváradai lelkész püspökké választásának megerősítéséről. In: *Reformátusok Lapja*, 16. (1940. jún. 1/16.), 1.

Sulyok István – akinek volt világképe...

„Vallás és Művészetügyi Minisztérium II. Károly Isten kegyelméből és a nemzet akaratából Románia királya,

Minden jelenvalónak és jövődönnek egészséget:

Miniszterünk, a vallás és közoktatásügyi államtitkár jelentésére

Az általános vallásügyi törvény 27. fejezetére tekintettel,

Az Alkotmány 46. fejezete alapján

Elrendeltük és elrendeljük:

I. fej. Megerősítjük Sulyok István nagyváradi református lelkész urat, mint a Nagyvárad Református (Calvini) Egyházkerület püspökét és jóváhagyjuk ezen egyházkerület 1940. április 12-én, a romániai református egyház szervezeti szabályzata értelmében tartott rendkívüli közgyűlésének választási eredményét.

II. fej. Miniszterünket, a vallás és művészetügyi államtitkárt megbízzuk jelen rendelet végrehajtásával.

Bucuresti, 1940. május 20.

Ciobanu St. vallás és művészetügyi miniszter.

1673. szám.

Károly sk.”

A nagy változások szele ekkor már a levegőben lógott és alig múlt el a nyár, amikor az esztendő szeptemberének elején a magyar honvédseregek bevonultak Nagyvárad utcáira is. Az agg püspök azon kevesek közé tartozott, aki Erdély kapujában, az ő személyes őrhelyén várta vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzót a történelmi időkben. Szent László városában az alábbiakkal köszöntötte a kormányzót és feleségét:

„Főméltóságú Kormányzó Úr, Főméltóságú Asszony!

Mikor egyik kiváló lírikusunk drámai erővel megírott Feltámadás című versét, ha olvassuk vagy hallgatjuk, szinte látni véljük, hogy a költő lelkéből milyen elementáris erővel törtek fel ezek a szó töredékek: Isten ujjá a sír éjjelébe. Élő reménység magvát ülteté, A mag kikel, a szirtet szétszakítja... Az Ige fénye Testté lesz megint... A költői ihletettségnak látománya testet öltve, mint szent realitás elevenedik meg szemünk előtt. És látjuk, amint a magyar nemzetre ráborított trianoni sziklasír rejtelmes mélyében forrongó vulkánikus

erők hatása alatt, mind egyre mélyebbre szélesedve hasad föl, hogy szabad utat engedjen azoknak a két évtizeden keresztül visszaparancsolt érzéseknek, melyek a gátját szakító folyam zúgó habjaiként szabadon törnek ajkainkra.

Szent László fényes és színes múltban gazdag városának népe, két évtizeden át sóvárgott ünnepre virrad fel ezen a reggelen és magára öltötte színét vesztett lakodalmi ruháját, hogy méltóképpen és elfogadhatólag jelenjen meg azok előtt, akik számára az örvendetes evangéliumi üzenetet hozzák és akiknek megjelenése ennek valóra válását jelenti. Fajunk és nemzetünk nagy múltjának megbecsülése závárt tesz e pillanatban ajkainkra, nem engedi meg, hogy disszonáns hangok zavarják meg a mai ünnepnek szépségét és emelkedett méltóságát. Éppen ezért 20 esztendőnek történéseit nem vázoljuk fel, nem mutogatjuk a reánk zuhogott ütéseknek helyét, amelyek megsejgyenítve hullottak reánk és nem mutogatjuk a sebeket, amelyek erős fájdalmakat okoztak, még ma is. Ehelyett azonban maradék nélkül átadjuk magunkat az örömnak, melyre a bibliai költő király ilyen szavakkal hív bennünket: »ez a nap az, melyet az Úr rendelt, örvendezniünk és végig adjunk.« Áldott legyen az Isten, hogy az a sötét két évtized immár a múlté, amelyre még emlékezni sem akarunk. Hadd merüljön el mindaz, ami keserű ízt hagy szánkban, a feledés örvényébe, mint ahogy eltűnik az óceán sötét éjszakájában a viharos tenger habjai által leszakított kemény szirtdarab.

Úgy tetszik nekem, mintha a fejünkre őszi napsugárban, onnan a végtelen magasból, hang szűrődnek felénk a láthatatlan Krisztus ajkairól, komoly intése kis komoly figyelmeztetések: »többé ne vétezzél, hogy rosszabbul ne legyen dolgod.« Ezeknek a szavaknak a hatása alatt kritikai szemmel magunkba mélyedünk és pirulva ismerjük el, hogy beteg nép voltunk és talán azok vagyunk most is. Legnagyobb és legszentebb nemzeti eszményeink elszíntelenedtek és meghalványodtak és drága értékeink betűket veszítettek el a könnyelmű gondolkozás miatt. Könyörögjünk e pillanatban a sorsunkat intéző Örök Istenhez, hogy nagy elhatárolásokat ébresszen fel bennünk és az Isten kezéből visszanyert hazájában a régi hibák és bűnök kísérő árnyai maradjanak el tőlünk. Rendületlen igaz hit, szeplőtelen hazaszeretet, egymásnak testvéri megbecsülése vezessen azon az úton, amely

Sulyok István – akinek volt világképe...

mindnyájunkat egy szebb és boldogabb Magyarország felépítésének kapujához segít. Világnézetek, bölcsészeti rendszerek bármilyen csillogók és megtévesztők legyenek is, ne térítse-
nek el minket és ne tévesszenek meg soha, hogy valamikor ismétlődik az a keserves pillanat, amikor a független és szabad magyar nép újra saját kezével akar sírt ásni magának. Mert fajunk és népünk, keresztül ment az Úr akarata szerint a megpróbáltatásoknak és szenvedéseknek tíz ujján. Nincs salakjaitól megtisztított nemesfém, lélekben szülessen újjá, hogy megoldja a jövőben rá várakozó gigászi feladatokat.

Most, mikor ez a nép reszkető térdekkel visszatér az ezeréves ősi hajlékhoz, szakadjon fel mélységes hálánk a végtelenül könyörülő Istenhez, majd szálljon minden tiszteletünk és hálánk vitéz Nagybányai Horthy Miklós Kormányzó úr Őfőméltóságához, aki bölcs elmével, fáradhatatlan nemes kitartással, nagy emberi áldozatokkal, elkészítette és ajándékozta számunkra ezt a felejthetetlen órát. Minden tisztelettel köszönjük meg a magyar haza élén álló férfiaknak, akik éjt-napot egygyé téve, lankadatlanul munkálták, hogy Szent László városa és vele együtt a szép Körös-völgye, amelyen annyiszor robogtak diadalmas hadaink csonka hazáinknak és Szent István koronájának ékes és ragyogó része lehessen. Elismerésünkkel adózunk a volt trianoni határon túl élő magyar testvéreinknek, akik imádkozó lélekkel reménységeinket szítva, annyi szeretettel tekintettek felénk és csüggedni nem engedtek soha. Főméltóságú kormányzó úr és vitéz magyar testvéreink, engedjék meg, hogy hazát szerző munkájuknak ezen az állomásán nagyrabecsülésünkkel köszöntsük és meleg szívűnkre igaz szeretettel öleljük.

Úr Isten, magyarok Istene, esdekelve kérünk: hallgasd meg az Ellened és önmaga ellen annyit vétkezett, de sokat is szenvedő népnek könyörgését: áldd meg őket örök irgalmadból, e hazát tartsd meg és ennek főkormányzóját, lelki és testi áldásoddal halmozd el ezt az árva magyar népet.”²³³

Sulyok az öröm napjaiban sem feledkezett meg azokról, akik ekkor még mindig „határon túl” rekedtek. Ismerjük a

²³³ Hazatérésünk napja. A református egyház hódolata a Kormányzó előtt, 1940. szeptember 6-án. Sulyok István beszéde. In: *Református Híradó*, 20. (1940. szept. 14/37.), 1-2.

Temesvári Református Egyházközség presbitériumának írt levelét, amelyet részben nekik, részben pedig a déli ország-részben maradtak számára fogalmazott meg. „Az Egyházközség igen tisztelt Presbitériumának! A folyó évi augusztus 30-iki bécsi döntő-bíróság határozatának kinyilatkozása után mindnyájunk előtt bizonyossá vált, hogy Egyházkerületünk területének egy részét Magyarországhoz, a másik részét pedig Romániához csatolták. Ennélfogva az a két évtizedes kapcsolat, mely az Igen Tisztelt Presbitériumot és az Egyházközséget a váradai Püspökséghez fűzte, – megszakadt. Ezt az alkalmat, mely fájdalmas érzéseket vált ki a lelkemből, – búcsúzásul használom fel arra, hogy szóljak az én Atyámfiaihoz még egyszer, az elválás pillanatában. Mindenekelőtt kérem az Igen Tisztelt Presbitériumot, hogy a Gyülekezettel egyetemben, – bármilyen fájdalmas legyen is a történelem ítélete rájuk nézve – az isteni akarat elvégzésén alázatos lélekkel nyugodjanak meg és bízzák magukat továbbra is az örökkévaló Isten bölcsességére, aki még a keserűségből is édeset formálhat az ő választottai számára. Kérem elsősorban az én lelkésztestvéreimet, hogy esküvel vállalt kötelezettségük megtartásával maradjanak meg híven őrhelyeiken és még csak gondolatukban sem forduljon meg soha, hogy akár-melyik reájuk váró feladat előtt gyöngének bizonyuljanak. A próféta szavaival kérlek Mindnyájatokat: »vigasztaljátok, vigasztaljátok az én népemet...« (Észaiás 40). Adjátok oda egész életeteket tudván, hogy pásztor nélkül elszéled a nyáj, amely aztán romlás lenne az egész népre és természetesen a gyülekezetre is. Kérem a Tanító Urakat, hogy a Gondviselés által számukra kijelölt helyen maradjanak meg. Ne cselekedjenek úgy, mint a hitvány pásztor, hogy mikor nehéz helyzet előtt áll az iskola, magukra akarják hagyni azokat, akikért Isten és emberek előtt felelősek. Végül köszönöm Nektek Testvéreim a megbecsülést, melyben mindez ideig részesítettetek, imádkozom értetek, hogy Istennek kegyelme és megsegítő szeretete maradjon Tivéletek és áldjon meg Titeket ma és minden időben. Nagyvárad, 1940. szeptember 3., Atyafiságos szeretettel, Sulyok István püspök.”²³⁴

²³⁴ Temesvári Református Egyházközség Presbiteri Jegyzőkönyve 1935–1960. 1940. szept. 22/50. hat. szám.

Sulyok István – akinek volt világképe...

Sulyokot még ekkor az a megtiszteltetés érte, hogy a Magyar Parlament felsőházának egyházi tagjai közé választották be, azzal együtt, hogy a Zsinat döntése értelmében a KRE, a II. bécsi döntés következtében megszűntnek lett nyilvánítva, azaz visszatér a TRE-be. A kormányzó azonban nem a vonatkozó törvények értelmében döntött, hanem Sulyok eddigi munkáját ismerte el azzal, hogy az őt megillető helyre hívatta meg. A püspök kinevezéséről szóló okmányt Teleky Pál miniszter írta alá 1940. október 17-én, és küldte el Nagyváradra. *„Főtiszteletű és Méltóságos Úr! Magyarország Főméltóságú Kormányzója Budapesten 1940. évi október hó 16-ik napján kelt legfelsőbb elhatározásával, a Minisztérium nevében tett előterjesztésemre, az Országgyűlés Felsőházáról szóló 1926. évi 22. t.c. 23. par. alapján Méltóságodat a Felsőház tagjává élethossziglan kinevezni méltóztatott.”*²³⁵

Az Egyetemes Konvent októberben, Budapesten tartott értekezletén részt vett Sulyok és Thúry is. Az értekezleten döntöttek afelől, hogy az 1938. évi Zsinat határozata értelmében visszaállítják az 1918 előtti egyházszervezeti állapotokat. Annak érdekében, hogy milyen új változásokat eszközöljenek, az a következő esztendőre kitűzött Zsinatnak lesz a feladata érdemben döntést hozni. A KRE azonban a döntésig ugyanolyan felelősséggel végzi feladatát, mint az elmúlt húsz esztendőben. Az 1940. november 13-án megtartott KRE közgyűlést megnyitó imádságban profetikussá tartalmú és hangvételi gondolatokkal tekintett vissza az elmúlt időszakra, és adott hálát Istennek mindazokért a történésekért, amelyek az egyházkerület népén estek meg.

„Felséges Isten! Legmagasabb gondolata és legboldogabb érzése a mindennapi élet forgatagában hánykodó embernek. Létedet, amely égő napként ragyog és világol előttünk, kimagyarázni nem tudjuk, de hogy Te vagy, Te élsz és csodálatos hatalmad és erőd betölti a teremtetett mindenséget, elevenen érezzük és minden pillanatban megtapasztaljuk.

Alázatos tisztelettel, mélységes, hálával és szent félelemmel állunk meg Előtted. Szemtől szembe nem nézhetiünk

²³⁵ Püspökünk felsőházi tagsága. In: *Reformátusok Lapja* 14. (1940. okt. 20/30.), 459.

Veled, mert szent orcádat halandó ember élve nem láthatja soha. De közeledben csordultig telik szívünk végetlen kegyelmednek és elfogyhatatlan szeretetenednek bizonyosságaival. Oh, mennyire igaz, milyen kétségbevonhatatlan, hogy te büntetted az atyák álnokságait a fiakban harmad és negyedíziglen. Ámde irgalmas is vagy és bűnöket megbocsájtó ezeríziglen azokhoz, akikre bűneik miatt búsulásod poharát, mindig kemény, azonban mindig igazságos ítéletedet kiöntöd.

Megaláztál és porba sújtottál minket két évtizeddel ez előtt. Elrejtőztél kiáltó szavunk elől, mert mi is elszakadtunk Tőled. Pártos és hűtelen néppé lettünk, mint egykor választott Izraeled, összetörvén törvényeid tábláit kezünkben. Haragod föllege azonban váratlanul és nagy hirtelenséggel felszakadt felettünk és a sötét borulatból szent orcád fényessége reánk ragyogott. Nagy kegyelmességed megnyitotta börtönünk kemény ajtaját és hatalmas kezéd szempillantás alatt letördelte a rabság nehéz bilincseit. Jóságod visszaajándékozta a szabadságot, amely nélkül nincsen élet és az életnek nincsen értelme és szépsége. Visszaajándékoztad az ősi rögöt, amelyen véres verejtékünk után ellenség aratott, vissza a földet, amelyiknek minden barázdájához verejtékes munkánk ezer és ezer édes és »fájó emlék fűződik. Minden csodálatos dolgaidért fogadd el, kérünk mi Urunk Istenünk megteljesedett szívünknek háláját és engedd felszállani magasságos egekbe jó illat-tétel füstjeként könnyörgésünket és ragyogtasd fel szemeink előtt megengesztelődésednek fényes szívárványát, a magyar ég és magyar nép felett, hogy beteljük azzal a mélységes gondolattal, hogy megbűnhődte már e nép, a múltat és jövődöt«, s kérünk alázatos szívvel, hogy Szentlelked csodáttévő erejét küld el hozzánk imádkozó gyermekeidre, hogy megtisztítson ezer és ezer gyarlóságunktól, s meggyógyítson a hitetlenségnek halálos betegségéből, hogy ezentúl élvén éljünk és örök halálba, kárhozatba ne essünk.

Most pedig, mikor örvendezésünk magasztos pillanatában ránk borul a keserűségnek sűrű fellege és szívünket átjárja éles törként a gondolat, hogy testvéreinknek százezrei még mindig a rabságnak keserű kenyerét eszik és a kibeszélhetetlen szenvedések keserű italát isszák, emelj fel minket megvigasztalva a Te nagy hatalmasságod érzetével, hogy elfogyhatatlan jóságod rájuk nézve is bizonynal elhozza a

Sulyok István – akinek volt világképe...

*szabadulás napját. Addig is a Te vesszöd és botod gyámolítsa őket, még ha a halál völgyének árnyékában járnak is. Urunk és Istenünk fogadd el kegyelmesen imádságunkat. A Te szent nevedre térjen dicséret, tisztesség és hálaadás most és örökön örökké Ámen.*²³⁶

A KRE „hazavezetése, visszatérítése” a TRE-be Sulyok és az egyházkerületi vezetés számára teljesen egyértelmű, szent küldetés és feladat volt. Nem is igazán vett részt abban az egyházkerületi „belviharban”, amely a kérdés kapcsán kerekedett. Az egyházkerület jövődjének sorsa, egy magasabb fórum döntését követően nem kerülhetett napirendre. Pedig Orth Imre és vele együtt sokan mások teljesen jogosan vetették fel minden szintű nemzet- és egyházpolitikai képviselő előtt.²³⁷ Sulyok értette az idők szavát és fokozatosan visszahúzódva kezdte meg átadni a „vezéri pálcát” azoknak, akik ebben már egyre illetékebbé kezdtek válni. Egyre kevesebb nyilvános szolgálatot vállalt, de még ő hirdetett ígét Telegdy József²³⁸ egyházmegyei gondnok temetésén 1942. február 13-án Telegden, aki közel húsz esztendőn keresztül volt közeli „harcostársa” a püspöknek. A temetésen részt vettek a társaságában még Thúry Kálmán-KRE főgondnok, Soós István nagyváradi polgármester és Vadai Béla bihari esperes is.

Többedmagával vett részt a TRE debreceni közgyűlésén 1941. november 26-án, amelyen D. Dr. Révész Imre köszöntötte a királyhágómellékieket, elismerve hősiességüket, kitartásukat, kerületszervező öntudatos munkájukat. Persze a hazatérés feletti teljes örömeiket beárnyékolta az, hogy a KRE déli területei román fennhatóság alatt maradtak. Sulyokot és a jelen lévő királyhágómellékieket percekig tartó ovációval és tapssal köszöntötték a TRE tagjai Debrecenben. Sulyok rövid válaszban köszönte meg a

²³⁶ Sulyok István: Közgyűlést megnyitó imádság. In: *Reformátusok Lapja*, 14. (1940. okt. 20/33.), 493-494.

²³⁷ Pálfi József: Királyhágómellék-kérdés a II. Bécsi döntés után. In: *Mediárium*, 4. (2010/1-4.), 66-84.

²³⁸ Telegdy József (... – Telegdy, 1942. február 13.) a BRE gondnoka, KRE tanácsbíró.

püspök és a közgyűlés elismerő köszöntését, hangsúlyozva, hogy *„nagy és szent érzést éltünk itt át... azok az emlékek, amelyeket 22 évig csak rejtegetve, szívünkben hordoztunk, most a lélek nagy szabadságában új utakat találnak. Letörtésünkben is velünk voltak a 400 éves emlékek, amelyek Debrecenhez kötöttek.”*²³⁹

A következő esztendőben, 1942. november 26-án, még egyszer utoljára vett részt a TRE közgyűlésén, Debrecenben, amelyen a püspök ismét elismerő, meleg szavakkal köszöntötte a nyugalomba vonuló Sulyokot. Kiemelve a korabeli történet egyetlen neuralgikus pontját is, t.i. azt, hogy *„vajha magyar református egyházunk ez agg Simeonjának megadatnék, testi szemekkel meglátnia a hazatérését a volt királyhágómelléki egyházkerület még elszakított részeinek is, amelyeket – a már hazatértekkel együtt – húsz esztendőn át pásztortolt, mentett, védelmezett.”*²⁴⁰ Ám ez sem neki, sem másoknak nem adatott meg, mert a kerület déli része továbbra is Romániához tartozott. Sőt a II. világháborút követően, *„szinte hozzájuk kellett csatlakozniuk az északiaknak”*.

Nemcsak a KRE, hanem az agg Simeon is hazatért lassan Teremtő Urához. A második világégés utolsó napjaiban, Budapesten letette a lantot 84 földi esztendőnyi delegáció után. Mandátumát, feladatát, küldetését tiszteSSéggel befejezte, s amit hite és meggyőződése szerint a történelem Ura rábízott, elvégezte.

²³⁹ A Tiszántúli Egyházkerület debreceni közgyűlésén nov. 26-án, a Királyhágómelléki Egyházkerület. In: *Református Híradó*, 21. (1942. dec. 6/49.), 1-2.

²⁴⁰ Püspöki jelentés. In: *Bihari Reformátusok Lapja* 16. (1942. nov. 15. – dec 1./22-23.), 459.